

**28 ŞUBAT SÜRECİNİN  
YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ YANSIMALARI**  
Özlem Birsen MEMİŞ  
Yüksek Lisans Tezi  
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT  
Haziran, 2019  
Afyonkarahisar

**T.C.**  
**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**  
**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**28 ŞUBAT SÜRECİNİN YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ**  
**YANSIMALARI**

**Hazırlayan**  
**Özlem Birsen MEMİŞ**

**Danışman**  
**Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT**

**AFYONKARAHİSAR 2019**

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “28 Şubat Sürecinin Yükseköğretimdeki Yansımaları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2019

Özlem Birsen MEMİŞ

## TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

### JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT  
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Hasan KORKUT  
: Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

İmza  
  
.....  
.....  
.....

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Özlem Birsen MEMİŞ' in "28 Şubat Sürecinin Yükseköğretimdeki Yansımaları" başlıklı tezi, 19/06/2019 günü saat 16:30' da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği' nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

**Doç. Dr. Elbeyi PELİT**  
**MÜDÜR**

## ÖZET

### 28 ŞUBAT SÜRECİNİN YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ YANSIMALARI

Özlem Birsen MEMİŞ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

Haziran 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihi, askeri darbeler tarihidir. Darbeler Türk milletinin tarih boyunca alışkın olduğu ve neredeyse her on yılda bir gerçekleşen olaylar olarak içerisinde yaşadığımız topluma yön vermişlerdir. Bu çalışmamda “28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri” araştırılmıştır. 28 Şubat 1997 post-modern askeri darbesi çok yakın bir geçmişe sahip olmasına karşın ülkemize ve milletimize toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuki açılardan birçok etkisi olmuştur. Yaşanan bu askeri müdahale Türkiye'nin miladı olarak değerlendirilmiştir. Askeri darbeye, anayasa askıya alınmış, baskı ve zor kullanarak hukuk dışı yollara başvurulmuş, millet iradesi hiçe sayılmış, seçilmiş hükümetler darbe girişimleri sonucunda iktidardan uzaklaştırılmış, devlet ve toplum yapısında ve eğitim sisteminde önemli değişiklikler olmuştur. 28 Şubat 1997 Askeri darbesinden sonraki süreçte de devlet ve toplum yapısında siyasal, sosyal, ekonomik ve hukuki açılardan birçok değişiklikler meydana gelmiş, hatta bu değişiklikler eğitim sistemimize de yansımıştır.

**Anahtar Kelimeler:** 28 Şubat, Darbe, Katsayı Sorunu, Başörtü Sorunu

## **ABSTRACT**

### **28 FEBRUARY REFLECTIONS IN HIGHER EDUCATION**

**Özlem Birsen MEMİŞ**

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY  
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES  
PUBLIC ADMINISTRATION MAIN SCIENCE**

**Haziran 2019**

**Advisor: Assistant Prof. Dr. Zelkif POLAT**

Turkey's political history is the history of military coups. The coups have given way to the society in which the Turkish nation has become accustomed throughout history and events that take place almost every decade. In this study, Şubat February 28, 1997 Military Coup and its Effects on Turkish Education System ”were investigated. Although the post-modern military coup of 28 February 1997 has a very recent history, it has had many social, political, economic and legal effects on our country and nation. In addition this is evaluated as Turkey's military intervention in milan. With the military coup, the constitution was suspended, unlawful ways were resorted to by using pressure and force, the will of the nation was ignored, the elected governments were removed from power as a result of the coup attempts, and there were significant changes in the state and society structure and education system. After the military coup of February 28, 1997, many changes occurred in the state and society in terms of political, social, economic and legal aspects, and even these changes were reflected in our education system

**Keywords:** February 28, Impact, Coefficient Problem, Head Coil Problem

## ÖNSÖZ

Çalışmanın gerçekleşmesinde sabrını ve desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT'a, ve eğitim hayatım boyunca maddi, manevi desteğini esirgemeyen sevgili aileme ve kardeşime teşekkürlerimi sunarım.

## İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ .....	iii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI....Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
ÖZET.....	v
ABSTRACT .....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER .....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR DİZİNİ .....	xiii
GİRİŞ .....	1

## BİRİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE’NİN DARBELER TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. TÜRKİYE’DE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ VE ASKERİ MÜDAHALELER	4
2. 28 ŞUBAT ÖNCESİ DÜNYA KONJONKTÜRÜ .....	13

## İKİNCİ BÖLÜM

### 28 ŞUBAT: SEBEP VE SONUÇLARIYLA POSTMODERN BİR DARBE

1. 28 ŞUBAT KAVRAMI .....	22
2. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN NEDENLERİ .....	23
3. 28 ŞUBAT SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN SİYASİ DURUMU .....	28
3.1. REFAH-YOL HÜKÜMETİ’NİN KURULMASI.....	30
4. 28 ŞUBAT SÜRECİ .....	31
4.1. İRAN GEZİSİ.....	32
4.2. LİBYA GEZİSİ .....	33
4.3. TAKSİM’E CAMİ PROJESİ .....	34
4.4. SUSURLUK OLAYI .....	35
4.5. SİNCAN VE KUDÜS GECESİ.....	36
5. 28 ŞUBAT 1997 MGK KARARLARI.....	39
6. 28 ŞUBAT’IN AKTÖRLERİ .....	43
6.1. ORDU.....	44



6.1.1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK).....	45
6.1.2. Batı Harekât Konsepti-Batı Çalışma Grubu (BÇG).....	46
6.1.3. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi.....	48
6.1.4. Emniyet Asayiş Yardımlaşma Dernekleri (EMASYA).....	49
6.2. MEDYA, BRİFİNGLER.....	51
6.3. YARGI .....	55
6.4. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI .....	56
6.5. BÜROKRASİ.....	57
6.6. YÖK .....	58
7. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN SONUÇLARI.....	61
7.1. SİYASİ SONUÇLARI .....	61
7.1.1. Refah-Yol Hükümetinin Dağılması .....	62
7.1.2. Refah Partisi'nin Kapatılması.....	64
7.2. EKONOMİK SONUÇLARI .....	65
7.3. SOSYO-KÜLTÜREL SONUÇLARI VE TASFIYELER .....	66

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 28 ŞUBAT SÜRECİNİN TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİME ETKİLERİ

1. TÜRKİYE'DE EĞİTİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ .....	73
1.1. DİNİ EĞİTİM İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER.....	74
2. KURULUŞUNDAN 28 ŞUBAT'A İMAM HATİP LİSELERİ.....	75
2.1. İHL VE DİĞER MESLEK LİSELERİNE UYGULANAN KATSAYI EŞİTSİZLİĞİ .....	79
2.1.1. Yükseköğretime Girişte Katsayı Uygulamaları .....	79
2.1.2. Katsayı Uygulamalarının Eğitim Sistemine Etkileri.....	84
2.2. SEKİZ YILLIK KESİNTİSİZ ZORUNLU EĞİTİM SİSTEMİNE GEÇİŞ ..	87
3. 28 ŞUBAT VE BAŞÖRTÜSÜ SORUNU .....	89
3.1. ÖRTÜNME KAVRAMI .....	89
3.2. TARİHSEL BOYUTUYLA TÜRKİYE'DE BAŞÖRTÜSÜ TARTIŞMALARI .....	91
3.3. 28 ŞUBAT SÜRECİNDE BAŞÖRTÜSÜ TARTIŞMALARI.....	92
3.4. KAMUSAL ALAN TARTIŞMALARI VE BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI .....	92

3.5. YÜKSEKÖĞRETİMDE BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI .....	94
3.6. BAŞÖRTÜSÜ YASAKLARINA KARŞI MEDYANIN TUTUMU .....	96
3.7. BAŞÖRTÜSÜ YASAKLARINA KARŞI TOPLUMSAL TEPKİ VE EYLEMLER.....	96
<b>3.7.1. İnanca Saygı ve Düşünce Özgürlüğü İçin El Ele Eylemi (Özgürlük     Zinciri) .....</b>	<b>98</b>
<b>3.7.2. Başörtüsü Eylemine Medyanın Bakışı.....</b>	<b>101</b>
<b>3.7.3. Başörtüsü Eyleminin Toplumsal Etkileri.....</b>	<b>104</b>
<b>4. KATSAYI UYGULAMASI VE BAŞÖRTÜSÜ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ .</b>	<b>107</b>
<b>SONUÇ.....</b>	<b>111</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>114</b>

## TABLÖLAR LİSTESİ

	<b><u>Sayfa</u></b>
<b>Tablo 3.1.</b> İHL Mezunlarının Bazı Lisans Programlarına Yerleşmeleri ( Farklı Katsayı Uygulaması Yokken) .....	81
<b>Tablo 3.2.</b> Katsayı Uygulamalarından Sonra Okul, Öğrenci Sayısı Değişimi .....	82
<b>Tablo 3.3.</b> İmam Hatip Liseleri (İHL) ve Öğrenci Sayısı .....	83
<b>Tablo 3.4.</b> İHL Sayısal Verileri .....	86
<b>Tablo 3.5.</b> Sekiz Yıllık Zorunlu Kesintisiz Eğitime Geçiş Süreci.....	888

## ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
<b>Şekil 2.1.</b> TSK Yurt Savunması.....	45
<b>Şekil 2.2.</b> Son 10 Yıllık Meslek Lisesi ve Genel Lise Öğrenci Sayıları.....	61
<b>Şekil 3.1.</b> Genel Lise ve Meslek Liseleri Bazında Ortaöğretimdeki Öğrenci Sayısı (1998-2017).....	108

## KISALTMALAR DİZİNİ

<b>AB</b>	Avrupa Birliği
<b>ABD</b>	Amerika Birleşik Devletleri
<b>ANAP</b>	Anavatan Partisi
<b>BM</b>	Birleşmiş Milletler
<b>CHP</b>	Cumhuriyet Halk Partisi
<b>DGM</b>	Devlet Güvenlik Mahkemesi
<b>DYP</b>	Doğru Yol Partisi
<b>İDV</b>	İslami Dayanışma Vakfı
<b>İHL</b>	İmam Hatip Lisesi
<b>İHO</b>	İmam Hatip Okulu
<b>MEB</b>	Milli Eğitim Bakanlığı
<b>MGK</b>	Milli Güvenlik Kurulu
<b>MHP</b>	Milliyetçi Hareket Partisi
<b>MİT</b>	Milli İstihbarat Teşkilatı
<b>NATO</b>	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
<b>SSCB</b>	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<b>TBMM</b>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<b>TCK</b>	Türk Ceza Kanunu
<b>TSK</b>	Türk Silahlı Kuvvetleri

## GİRİŞ

Türk demokrasi tarihi birçok darbeler yaşamıştır. Darbeler demokrasinin sekteye uğramasına neden olmuş, hukuk devletinin oluşmasını engellemiştir. Ülke yönetimlerinin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi ve sivil iktidar yerine ara rejimlerin bir darbeye hâkim kılınmasıyla o ülkede demokrasilerin olgunlaşması sekteye uğramıştır. Siyasi tarihimizde her 10 yılda bir, kimi zaman muhtıra, kimi zaman darbe, kimi zaman post modern darbe olarak nitelendirdiğimiz girişimlerin ülkeye verdiği zararlar ortadadır.

Demokrasilerin düşmanı olan ve siyasal kazanımları bir anda yok eden askeri darbelerle Türkiye Osmanlının son döneminde 1913 Babıali Baskını ile tanışmıştır. İttihatçıların başlattığı bu darbe geleneği, rejim ve siyasal şartlar değişmiş olsa da Cumhuriyet Türkiye'sinde de belirli periyotlarla ve farklı saiklerle tekrar etmiştir.

Türkiye'de tarihi bir boyutuyla darbeler tarihidir. Osmanlının son dönemlerinde başlayan ordunun siyasete müdahale etme geleneği Cumhuriyet Türkiye'sinde özellikle çok partili hayata geçtikten sonra yaklaşık on yılda bir yaşanan darbe ve muhtıralarla devam etmiştir. Bu darbelerin sonucusu olan, gelişim şekli ve sonuçları itibarıyla de kendinden öncekilerden farklılık gösteren 28 Şubat Post-modern Darbesi, mağdurlarının çoğu hayatta olmasına rağmen adeta unutulmuş ya da unutturulmuştur. 28 Şubat'la ilgili doyurucu bir literatür hala mevcut değildir.

28 Şubat Darbesi, toplumun önemli bir kısmını mağdur etmesine rağmen sanat ve edebiyat dünyasının ilgi alanına girememiştir. Darbeyle ilgili sanatsal ve edebi çalışmaların yokluğu bu kadar yıkıcı etkileri olan bir darbeyi hafızalarda sıradan bir tarihi olay mertebesinde tutmuştur. Bu durum, Türkiye'de kültürel iktidarı elinde tutanların, ilkesel olarak, haksızlık ve mağduriyetlere karşı durmak yerine mağdurun kimliğine oynamalarından kaynaklanmaktadır.

28 Şubat süreci hem siyasi aktörler hem de toplum kesitleri açısından daha çok dindar ve muhafazakar kesimleri hedef almış, mağdurlarını da bu kitleler arasından çıkarmıştır. Bu bağlamda çok sayıda insan fişlenmiş, binlerce insanın işine son verilmiş, katsayı ve başörtüsü gibi engeller üretilerek, bir neslin ekseri bir kısmı ötekileştirilip, eğitim hakları ellerinden alınmıştır.

Darbelerin baş aktörü silahlı kuvvetler olsa da, 28 Şubat Darbesi; medyadan, yargıdan, sermaye çevrelerinden, dönemin diğer siyasal partilerinden, bürokrasiden, üniversitelerden ve sivil toplum kuruluşlarından ciddi destek görmüştür. Darbeler ve darbeciler kendilerini meşrulaştırmak ister. Yaptıkları eylemin en azından toplumun bir kısmı tarafından tasdik edilmesini ister. 28 Şubat sürecinde medyanın gönüllü manşetleriyle irtica söylemi üzerinden toplumun bir kısmında korku oluşturulmuş ve bu şekilde darbeci zihniyetin aradığı toplumsal zemin sağlanmıştır.

28 Şubat 1997 yılında MGK toplantısında alınan kararlar post modern darbe olarak geçen 28 Şubat süreci, hükümeti iş yapamaz hale getirmiştir. Bu medya yoluyla silahsız kuvvet olarak partileri itibarsızlaştırılarak, tüm topluma irtica korkusunu aşıl原因arak, demokrasiye müdahale edilmiştir. Bu süreçte asker, sivil, bürokrasi, yargı, medya, STK işbirliğiyle demokrasi dışı yolla 54. Hükümet devrilmesi sağlanmıştır.

28 Şubat aynı zamanda iç gündem olarak bir taraftan toplum, cambaza bak misali, kamplaştırılıp irtica tehlikesiyle korkutulurken, diğer taraftan ülkenin 200 ile 300 milyar dolar arası bir ekonomik faturayla karşı karşıya kaldığı bir darbedir.

Türkiye’de yaşanan toplumsal, askeri, ekonomik ve siyasi kırılmaları -ki bu tür kırılmalar daha çok darbe süreçlerinde yaşanmıştır- sadece iç, ya da sadece dış dinamikler üzerinden açıklamaya çalışmak ciddi tespit hataları doğuracaktır. Bu bağlamda 90’lı yılların soğuk savaşın bitimini nitelediğini, kurgulanan tek kutupluluğa dayalı “yeni dünya düzeni”nin inşasında soğuk savaş bakiyesi Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi Türkiye ile de tarihsel, dinsel ve kültürel ilintisi olan coğrafyaların neden bu süreçle beraber eş zamanlı olarak türbülansa girdiklerini gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamda Türkiye ve çevre coğrafyasında ortaya çıkan gelişmeler ileride yaşanacaklara dair pek çok işaret taşımaktaydı. Dolayısıyla 90’lı yılların başlarından itibaren Türkiye’de yaşanan ve 28 Şubat Darbesi’yle zirveye ulaşan gelişmeleri içsel pek çok dinamiğin yanında dünya konjonktürüyle de bağlantılı olarak ele almak gerekir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’de ordu siyaset ilişkisi ve darbeler kısaca değerlendirilmiş, 28 Şubat süreciyle bağlantılı olarak Soğuk Savaş sonrası dünya konjonktürü değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde 28 Şubat'ın sebep ve sonuçları, darbenin önemli aktörleri ve darbeye gerekçe yapılan Başbakan Erbakan'ın yurt dışı gezileri, özellikle İran ve Libya gezisi, Susurluk olayı, Taksim camii projesi, Sincan-Kudüs gecesi gibi önemli olaylar ele alınmıştır. Yine bu bölümde darbeye adını veren 28 Şubat 1997 MGK bildirisi ve darbe sonrası siyasi gelişmeler değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise 28 Şubat'ın genelde eğitim sistemine ve özellikle de yükseköğretime etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda üniversiteye girişteki katsayı uygulamaları ile başörtüsü yasağının doğurduğu sonuçlar değerlendirilmiştir. Başörtüsü yasağının ve katsayı uygulamasının eğitim sistemine etkileri istatistikî verilerle de desteklenerek değerlendirilmiştir.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE’NİN DARBELER TARİHİNİNE GENEL BİR BAKIŞ

#### 1. TÜRKİYE’DE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ VE ASKERİ MÜDAHALELER

Büyük Türkçe Sözlük’ te “darbe”: *“bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi”* şeklinde tanımlanmaktadır. Hükümet darbesi, askeri darbe, askeri ihtilal gibi kavramlar aynı anlam üzerinden birbirlerinin yerine kullanılagelen kavramlardır. Hükümet darbesi; *“Askeri veya sivil bir kuvvetle, çoğunda silahlı olarak, iktidardakileri düşürmek, seçim ve tayin dışında yeni hükümet kurmaktan ibaret siyasi hareket”* (Ülken, 1969: 390) olarak tanımlanır.

Hükümet darbesi, en basit tanımıyla, silahlı kuvvetlerin doğrudan ve ya dolaylı yollardan ülke yönetimine müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile *“Anayasal kaidelere bağlanmış güç kullanma yetkisinin, askeri bürokrasi hiyerarşisi içinde veya dışında kalan bir grup tarafından gasp edilerek kullanılmasıdır”*(Sunay, 2009: 2). Bu müdahaleyi fiilen devralarak ya da uyarı mektupları ile ülke yönetiminden duydukları rahatsızlıkları bildirerek gerçekleştirirler. Darbeler rejim değişikliğine yönelik değil, yönetici sınıfın tasfiyesine yöneliktir (Kaynak, 2006: 11). Gelişmekte olan ülkelerde silahlı kuvvetler kendilerine çizilmiş olan sınırın dışına çıkmayarak, politika ve siyaseti politikacılara bırakmışlardır. Silahlı kuvvetlerin söz konusu sınırların dışına çıkabildiği, demokrasinin kurumsallaşmadığı ve demokratik ve etkin kitlenin oluşmadığı ülkelerde, bir başka ifade ile az gelişmiş ülkelerde askeri darbeler için uygun ortam daha kolay oluşmaktadır ki; dünyada darbelerin sıkça yaşandığı ülkelerin coğrafi dağılımı( jeopolitik konumu) bu hususu teyit etmektedir.

Darbeyle birlikte demokrasi askıya alınır ve ülkenin depolitizasyon süreci başlatılır. Bu sürecin ardından askıya alınan demokrasiye dönüş, askeri vesayetin denetimi ve kontrolünde yapılır. Askeri yönetim, darbe sonrası fiili uygulamalarının suç olduğunu ve bu uygulamaların hukuki sonuçlarının doğacağına farkında olduğu için bir takım güvenceler sağlamadan iktidarı sivil yönetime teslim etmez. Nitekim

Türkiye’de 12 Eylül askeri yönetimi iktidarı sivil yönetime bırakmadan önce 15. maddeyi anayasaya ekleyerek kendilerini güvence altına almışlardır.

Mahir Kaynak Türkiye’deki askeri darbelerin iki temel nedenini, Türkiye’ de çok çabuk bir değişiklik beklentisi ve siyasi kadroların bu talebe uyum sağlayamaması ile siyasi iktidarların dünyadaki gereksinimleri anlayamamaları (Kaynak, 2006: 11-12) üzerinden izah etmektedir.

ABD başkanlarından Ragan’ın Ortadoğu ve Hükümet Darbeleri konusundaki uzman danışmanı Edward Luttwak darbe yapmayı yemek tarifi yapar gibi anlattığı “*Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*” adlı kitabında : “*modern devletin sürekli görevlileri bürokratlarla siyasetçilerin bağıni kopartıp, devlet görevlileri hükümet denetiminden çıkartılabilirse darbe gerçekleşmiş olur*” demektedir (Luttwak, 1996: 8). Türkiye’nin siyasi geçmişi ve bürokratik kodları, Luttwak’ın bahsettiği eylemi gerçekleştirmede darbecilere büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Türk siyasi tarihinde “devlet alanı” olarak tabir edilen alanın “siyasi alan” aleyhine sürekli genişlemesi siyasi alanın gitgide devletleştirilmesine ve aynı zamanda daralmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak ise -28 Şubat sürecinde en uç örneklerinin görüleceği gibi- “Milli Güvenlik Siyaset Belgesi” gibi uygulamalarla aslında ideolojik tonu ağır basan, değişmez politika ve tanımların belirleyici olduğu dokunulmaz bir alan ortaya çıkmıştır (Bayramoğlu, 2010: 12-13).

Türkiye’ de belirli aralıklarla gerçekleşen askeri darbelerin arka planında yer alan gerçeklerin görülebilmesi için darbeyi gerçekleştiren ordunun tarihsel süreci ve yapısının incelenmesi gerekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumda güçlü ve prestijli bir konuma gelen ordu, toplumu şekillendirebilecek siyasi gücü kazanarak ihtilallerle, darbelerle veya muhtıralarla söz konusu gücünü kullanmaktadır.

Türkiye’de silahlı kuvvetleri üzerinde oluşan özerk ve aşırı merkezi askeri yapının çalışma prensiplerine bakıldığında iki unsur ön plana çıkar. Türk devlet geleneğinde yetki-sorumluluk mekanizması askeri vesayet ilkelerinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiştir. Normal şartlarda bir hukuk devletinde yetki ve sorumluluk dengesi gözetilmesi gerekirken, Türkiye örneğinde bu konuda yetki ve sorumluluk ilişkisinde -yakın zamanda yapılan bazı düzenlemelere kadar- bir bozukluk dikkat çekmektedir. Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı üzerinden dile

getirilebilecek olan söz konusu bozukluk yetkiye sahip ve bunu kullanan bir yapının sorumluluktan azade ve muaf olması gibi çelişkili bir sonuç doğurur ki, bu durum da hem denetimsizlik hem de aşırı siyasallaşma gibi sonuçlar doğurmuştur (Bayramoğlu, 2010: 12).

Siyasal sistem içerisinde önemli bir baskı grubu olarak kendine yer bulan ordunun yönetimdeki ağırlığı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir. Batılı ve demokratik ülkelerde devlete bağlı bürokratik bir kurum niteliğinde olan ordu, az gelişmiş-gelişmekte olan ve anti demokratik ülkelerde devletin kendisine çizmiş olduğu sınırları çoğu zaman aşan bir nitelik göstermektedir. Askeri darbelerin sık sık yaşandığı bu ülkelerde ordu ve aydın bürokratlar, toplumu geri kalmışlığın pençesinden kurtaran güç olarak ortaya çıkmış ve sosyal düzenin değişmesi ve modernleşmesinde öncü rolünü üstlenmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye’de silahlı kuvvetler şu şekilde değerlendirilebilir. Türk ordusunun aldığı eğitim ve temel değerler, gelişmiş ülkelerdeki ordularla benzerlik gösterse de, gelişmiş ülkelerdeki olgunlaşmış siyasi kültürün Türkiye’de tam anlamıyla tesis edilememiş olması, ordunun siyasete müdahale etme güdüsünü tetiklemektedir (İpekliler, 2010: 18-19).

Türk devlet geleneğinde gerek Osmanlı Devleti olsun, gerek Osmanlı öncesi Türk devletlerinde ordu bizzat bürokrasiyi oluşturmuş ya da bürokrasinin hakim unsuru ya da bürokrasiye az da olsa etki eden bir unsur niteliği göstermiştir. Bu yüzden ordu, Türk devlet geleneğinde her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur. Nitekim 1960 Darbesi Türkiye’de hakim pozisyona taşıdığı militarist söylemi, getirdiği yeni anayasanın da katkısıyla kurumsal bir temele oturtmuştur. Bu yeni anlayış Türk milletinin “millet-ordu” olduğu şeklindeki tarihsel argüman üzerinden akademik bir dille meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Batılı tarihçiler tarafından da paylaşılan bu algılama biçiminin ideolojik ve indirgemeci bir yaklaşım olduğu söylenebilir (TBMM-I, Kasım 2012: 70).

Osmanlı Devleti, diğer pek çok sebebin yanı sıra özellikle askeri gücünü kaybedince gerileme sürecine girmiştir. İmparatorluğun arka arkaya aldığı askeri ve siyasi mağlubiyetlere devlet yöneticileri geleneksel çerçevede çare bulamayınca ıslahat çalışmalarına yönelmişlerdir. Söz konusu ıslahat çalışmaları öncelikli olarak

ordudan başlamış ve diğer kurumlar üzerinden devam ettirilmiştir. Osmanlı modernleşmesinde öncü kurum askeri bürokrasisi olduğu ve aynı zamanda ordu da yeni sisteme göre dizayn edildiği için silahlı kuvvetlerin devlet içindeki etkinliği ve önemi artmaya başlamıştır.

Modernleşmenin öncülüğünü siyasal anlayış içerisinde askeri bürokrasi üstlendiğinden ordunun konumunda önemli bir prestij artışı sağlanmıştır. Bu ıslahat hareketleri, III. Selim zamanında Nizam-ı Cedidin kurulması ile başlamış, II. Mahmut'un devlet yönetimini asker ve ilmiye sınıfından alıp mülkiye sınıfına vermesi, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet ile birlikte süre gelmiştir. Ordunun siyasete nüfuz etme çabaları, I. Meşrutiyetle ortaya çıkmış ve II. Meşrutiyetle birlikte sivil bürokrasinin önünde yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde Batı tarzı "modern" bir yapıya dönüşmesiyle birlikte ordu, devlet yönetimine daha da müdahil olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın son dönemlerinde ordunun siyasete yön vermesini amaçlayan darbe ve darbe girişimlerini örneklendiren küçümsenemeyecek sayıda olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1859 yılında Sultan Abdülmecit'e karşı bir darbe girişimi olan ve "Fedailer Cemiyeti" adı altında bir örgütlenmenin Padişah ve bir kısım devlet adamlarına suikast planlarının fiiliyata geçirilmeden örgütün deşifre edilmesi sonucu tutuklanan örgüt mensuplarının tutulduğu yer olan Kuleli Kışlası'ndan dolayı "Kuleli Vakası" olarak anılan hadisedir. (Boray, 2011: 92-93; Düzen, 2017: 117; Afyoncu, Önal ve Demir, 2013: 317-318).

Ordunun yönetimdeki etkinliği, ölümünün bir suikast mı intihar mı olduğu muallâkta kalan, Sultan Abdülaziz'in hal'li, akabinde I. ve II. Meşrutiyetin ilanı gibi konularda da artarak devam etmiştir. Ağırlıklı olarak Harbiye ve Mülkiye mektepleri üzerinden örgütlenen ve en önemli üyelerinin çoğunluğunun muvazzaf subaylar olduğu İttihat ve Terakki Fırkası'nın ordunun gücüyle siyaseti yönlendirme çabaları, İttihatçılara karşı oluşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yine ordudaki bir kısım subayların desteğiyle "Halaskâr-ı Zabitan" adıyla başarısız bir darbe girişiminde bulunmaları ve nihayetinde İttihatçıların Türkiye'de darbe geleneğini başlatan 1913 Babıali Baskını gibi olaylar, Osmanlı'nın son dönemlerinde siyaset üzerinde

yoğunluğu giderek artan askeri etkiyi göz önüne sermektedir. (Birecikli, 2008: 215; Boray, 2011: 259; Karpat, 2016: 91; Tokmakçioğlu, 2006: 385-396).

Söz konusu askeri müdahalelerin önemli bir kısmının dış destekli olduğu bilinmektedir. 1876 yılında Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın başını çektiği bir tertip ile Sultan Abdülaziz'in intihar süsü verilerek katledilmesiyle başlayan süreç, Türkiye'de somut anlamda askeri darbelerin başlangıcı sayılabilir. Bu durumu aynı zamanda Türkiye'de yaşanan askeri müdahalelerdeki "dış etki"nin de başlangıcı olarak görmek mümkündür. Nitekim Sultan Abdülhamit döneminde askeri cuntadaki rolünden dolayı tutuklanacağını anlayan Mithat Paşa İngiliz konsolosluğuna sığınmıştır. İngiliz büyükelçisi Sir Henry Elliot'un darbe sürecinin organizatörleri arasında bulunması, söz konusu dış etkiye açıklık getirmektedir (TBMM-I, Kasım 2012: 62).

Cumhuriyet'in tek partili yıllarında, parti-devlet bütünlüğü, siyasal irade ile silahlı kuvvetler arasındaki zihni ve ideolojik birliktelik, ki yeni rejimi kuranların tamamına yakını asker kökenli kişilerdi, ordunun yönetime yeni bir müdahalesini gündeme getirmemiş olsa da, çok partili hayatla birlikte Türkiye arka arkaya askeri darbelerle muhatap olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında asli unsur olan ordu, modernleşmede de temel faktör olduğundan dolayı sosyal ve siyasal bir prestij sahibidir. Milli mücadeleden sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulurken birçok kurum ve kuruluş Batı örneğine göre şekillenmiştir. Bu örnekler alınırken ülkede bunu gerçekleştirecek bir burjuva sınıfını olmaması nedeniyle bu görevi ordu üstlenmiştir (Özgan, 2008: 8). Bunun bir sonucu olarak silahlı kuvvetler, kendini cumhuriyetin ve demokrasinin bekçisi olarak görmeye başlamıştır. Kendini cumhuriyetin ve rejimin bekçisi olarak gören ordu mensupları zaman zaman durumdan vazife çıkarıp siyasete karışmış ve demokrasi sürecine müdahale etmişlerdir.

Darbeleri, en azından halkın bir kısmının gözünde, meşrulaştırmak çabası darbelerden önce yaşanan ekonomik, siyasi veya güvenlikle ilgili gelişmeleri önemli kılmaktadır. Nitekim Luttwark (1996: 8-10) darbe için hedef tayininin iyi yapılması gerektiğini salık vermekte; en uygun hedeflerin ise, "çantada keklik" olarak ifade ettiği üçüncü dünya ülkelerini işaret etmektedir. Luttwark (1996: 9) belirli koşullar

oluşmuşsa gelişmiş ülkelerde de darbe yapmanın mümkün olduğunu şu şartlarla açıklamaktadır:

- 1-Geniş bir işsizlik, artan enflasyon, ciddi ve sürekli ekonomik bunalım,
- 2-Uzun ve başarısız bir savaş, önemli bir askeri ve diplomatik yenilgi,
- 3-Çok partili sistem içinde müzmin istikrarsızlık.

Yaşanan darbelerin dış boyutuyla Amerika'yla olan ilişkisi artık daha aşıkâr olan Türkiye'de; 27 Mayıs'tan-28 Şubat'a kadar darbeyi meşrulaştırmayı amaçlayan şartlar suikastlarla, faili meçhullerle, ekonomik krizlerle, terörle, siyasi istikrarsızlık ve siyasi linçlerle sağlanmıştır. Nitekim bu konuda Kenan Evren "12 Eylül öncesi şartların olgunlaşmasını bekledik" cümlesini sarf ederek, bahsi geçen hususu teyit etmiştir. Hatta 28 Şubat darbesini meşrulaştırmak adına yeni argümanlar devreye sokularak, görev "silahsız kuvvetler" e havale edilerek medya ön plana çıkarılmıştır. Medya üzerinden hükümet, dini cemaatler, başörtülü üniversite öğrencileri, dindar esnaf ve tüccara ağır bir tazyik uygulanmıştır (TBMM-I, Kasım 2012: 26-27).

27 Mayıs darbesiyle birlikte Adnan Menderes'i, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ı idam sehpasına gönderen hâkimlerin daha sonra Ankara'da yüksek mahkemelere üye yapılarak ödüllendirilmesi darbe süreçlerinde hukukçularının konumunu sorgulamayı gerektiren bir durumdur (TBMM-I, Kasım 2012: 25-26).

Demokrat Partinin izlediği politikalar, orduya karşı tavrı ve askerlerin sosyal ve ekonomik prestij kaybı sonucunda 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'yle ordu uzun süreden sonra siyaset arenasında yerini almış ve demokrasi rafa kaldırılmıştı. Cumhuriyetin başından itibaren en önde yer alan sivil bürokrasi, askeri bürokrasiye yerini bırakmış ve ülkede yaşanacak derin bunalım durumunda ordunun müdahalesi bir beklenti halini almıştır. Yeni Türk devletinin kurucu rolünü üstlenen ordu, rejim bekçisi kimliğini geri kazanmış ve sivil bürokrasiye müdahale etmekten geri kalmamıştır. 1960 darbesi akabinde, 12 Mart 1971'de bir muhtıra, 12 Eylül 1980'de bir darbe, 28 Şubat 1997'de günümüz koşullarına uyarlanmış yeni isim altında bir post-modern darbe ile birlikte onar yıllık aralıklarla siyasi hayata etki ederek, "geleneksel" bir tavır sergilemiştir denebilir.

Türkiye'nin yakın tarihinde yaşadığı bütün darbe ve müdahaleler arasında yoğun bir ilişki ağını görmek mümkündür. Her darbenin tohumunun bir önceki darbenin getirdiği düzenlemelerle atıldığını, her darbenin bir öncekinin rahminde büyüdüğünü ve dolayısıyla aralarında güçlü bir illiyet bağının olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla darbelerde rol alanların ekserisinde bütün fenalıkların, kötülüklerin “kurucu resmi ideolojiden” sapmadan kaynaklandığı” düşüncesi hakimdir (TBMM-I, Kasım 2012: 29). Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK); 1961 tarihinde çıkarılan 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesini ise bundan sonraki müdahale ve darbelerde hep dayanak olarak göstermiştir ve müdahaleyi meşru kılmak için kullanmıştır (Akıncı, 2013: 98). Söz konusu 35. Maddeye göre TSK'nın görevi “Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.” Bütün müdahaleler ise sadece bu maddeye bakarak olmamıştır. Bunun dışında askeriyedeki birçok uygulama ve durum da askerin bu yetkiyi kendisinde görmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin yakın geçmişte yaşadığı askeri müdahalelerde Atatürk ve Atatürk İlkeleri darbeleri meşrulaştırıcı bir argüman olarak kullanılsa da, Mustafa Kemal'in *Minber* gazetesinde yayınlanan orduyla ilgili olarak “....Şüphesiz ki tek amacı, vazifesi, düşüncesi ve hazırlığı vatani savunmak olan bu heyet (ordu), memleketin siyasetini idare edenlerin verecekleri karara göre faaliyete geçer.” şeklindeki sözleri silahlı bürokrasinin halk tarafından seçilmiş siyasi iradeye tabi olması gerektiğini açık şekilde ifade etmektedir (TBMM-I, Kasım 2012: XIII).

Darbelerin sebepleri kadar sonuçları da dikkatlice tetkik edilmedikçe sağlıklı bir süreç değerlendirmesi yapmak mümkün değildir. Belki de sebeplerden daha çok sonuçlar siyasal ve ekonomik hayata yön veren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim 27 Mayıs Darbesi'nin getirdiği anayasa ve devletteki yeni örgütlenme şekli, yasamadan, üst düzey bürokrasiye ve silahlı kuvvetlere kadar bir vesayetçi yapı getirmiştir. 12 Mart Muhtırası, ülkenin kaderini bir teknokratlar hükümetine bırakmıştır. 12 Eylül Darbesi, getirdiği yeni anayasa ile Türk siyasal hayatının en önemli krizlerini üretmesinin yanında uygulamaya koyduğu katı yasaklarla bütün siyasal ve demokratik birikimi yok etmiştir. Darbelerin ülkeye yaşattığı ekonomik kayıplar ise, ciddi ve detaylı bir çalışmanın konusudur.

Her darbe, sonrasında ülkeye ağır bir fatura bırakılmıştır. 27 Mayıs Darbesi Türkiye gibi derin tarihi ve uzun siyasi kültürü olan bir ülkeyi kendi başbakan ve bakanlarını asan devlet imajıyla muhatap etmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi demokrasi, insan hakları ve sosyolojik yönden ciddi sonuçlar doğurmuştur. 12 Eylül Darbesinin sonucu olarak; 650.000 kişi gözaltına alınmış, 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş, açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılanmış, 7 bin kişi için idam cezası istenmiş, 517 kişiye idam cezası verilmiş, haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asılmış, 71 bin kişi, TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılanmış, 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılanmış, 388 bin kişiye pasaport verilmemiş, 30 bin kişi “sakıncalı olduğu” için işten atılmış, 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarılmış, 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitmiş, 300 kişi kuşkuyla bir şekilde ölmüş, 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelenmiş, 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklanmış, 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuş, 3 bin 854 öğretmen, 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verilmiş, 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiş, gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiş, gazeteler 300 gün yayın yapamamış, 39 ton gazete ve dergi imha edilmiş ve cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirmiştir (TBMM-I, Kasım 2012: XIV-XV).

Darbelerin bütün demokratik kazanımları ve siyasi kültürü yok eden vahim sonuçları, üzerinde durulması gereken bir başka husustur. Nitekim silahlı kuvvetler genellikle darbe sonrası anayasal düzenlemelerle kendilerine vesayet ve gözetleme olanağı oluşturdukları gibi “demokrasiye balans ayarı çekmek”, “demokrasinin içine düştüğü krizi aşmak” gibi ironik söylemleriyle de, eylemleriyle çelişiyor olsa da, yaptıkları darbeyi meşrulaştırmaya çalışmışlardır (Bayram, 2001: 207-208). 27 Mayıs'tan 28 Şubat'a kadar darbe bildirileri ve darbecilerin söylemlerinde bahsi geçen çelişkileri görmek mümkündür.

Çalışmanın konusu olan 28 Şubat, sonuçları itibariyle bir darbe işlevi görmüş olmasına rağmen, tanımı diğer darbelerden farklı olarak “post-modern” sıfatıyla birlikte yapılmıştır. Bu darbeye birlikte literatüre giren ve menşei hala tartışılan “post-modern darbe” kavramı, süreç içinde uygulanan alışılmışın dışındaki metotlar ve nevi şahsına münhasır yapısıyla zaman içinde kanıksanan ve süreci niteleyen bir



kavram haline gelmiştir. Hatta dönemin askeri aktörlerinden bazıları gerçekleştirdikleri bu eylemi, “21. yüzyıla yakışan bir darbe yöntemi” olarak görek kavramı gizli bir övgüyle içselleştirmişlerdir<sup>1</sup>.

Post-modern Darbe en basit ifadesiyle, “*silahlı kuvvetlerin geleneksel askeri yöntemleri kullanmadan, devleti ve kurumlarını fiilen ele geçirmeden, doğrudan ve dolaylı yollarla demokratik düzenin işleyişine müdahale etmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu müdahale; daha çok tehdit, sindirme ve korkutma gibi psikolojik yanı ağır basan yöntemleri öncelediği ve menfaat gruplarıyla organize bir biçimde gerçekleştirildiği için “Postmodern”, sonuç itibariyle siyasal iktidarın meşru olmayan yollarla ortadan kaldırılmasına yol açtığı için de “Darbe” olarak ifadelendirilir*” (<http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat> (Erişim Tarihi: 04.02.2019)).

Türkiye’de gerçekleşen askeri darbelerin sosyolojik, ideolojik, ekonomik ve dinsel pek çok gerekçesi mevcut olsa da en az belirtilen gerekçeler kadar etkili ve hatta kimi zaman bahsi geçen gerekçeleri bile üretebilen uluslararası boyutu da bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu darbeleri uluslararası konjonktürden bağımsız değerlendirmek ciddi tespit hatalarına sebep olacaktır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen askeri darbelerin iki kutuplu dünya düzeninin rekabetçi şartları ve farklı coğrafyaları kontrol etme refleksiyle ilişkisi artık bir realite olarak ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda Türkiye’de yaşanan darbeleri iç dinamikleri kadar dış dinamiklerini de ele alarak incelemek bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela 27 Mayıs 1960 Darbesi’ni sağlıklı olarak tahlil edebilmek için, darbeyi üreten iç siyasal şartların yanında, aynı dönemde İran’da yaşanan Musaddık Darbesini, Nasırizmi ve Süveyş Krizini, Irak’ta yaşanan General Kasım Darbesi ile Bağdat Paketi’nin dağılmasını ve dolayısıyla Ortadoğu’da artan Sovyet etkisini ve bu etkiyi kırmak için yayınlanan Eisenhower Doktrinini ele almak gerekir. ABD Başkanı Eisenhower, Orta Doğu’nun SSCB’nin kontrolüne girmesini engellemek adına bölge halkını ABD’nin yanına çekmek için kongreye mesaj göndermiştir. Eisenhower Doktrini adını alan bu mesajın amacı, Orta Doğu ülkelerine ekonomik ve

---

<sup>1</sup><http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat> Erişim Tarihi: 04.02.2019

askeri yardım yapmak ve ülkelere komünist bloktan bir saldırı olması durumunda ABD silahlı kuvvetlerinin kullanılması için izin almaktır. Aynı durumu 1960 ların dünyasında artan sol rüzgârlar, Türkiye'nin 1960'ların sonlarında başlattığı ağır sanayi ve enerji yatırımlarının çoğunu Sovyet teknolojisiyle gerçekleştirmesi gibi hususlar üzerinden 12 Mart 1971 muhtırasının sebeplerine uyarlamak mümkündür. 12 Eylül 1980 Darbesi'nde de benzer kaygıları bulmak mümkündür. 12 Eylül'e giden yolda da siyasi istikrarsızlıklar, yönetim zaafları, terör, ekonomik sıkıntılar muhakkak ki darbeye etkili olmuştur. Dönemin şartları üzerinden bir okuma yapıldığında SSCB'nin Afganistan'ı işgali, NATO'nun askeri kanadından ayrılmış Yunanistan'ın durumu, İran'da yaşanan devrim ve rejim değişikliği gibi gelişmeler ABD'nin "Yeşil Kuşak" diye adlandırdığı bölgede kontrolünün zayıfladığına işaret etmekteydi. Yeşil Kuşak, ABD'nin İslam'ı uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanmasına yönelik bir stratejisidir. Soğuk savaş döneminde, ABD'nin İslam'a ilişkin politikası ılımlı, denetlenebilir bir İslam'ı desteklemek, bu İslam'ı SSCB'ye ve komünizme karşı kullanmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan 1973 petrol kriziyle başlayan ve ekonomik hayata yansıyan bir iktisadi daralmayı da 12 Eylül darbesiyle ilişkilendirmek aşırı bir zorlama olmayacaktır. Dolayısıyla 28 Şubat 1997 Darbesi'ni de değerlendirirken dönemin sosyolojisi ve iç siyasal şartlarının yanında Soğuk Savaş sonrası dünya konjonktürünü analizlerin merkezine koymak elzemdir.

## **2. 28 ŞUBAT ÖNCESİ DÜNYA KONJONKTÜRÜ**

İkinci Dünya Savaşı sonunda oluşan siyasi, ekonomik ve askeri tablonun ortaya koyduğu iki kutuplu dünya düzeni yaklaşık yarım asır sürecektir ve "Soğuk Savaş" diye adlandırılan bir mücadele alanı doğurmuştur. Spordan uzay çalışmalarına kadar çok geniş bir alanda kendini hissettiren söz konusu mücadele ideolojik, ekonomik ve askeri söylem ve bu minvalde oluşturulmuş kuruluşlarla döneme damgasını vurmuştur. SSCB ve ABD merkezli olarak yaşanan Soğuk Savaş aynı zamanda çok sayıda devleti de doğrudan ya da sanal tehditlerle kutuplar arasında tarafgir olmaya mecbur bırakmıştır. Bu bağlamda Türkiye üzerinde hissettiği komünizm tehlikesi ve güvenlik kaygılarıyla ABD merkezli Batı bloğuyla hareket etme eğiliminde olmuş, güvenlik kaygılarını sonlandırmak için ise, bazı ödünlere karşılığında NATO'ya üye olmuştur.

Soğuk Savaş sürecinde savunma sistemini ve dış politikasını Batı bloğuna entegre eden Türkiye yaklaşık on yılda bir yaşadığı askeri darbe ve müdahalelerle bu politik tavrının bedelini ödemek zorunda kalmıştır. Soğuk Savaşın bitimiyle beraber değişmeye başlayan dünya siyasi haritası, Türkiye'ye coğrafi konumu ve tarihsel misyonuyla yeni fırsatlar doğuracakken bir anda ülke kendini siyasi istikrarsızlıklar, terör sarmalı, suikastlar ve ekonomik darboğazın içinde bulmuştur. Türkiye'nin doksanlı yıllarda yaşadığı iç ve dış sorunlar ülkeyi içe kapatmış, gündem söz konusu konular üzerinde medyanın da katkısıyla dozajı gittikçe artan toplumsal çatışma alanlarına göre belirlenmiştir ki, bu süreç 28 Şubat 1997 Post-modern Darbesiyle zirveye ulaşmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş sürecinde yaşananlara bakarak "Az Gelişmiş Ülkelerin Orduları İç Savaş Ordularıdır" hüküm başlığı altında darbeleri değerlendiren Süleyman Genç'in tespitleri ilginçtir (Balcı, 2000:158-160).

*"Emperyalizm bir ülkeye el koydu mu, öncelikle onun savunma ve güvenlik anlayışını çarpıtıyor. O güne kadar ulusal egemenliği ve bağımsızlığı savunan silâhlı kuvvetler ve güvenlik kuvvetleri, emperyalizm için içine girdikten sonra silâhlı kuvvetleri ya da güvenlik örgütlerini kendi halkına karşı kullanmasına zemin hazırlamaktadırlar. Emperyalist sisteme dahil bizde ve bütün ülkelerde böyle olmaktadır. Yunanistan, İran, Pakistan, Tayvan, Güney Kore, daha pek çok örneği böyledir. Güney Amerika halklarının yaşama budur.*

*Dünya Bankasının başında bulunduğu Mac Namara'nın kuram babası olduğu, ve de 1952'lerde geliştirilen bu kurama göre az gelişmiş ülkelerin silâhlı kuvvetleri ve güvenlik güçleri artık sınırlarda düşmanla değil de kendi ülkesinde kendi halkıyla dalaşacaktır. Bu dalaşma emperyalizm adına olacaktır. Çilesini ve ıstırabını yoksul uluslar çekecektir. Her ülkenin güvenlik örgütleriyle, silâhlı kuvvetlerinde yeterince Amerikalı uzmanın bulundurulmasıyla bu işlevin yeterince yerine getirilmesi sağlanacaktır."*

Tarihin her döneminde olduğu gibi güçlü ve köklü bir devletin dağılması tüm uluslararası ve bölgesel dengeleri bozmuş ve güç oyununun oynanması için yeni bir uluslararası sisteme ihtiyaç duyulmuştur. SSCB sonrası ortaya çıkan yeni sistem ihtiyacını tek kutuplu sistem gidermiştir. Yeni kurulan sistem ile ABD, Soğuk Savaş'ın galibi aynı zamanda tek süper güç olarak belirmiştir. ABD çok kapsamlı bir mücadelede SSCB'yi ideolojik, ekonomik, siyasi ve hegemonya kurabilme alanlarında yenerek kendini kanıtlamıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte iki kutupluluktan tek kutupluluğa geçişi de niteleyen doksanlı yıllarda menşei ABD olan önemli yeni tez ve teoriler de dünya gündemine girmeye başlamıştır.

Tek kutupluluğa geçişi içeren bu yeni sistemin kaptanı olan Amerika gücünü pekiştirmek adına birçok sınır ötesi askeri, siyasi ve ekonomik operasyonlar yapmıştır. S. Huntington, F. Fukuyama ve Z. Brzezinski gibi stratejistler ise, ideolojik savaşların son bulduğunu savunmuştur. Bu da bize bir dönemin ideolojik kampaşma üzerine kurulu olduğu sistemin geçerliliğini yitirdiğini ve ABD'nin önderliğinde ve onun çıkarlarını güdecek şekilde modellenen tek kutuplu bir sistemin kurulduğunu göstermektedir. Bundan sonrası için ortak düşman terör, insan haklarının ihlali gibi kavramlardır ki, sosyolojik temeli olan ya da manipülasyonlarla üretilen gerekçelerle çoğunluğu Müslüman coğrafyalardan oluşan, stratejik önemi ya da enerji havzalarıyla ilişkisi olan pek çok bölge Amerikan müdahaleciliğinin alanı haline getirilmiştir. Dolayısıyla yeni dünya düzeninde Türkiye her halükarda önemli bir rol üstlenmekteydi.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'yi de yakından etkileyen ABD merkezli politikaları daha iyi kavrayabilmek için bu dönemde ABD'li teorisyenler tarafından üretilmiş teori ve tezler göz atmak gerekir. Bu bağlamda “*Tarihin Sonu Tezi*”, “*Medeniyetler Çatışması Tezi*” ve “*Büyük Satranç Tahtası Teorisi*” öne çıkmaktadır. Bu teorilerle bağlantılı olarak da daha önceden gündeme getirilen “*Yeşil Kuşak Projesi*”ni de ele almak gerekmektedir.

ABD'nin Soğuk Savaşın son safhasında uygulamaya koyduğu, Soğuk Savaş sonrası ise revize edilen “Yeşil Kuşak” projesi, uygulamada ABD'nin ılımlı İslam'ı desteklemek ve radikal İslam'ı ılımlaştırmak ya da tecrit etmek ve bastırmak şeklinde ortaya çıktı. İlimli İslam'ın olduğu bölgelerde ise, cihatçılar kullanılarak Sovyetler Birliği'ne karşı bir kalkan oluşturulmaya çalışıldı. Bunun en açık uygulaması 1979 yılından sonra Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan cihatçılara verilen destekte görüldü. Özetle ABD bu projeye hem” kızıl komünizme karşı yeşil panzehir” kullanmaya hem petrol zengini ülkeleri kontrol altında tutmaya hem de buradaki tutucu rejimlerin meşruiyetini sağlamaya çalıştı (Uzgel, 2002: 37). ABD'nin stratejik olarak oluşturduğu Yeşil Kuşak hattı Türkiye'yi de kapsamaktaydı. Dolayısıyla 12 Eylül 1980 darbesinden başlayarak Türkiye'de yaşanan dış konjonktürle bağlantılı gelişmeleri değerlendirirken bu durumu da dikkate almak gerekir.

Soğuk Savaş'ın sonuna doğru gündeme gelen diğer bir tez ise, Francis Fukuyama'nın ortaya attığı "*Tarihin Sonu*" tezidir. Fukuyama bu tezinde temel olarak liberal demokrasinin insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve nihai siyasal yönetim biçimi olduğunu ve böylece Soğuk Savaş'ın bitişinin tarihin sonu olduğunu iddia etmiştir (Turan, 2015: 486). Burada Fukuyama'nın tarihin sonu kavramıyla anlatmak istediği tarihsel olayların tamamıyla son bulması değil beşeri ve siyasal kurumların ulaşabilecekleri en ideal forma yani liberal demokrasi ve liberal ekonominin zaferine ulaştıklarıdır. (Ceylan, 2006: 234). Fukuyama, liberalizmin karşısında bulunan faşizm ve komünizmin liberalizmin zaferine karşın çaresiz olduğunu ifade etmiştir.

Fukuyama insanlığın ulaşacağı son noktanın liberalizm olduğunu ifade ettikten sonara liberal yönetimlerin karşısındaki yönetimlere de bazı eleştiriler getirmiştir. Liberal yönetimlerin karşısındaki yönetimlerden bahsedilirken bunlar genelde faşizm ve komünizm olarak ele alınmıştır. Fukuyama faşizmi eleştirirken Almanya örneğinden bahsetmiş ve faşizmin ikinci dünya savaşında büyük bir yenilgiye uğradığını böylece faşist yönetimlerin yok olup gittiğini söylemiştir (Fukuyama, 1999: 32). Komünizm konusunda ise, liberal demokrasilerin özgürlük anlayışı karşısında güçlü devlet ve zayıf sivil toplumu benimsediğini söyleyerek eleştirilerde bulunmuştur. Fukuyama diğer ideolojilerin artık liberalizm karşısında direnemeyeceğini ifade ettikten sonra diğer dinlerden küresel bir boyut taşıması yönüyle ayrıldığını söylediği İslam'ın da, liberalizme alternatif oluşturmayacağını söylemiştir (Ceylan, 2006: 243-246). Fukuyama'ya göre: tarihin sonunun yaşanmasına karşın iki tehdidin varlığı söz konusudur. Bunlardan ilki, din; ikincisi ise, milliyetçiliktir ama bu tehditlerin ömrü uzun sürmeyecektir. Bu görüşe varılmasının nedeni milliyetçiliğin sanayileşme ve demokratikleşme süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkmış temelsiz, suni ve kurgudan ibaret olduğu düşüncesidir. Liberal demokrasinin dine hoşgörü göstermesi de dinin etkisini zamanla kıracaktır. Yine Fukuyama tarihin sonunda mücadelenin ideolojik zeminden ekonomik zemine kayacağı görüşü kabul görmektedir. Bundan sonrası için uluslar daha çok teknik ve çevre sorunları ile ilgilenecektir. Girilen bu süreçte sanat ya da felsefeye gerek kalmayacaktır. İnsanlar ilgisini tarihe ve onun ürünlerine yöneltecektir (Urul,2008:81-84). Fukuyama'ya göre tarihin sonu, bütün dünyada aynı toplumsal-

politik sistemin uygulamada olması değil, ideolojik mücadelenin sona ermesi, evrensel geçerlilik iddiasına birden fazla ideolojinin ve meşrutiyeti ilkesine sahip birden fazla sistemin yer almaması durumudur (Turan, 2015: 485-502). Soğuk Savaşın bitiminde ortaya atılan bu tez komünizme karşı haklı bir zafer çığlığı olarak ortaya çıksa da aynı zamanda mazisi çok daha eskilere dayanan oryantalizmin ses tonunu yükselten bir söyleme sahiptir. Fukuyama'nın yeni mücadele alanını ideolojiden ekonomik alana taşıması ister istemez enerji havzalarına bir vurgu getirecektir. Diğer taraftan liberalizmin önünde en önemli engel olarak milliyetçiliğin yanında dinleri ve özellikle de atıf yaptığı İslam'ı koyması, Fukuyama'nın Soğuk Savaş sonrası ABD'nin politikalarına tesir edip etmediğinin detaylıca incelenmesini gerektirmektedir.

Soğuk Savaş sonrası ABD politikalarını ve bu politikaların özellikle İslam coğrafyasıyla olan ilişkilerini en iyi açıklayan tez ise Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezidir. Bu teze göre Soğuk Savaş sürecinde ABD'nin tüm dünyaya SSCB'yi "*Merkezi Moskova olan silahlı ve komünist bir tehdit*" olarak göstermesi sonucunda hem Batılı müttefikleri hem de Amerikan halkı, neredeyse yarım yüzyıl boyunca Amerika iktidarlarının silahlanma rekabetine çok fazla destek sağlamışlardır. Bir bakımdan Soğuk Savaş'ın devam ettiği yıllarda Amerika, Batı bloğundaki yüksek statüsünü SSCB varlığıyla garantilemiştir. SSCB'nin birden çökmesiyle birlikte ABD'ye en büyük tahribatını verip onun rakipsiz kalmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü rakip güçlü olduğu için büyük güçler, "*büyük güç*" olur. İşte Samuel Huntington, hemen Soğuk Savaş'tan sonra yayımladığı makalesinde, bundan sonraki süreçte ABD'nin yeni rakibi ve düşmanının ne olacağını anlatmış ve ABD'ye bu yönde siyasi adımlar atmasını nasihat eden yeni bir yol haritası oluşturmuştur (Kantarıcı, 2012, s. 65-66).

*Medeniyetler Çatışması Teorisi*, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile önümüzdeki dönemde çatışmaların kaynağının ideolojiler yerine her ülkenin kendine özgü ve kültürel birikiminin ürünü medeniyetin, diğer bir ülkenin medeniyeti ile arasındaki kültürel zıtlıklardan kaynaklanan olası çatışmaları olabileceği üzerine kurulu bir teoridir. Kültürel farklılıklar fikir çatışmalarına sebebiyet vereceğinden Huntington'a göre dinlerden kaynaklanan 'Medeniyetler Çağı'na dönüldüğünü savunmuştur (İşcan,2004:78-79). Huntington'un söylemi ile Soğuk Savaş'ın yarattığı uluslararası

düzen tarihe karışmıştır. Artık Soğuk Savaş sonrası kurallar geçerlidir. Bu kurallar ise bize dünya üzerindeki halkların arasındaki en önemli farklılıkların ideolojik, politik veya ekonomik değil kültürel farklılıklar olduğunu söylemektedir. Halklar veya uluslar insanoğlunun karşı karşıya kaldığı en temel soruyu yanıtlamaya çalışmaktadır. Kimiz biz? (Huntington, 2015: 24).

Yukarıda da değinildiği gibi Soğuk Savaş sonrasında farklı dinamikler barındıran bir dünyaya geçilmiştir. ‘Kızıl Düşman’ ölmüş ve birçok medeniyet uluslararası sahada kendilerine alanlar bulmuştur. Huntington bu medeniyetler arasından geçmişi 1300 yıla dayanan köklü bir rakip olarak görülen ‘Yeşil Düşman’ı göstermiştir. İslam ve Batı medeniyetlerinin asıl rakipler olacağına değinmiştir. Çünkü dünyadaki çatlak bir yapıya sahip ve biriktirdiği enerjiyi çatışmalarla boşalta bilen fay hatları İslam-Batı medeniyetleri arasında uzanıp gitmektedir. Yine bu hatlar kültürel farklılıklarla aktif hale gelip gelecekteki savaşlarında tetikleyecektir (Kedikli ve Akça,2017:63).

Son dönem ile Faşizm, Nazizm, Komünizm ve Liberal demokrasiler arasındaki çatışmaların son bulması küresel politikaların yönünün belirlenmesini yeni dinamiklere bağlamıştır. Her dönem, kendi dinamiklerini içeren konjonktürün şartlarıyla beraber oluşmaktadır (Urul, 2008:75-77). Soğuk Savaş’ın son bulması ile mevcut şartlar altında Batı ‘Biz’ i meşru kılmak adına bir ‘Öteki’ bulmanın gerekli olduğu antitezini benimseyip çökmüş olan doğu bloğunun boşluğunu ‘İslam tehlikesi’ kavramı ile doldurulabileceğini keşfetmiştir. Buna bağlı ‘Kızıl düşman’ yerini ‘Yeşil düşman’, SSCB ise yerini İran’a bırakmıştır (Aktaş, 2014:46-47). Böylelikle hegemon güç kendine yeni bir düşman yaratmıştır. Bunun akabinde ise İslam, İslamcılık, siyasal İslam ve İslami köktencilik gibi kavramlar türetilip bunları medya yoluyla topluma pompalayarak halkların üzerinde negatif bir algı oluşturulmuştur. İslam için ‘*tehlikeli bir hastalık*’ tabirleri ile İslam karşıtlığı sergilenmiş, bir temele sahip olmayan yani suni bir İslamofobi’ya üretilmiştir. Amaç Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi halkın karşısında bir tehdit gösterip korku havası estirmek Batı’nın ise süslü ve büyülü demokratik kelimeleriyle uyutup hegemon konumunu korumaktır. Buradaki İslam karşıtlığının Huntington’un tezi ile bağlantı kurulmasının nedeni: Tezini yayımladığı dönem olan Soğuk Savaş’ın sona

ermesi ve aynı zamanda Pentagon'a da (ABD Savunma ve Genelkurmay Başkanlığı) danışmanlık görevini yürütmesidir (Çarhoğlu, 2007:207-209).

Medeniyetler çatışması esas alınıp Türkiye bağlamından bahsedilirse Huntington'a göre: Türkiye devlet idaresi olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlamakla beraber Soğuk Savaş ile yüzünü tamamen Batı'ya çeviren duruşundan vazgeçmeli ve istikametini İslam ülkelerinin üzerine çevirmelidir. Böylelikle Batı için tehdit olan İslami teröre karşı Türkiye can yeleği bir güvenlik şeridi olarak görülmektedir. Bu minvalde dönemin ABD başkanı Clinton'un 1999'un sonunda Türkiye ve 2000 yılında gerçekleştirdiği Hindistan ziyaretlerinin akabinde yaptığı açıklamalar da benzerlik göstermiştir. Clinton verdiği demeçlerde iki ülkenin de kadim bir geçmişe sahip olduğunu bununla beraber gelen tarihi birikim ile insanlığa yapabilecekleri katkılara da özel olarak değinmiştir. Bunlar *Medeniyetler çatışması tezinin* getirdiği güvensizlik ortamını gidermeyi amaçlayan adımlar olarak yorumlanabilir. İslam medeniyetinden ayrı olarak bir de Konfüçyüs medeniyeti potansiyel bir düşman olarak değerlendirilmiştir (Aktaş, 2014:47-49).

Döneme ait son teori Zbigniew Brzezinski'nin ortaya attığı "*Büyük Satranç Tahtası*" teorisidir. Brzezinski tarafından yazılan aynı adlı eserde Soğuk Savaş'tan sonraki süreç için, Amerikan dış siyasetinin amaçları ve nitelikleri ile ilgili jeopolitik olarak tutarlı ve uygulanabilir tezler ortaya atılması sonucunda Soğuk Savaş sonrasında günümüze kadar Amerikan dış siyasetiyle uyuşmuştur. Brzezinski; açık, bilgilendirici nitelikte ve geniş bir bakış açısıyla tespitlerde bulunmuştur.

Brzezinski bu teoride, Avrasya bölgesini bir satranç tahtası olarak kabul etmekte ve oyundaki piyonları ise bölgedeki ülkeler gibi görmektedir. Fakat bu oyundaki en değerli taş yani "*şah*" ise bölge dışından bir ülke olan ABD'ye benzetilmiştir. SSCB'nin yıkıldığı bir süreç olan Soğuk Savaş sonraki süreçte daha önce benzeri görülmeyen bir statüye ulaşan ABD için Brzezinski, uluslararası sistemdeki ilk ve ayrıca tam olarak net bir küresel güç konumuna geldiğini ifade etmiştir (Kantarıcı, 2012, s. 62).

Brzezinski'ye göre jeopolitik eksen olan Türkiye ve İran jeostratejik aktör de sayılabilirler çünkü Türkiye, Orta Doğuda istikrarı sağlarken, Karadeniz'e ulaşımı da Akdeniz'den kontrol etmekle Rusya'yı dengelerken askeri örgüt olan NATO'nun da



güneydeki sigortasıdır. İran ise, Basra Körfezi'nin Doğu kıyılarında hakimiyetini sağlarken uzun vadede hem Rusya'nın hem de ABD'nin Basra körfezi çevresinde serbest iş yapmasını önlemekte ve çıkarlarını engellemektedir. Eksen ve aktör devletler ayrımında adı geçmeyen Rusya'nın ise, olası Çin ve Japonya ittifakı engellenmelidir. Satranç tahtasındaki taşlarını ve gücünü yitiren Rusya yeniden hedeflerine doğru ilerlemeye başlamış ve ABD çıkarlarına en büyük tehditlerden birini oluşturmuştur (Brzezinski, 1997: 51-64). Brzezinski'nin satranç tahtasını Avrasya'ya kurmasının nedeni şöyle açıklanabilir: Avrasya yeryüzünün en büyük kıtasıdır. Buraya hâkim olacak devlet dünyanın en ileri ve ekonomik olarak verimli üç bölgesinden ikisini kontrol eder. Dünya nüfusunun yaklaşık %75'nin bu bölgede bulunması yine dünya GSMH'nin %60'ına ve dünya enerji kaynaklarının 3/4'ne sahip olması gibi çekici özellikler gösterilebilir.

Dolayısıyla uzun süre ABD politikalarına yön veren bir teorisyenin tespitleri üzerinden Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Avrasya genelinden Ortadoğu ve Türkiye özeline kadar ilgi duymasını, bölgeyi kontrol ihtiyakını ve ürettiği politikaları komplo teorilerinden sıyrılarak gerçekçi bir zeminde değerlendirmek gerekir. Nitekim SSCB'nin yıkılışı sonrası farklı bir şekilde ABD'nin radarına giren Türkiye ve İran'ın Brzezinski kabiliyetlerine rağmen jeostratejik oyuncular olabileceğini ifade etmiştir (Sandıklı, 2011: 8-9).

28 Şubat askeri darbenin post modern bir darbe olarak anılması, diğer darbelerden daha farklı algılanmasına neden olmuştur. Türk halkı, bu darbeyi bu sefer askerlerin yönetime direk el koymamasından dolayı diğer askeri darbelerden farklı görmektedir. Medya üzerinden yapılan bir darbedir. Rejim ve başörtüsü tartışmalarıyla insanların hafızasında zulüm yapılmıştır. Toplumda halen açtığı yaralar devam etmektedir. Demokrasiye balans ayarı yapılmıştır. Türkiye tarihinin kara lekesi olarak akıllarda kalmıştır.

Diğer taraftan Soğuk Savaş bitiminde dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de toplumsal fay hatlarının din üzerine kurulması ve bu sürecin de 28 Şubat'ın meşruiyet kaynağı yapılması acaba bir tesadüf müdür?

Türkiye hem tarihi hem de konumu itibarıyla önemli bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın bitimi olan 1990'lı yılların başlarından itibaren yaşadığı

ve 28 Şubat 1997’de ise, zirveye çıkan askeri, siyasi ve ekonomik olumsuzlukları bahsi geçen dış dinamiklerden bağımsız açıklamak çok da mümkün görünmemektedir.

## İKİNCİ BÖLÜM

### 28 ŞUBAT: SEBEP VE SONUÇLARIYLA POSTMODERN BİR DARBE

#### 1. 28 ŞUBAT KAVRAMI

28 Şubat süreci, Türk demokrasisinde çok ciddi izler bırakmış bir dönemdir. 28 Şubat dönemi, bir askeri müdahale olduğu herkes tarafından ortak kabul edilen bir olgudur. 1997 yılında vuku bulan bu hadise Türk siyasi kültürüne post modern darbe olarak geçmiştir. 28 Şubat Darbesi'nin en bariz özelliği; kan dökmeyen ve şiddetini mağdurlarının hayatına sıkıştırıp, gizleyerek uygulamayı başarmış olmasıdır ve bu yönüyle diğer darbelerden farklılaşır. Darbenin üzerinden yaklaşık çeyrek asır geçmesine rağmen hala medyada, akademik alanda, sanat dünyasında yeterince tartışılmamış ve yaşanan mağduriyetler tam olarak düzeltilememiştir (Bayramoğlu, 2001: 13-14). 28 Şubat sürecini TSK'nın başlattığı herkes tarafından bilinmektedir. Ancak bu post modern darbenin tek aktörü TSK değildir. Zira darbe; silahlı kuvvetlerden başta halkın bir kısmının, bazı demokratik kitle örgütlerinin, bir kısım sermaye ve medyanın desteğiyle gerçekleştirilmiştir (Bölügiray, 1999: 21).

28 Şubat darbesi, diğer askeri darbelerden farklılık taşımaktadır. Bu açıdan diğer askeri darbelerden ayrı tutmak adına bu darbeye "Post-Modern" nitelemesi yapılmıştır. 27 Mayıs ve 12 Eylül darbeleri, sert ve ani bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu darbelerde asker fiilen devletin yönetimine el koymuştur. 12 Mart Muhtırasında ise hükümet dizayn edilmiştir. Bu olağanüstü durumu devletin yönetiminde bulunan kişiler kabul etmiş ve demokrasiye dönüş sözü vererek o zamanki dönemleri için meşruiyet aramışlardır. 28 Şubat, askerin silah gücü ve kanuni destekle yetinmeden, medya kanalıyla her tür aracı kullanıp kamuoyunu seferber eden ve kamuoyundan destek arayan bir girişim olarak adlandırılmaktadır. Diğer taraftan demokrasiye aykırı bir şekilde askeri vesayeti savunan ve kabul eden yargı ve bürokrasi gibi devlet kuruluşlardan da destek alan bir müdahale olarak da ifade edilmektedir. Bu müdahalenin demokratik olup olmadığı halen tartışılmaktadır. (Yıldız, 2000:9-10).

28 Şubat kararları Milli Güvenlik Kurulu'nda alınmıştır. Bu kurumun anayasal bir kurum olma özelliğinden yola çıkarak, TSK'nın medya ve bazı sivil

toplum örgütleriyle birlikte hareket etmesinden kaynaklı olarak bu müdahaleye demokratik bir girişim gözüyle bakan görüşler vardır. Nevzat Bölügiray'a göre, bu müdahale laik demokratik rejime sahip çıkmak adına yapılan demokratik bir girişim olarak tanımlanmaktadır. Bu darbede askeri müdahaleyi gerektirecek düzeyde bir tehlike olup olmadığı konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. 28 Şubat'ı tarihsel süreçte incelendiğinde Cumhuriyet'in kurulduğu günden beri var olan çağdaşlık çizgisiyle bu çizgiye karşı duran ve Cumhuriyetin temel değerleriyle aynı düşüncede olmayan kişilerin arasındaki bir hesaplaşma olarak ifade edilmektedir. Başka bir tanıma göre ise, 12 Eylül darbesiyle sistemi korumak için askerlerin yapmış olduğu fiili müdahalenin post modern şeklidir. 12 Eylülde hedef daha çok solcu kesim iken, 28 Şubatta hedef değişmiş, siyasal islam kavramı doğrultusunda hedef kitle artık sistemi değiştirmek isteyen ve irticai hareketleri savunan kişilere yönelik olmuştur (Bölügiray, 1999: 40-42). Bunu ciddi bir tehlike olarak gören askerler bu duruma karşı çıkmıştır. Turgut Özal'ın iktidara gelmesi, Özal'ın Nakşibendi tarikatından olması, İslamcıların devleti işgale başlamasıyla irticanın ivme kazandığı düşüncesi başlamıştır. 28 Şubat MGK'dan önce laik demokratik cumhuriyetin yıkılmak istenip şeriatçı bir yönetimin kurulacağı yönünde bir tehlikenin olduğu, bunların silahlandığı söylenmiştir. Bu silahlanmanın göstergesi olarak ta Düzce'de 40'a yakın silah üreticisinin Konya'da örgütlendiği söylentileridir.

Ali Bayramoğlu'na göre ise 28 Şubat sürecinin iki boyutu vardır. Bunlardan ilki bu krizin suni olması, diğeri ise fiili olmasıdır. Fiiliden kast edilen askerin dayatmasının olmasıdır. Suni ise, askerin isteklerinin olması için siyasi arenayı bir iç savaş iklimine sokmaktır. Bu, suni şekilde Refah Partisinin irtica tehlikesi taşıdığı üzerine oluşturulmuştur (Akpınar, 2001: 14-15).

## **2. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN NEDENLERİ**

28 Şubat sürecinin nedenlerini anlamak için aslında Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yakın tarihi irdelemek gerekmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'de hep iki kanat var olmuştur. Bunlar devletçi seçkinler ile gelenekçi liberallerin oluşturduğu cephelerdir. Bu cepheleri farklı yazarlar farklı şekillerde adlandırmıştır. Ancak Türkiye'deki güç mücadelesinin

temelini bu iki taraf oluşturmaktadır. Emre Kongar, bu cephelerden devletçi seçkin tarafı, halktan gelebilecek desteği yok sayan, hatta istemeyen, birçok düşüncenin temelinde halka karşı duruş sergileyen, Batı tipi bir toplum modelini savunurlar (İz, 2011:9). Bu seçkinler; ekonomik, sosyal, kültürel yaşamın devlet tarafından denetlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu, uygulamada halkı devletten uzaklaştırmıştır. Gelenekçi liberal kesimi ise kendilerini halkın asıl temsilcisi olduklarını, topluma sunulan yenilikleri engelleyen, bu engellemeyi dini kullanarak yani İslam'ı kullanarak yapan kesim olarak tarif etmektedir (İz, 2011: 10). Bu kesim sürekli bir ayaklanma eğiliminde olup, sonra ise sürekli sindirilen kesim olarak da ifade edilmektedir. Türkiye'yi bugüne getiren siyasi ve toplumsal bölünmenin temelini I. Büyük Millet Meclisinde 1. ve 2. grup arasındaki ayrışmaya kadar götürmek mümkündür. Bu ayrışmanın taraflarından 2.grup, askeri desteğe sahip 1.grup tarafından tasfiye edilmiştir. İlerleyen süreçte jakobenist bir hal alan inkılâplar üzerinde yaşanan siyasi farklılaşma Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir muhalefet üretse de bu siyasi hareket de dönemin siyasi şartları içinde başlamadan bitirilmiştir. 1930'lu yılların sosyal, siyasi ve ekonomik problemleri içinde ortaya çıkan ve *güdümlü muhalefet* damgasını hep üzerinde taşıyan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise, üzerindeki kurgusal siyasi bir parti olduğu söylemine rağmen, yoğun bir halk teveccühüne muhatap olunca, Menemen Olayı gerekçesiyle siyasi hayatı son bulan bir parti olmuştur. Örneklerde de görüldüğü üzere tek parti iktidarı döneminde Türkiye'de toplumun önemli bir kısmını temsil edebilecek istikrarlı bir muhalefete siyasi yelpazede yer verilmemiştir.

II. Dünya Savaşından sonra iç ve dış etkenlerin zorunlu bir sonucu olarak Türkiye'de çok partili hayata geçilmiştir. Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine çıkışı ile başlayan süreç 1950 seçimleriyle 27 yıl süren tek parti iktidarına son vermiştir. *Yeter söz milletin!* sloganıyla iktidar olan Demokrat Parti, toplumsal olarak daha çok tek parti döneminin dışlanmış toplum kesimlerini temsil etmekteydi. Bu durum silahlı kuvvetler ve bürokrasi gibi tek parti zihniyetiyle bütünleşmiş yapılarda rahatsızlık doğurmuş ve 1960 yılından başlayarak yaklaşık her on yılda bir ordunun siyasal hayata müdahalelerinin de önünü açmıştır.

Türkiye o dönemlerde NATO üyesi bir ülkeydi. II. Dünya Savaşı sonrası Doğu bloğu ile Batı Bloğu arasında soğuk savaş yaşanmıştır. Bunun sonucunda ise,

komünizmi bir tehdit olarak algılamalar başlamıştır. Bununla mücadele etmek adına 12 Eylül darbesi sonrası din bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dönemlerde İmam Hatip Okulları sayısı artmıştır. Bu artışın temel nedeni İslam dinini güçlendirmek güçlendirmektedir. Özel vakıflara ait Kuran kurslarıyla öğrenci yurtları 1980’li yılların ortasından itibaren artış göstermeye başlamıştır. Ortaöğretim kurumlarında din eğitimi zorunlu hale gelmiştir. İslami hareketlerin büyümesine zemin hazırlanmıştır. Bu gelişmelerle bazı kesimler asıl gelişenin siyasal İslam olduğu kanısına varmışlardır. Dini eğitim veren kurumların düşünceleri bir bir ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu düşünceler daha çok ülkenin dinle yönetilmesi, dini baskılarla ülkede toplumsal yaşamın değiştirilmek istenmesi düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Türkiye’de gelecekte bir dini kadrolaşmanın kaygılarını gündeme taşımaya başlamıştır. Özellikle İmam Hatip Okulu mezunlarının üniversitelere girişi ve devletin değişik kademelerinde görev almaya başlamaları söz konusu kaygıları iyice arttırmıştır. Bu kaygının nedeni 28 Şubat sürecinde hükümetin yürüttüğü politikanın dini ön planda tutulmasından kaynaklanmaktadır ( İz, 2011: 13-14).

28 Şubat sürecinin yaşanmasının bir başka nedeni ise, 80’lerden sonra köyden kentlere göçlerin yaşanması, sanayileşmenin ortaya çıkardığı yeni toplumsal ve iktisadi aktörlerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu sosyo-ekonomik değişim Türkiye’de toplumsal talepleri de değiştirmiştir. Kültürel istekler aynı şekilde değişmiştir. Krizler yaşanmaya başlamıştır. Bu krizler, sağ ve sol partilerin, değişen toplumsal talepleri aşırı yerel eğilimler olarak algılamaları ve önemsememelerinden kaynaklanmıştır. Sanayileşmeyle birlikte şehirleşmenin artması ve şehre göç eden insanların isteklerinin sistem için tehdit olarak algılanması, önceleri eğitim ve devlet kurumlarında türbanlı kadınlar bulunmaz iken, bunların çoğalmaya başlaması söz konusu değişimin somut sonuçlarıydı (İz, 2011: 14-15).

28 Şubat sürecinin bir başka nedeni ise, ekonomik etkenlerdir. Ekonomi alanında ise 1980’lerde başlayan 90’larda ise gücü artmaya başlayan Anadolu sermayesi ile büyük sermaye arasında ciddi bir mücadele başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’deki büyük sermaye tekeli Anadolu kaynaklı yeni rakiplerini kısaç altına almaya çalışmıştır. Devlet içindeki kurulu düzenin de ideolojik hassasiyetini tahrik

edecek şekilde bu yeni sermaye “İslamcı sermaye” kavramı ile tanımlanmıştır (Uyan, 2011: 40).

Sonuçları itibariyle 300 milyar dolarlık bir kayıpla faturalandırdığı için 28 Şubat’ın ekonomik sebeplerini biraz daha ayrıntılı incelemek elzemdir.

1989 yılından itibaren ANAP döneminde ekonomi yeniden bozulmaya başlamıştı. Bu dönemde başlayan ekonomik bozulma artarak 1994 yılına kadar devam edecekti. 1989 yılında başlayan enflasyon artışı ve işsizlik bu yıllardan itibaren beraberinde stagflasyon<sup>2</sup> denen olguyu ortaya çıkarıyordu. Türkiye böyle bir dönemi yaşarken bir de Ortadoğu’da çıkan Körfez Savaşı Türkiye’nin ekonomisini iyice yıprattı. Körfez Savaşı sırasında BM’nin Irak’a ambargo uygulama kararıyla Türkiye de Irak’la ticareti durdurdu ve Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapattı. Bu durumda ülke ekonomisi büyük kayıplar yaşadı. Ayrıca savaş sonrası Kuzey Irak’taki otorite boşluğu Güneydoğu Anadolu’da terörün tırmanmasına sebep olmuş terör sonucunda ülkenin siyasal, sosyal dengelerinin yanı sıra ekonomik dengeleri de bozulmuştur (Uyan, 2011: 43). Bunun yanında Körfez Savaşı ile beraber Türkiye’de turizm ve sanayi faaliyetleri de zarar görmüştür. Tüm bunlardan sonra 1991 yılında Türkiye’de seçimler yapılmış ve 8 yıllık ANAP iktidarı düşmüştür. Bu seçimlerden sonra ülkede DYP-SHP koalisyonu kurulmuştur. 1994 yılına yaklaşırken ülke içerisinde yaşanan terör ve iç huzursuzluk ile uzun zamandır bozulma yaşayan ekonomi birleşmiş 1994 yılında Türkiye’de büyük bir ekonomik kriz yaşanmıştır.

1994 ekonomik krizi yaşandığında Başbakan Tansu Çiller’di. Tansu Çiller aslında ekonomistti fakat ülkedeki krizi önleyemedi. Türkiye bu şartlar altında 1994 yılı baharında yerel seçimlere gitti. Yerel seçimler öncesi alınacak tasarruf tedbirleri belki krizi önleyebilirdi ancak hükümet seçim öncesinde böyle bir karara yanaşmadı ve ekonomi iyice bozuldu. Bu ekonomik kriz ile hükümet seçimlerden hemen sonra tarihe “5 Nisan Kararları” olarak geçen kararları aldı. Bu kararlar ülke için çok ağır kararlardı devletin personel alımının durdurulması, çiftçiye yönelik desteklerin kaldırılması ve yeni vergiler konulması gibi birçok konuyu ele alan düzenlemeleri içeriyordu. Bu kararlar uzun vadede çok etkili olmasa da 1994 yılında ekonomik krizin sonuçlarını hafifletti. Bu ekonomik kriz öylesine etkili oldu ki, kriz döneminde

---

<sup>2</sup>Ekonomik durgunluk içinde yüksek enflasyon sorunu

ülkenin döviz rezervleri yarıya düştü, enflasyon % 149'a ulaştı ve birçok banka krizle beraber battı. Bunu yanında birçok işveren iflas etti ve ülkede işsizlikte hızlı bir artış yaşandı.

Türkiye yakın tarihinin en büyük ekonomik krizini yaşamıştı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomi ilk kez bu kadar küçülmüştü. Bu yaşananlara halk sandıkta tepkisini gösterdi. 1994 yerel seçimlerindeki Refah Partisi(RP) zaferi ve 1995 yılındaki genel seçimlerde RP'nin birinci parti olması tesadüf değildir. Halk ekonomik krizden ve darboğazdan çıkmak için çareyi RP'de görmüştü. Bu sebeple denilebilir ki 28 Şubat'a giden yolda 1994 krizinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Zira RP'nin yükselişe geçmesi ile bu kriz arasında büyük bir ilişki var.

1994 ekonomik krizinin üstünden çok geçmeden 1995 yılında yapılan genel seçimlerde Refah Partisi % 21'le birinci parti oldu. RP'nin seçimler boyunca ekonomik söylemleri *Adil Düzen* çerçevesinde şekillendi. *Adil Düzen*, RP'nin 1990'ların başından beri kullandığı ekonomi programının adıydı. Aslında Necmettin Erbakan ve Milli Görüş 1970'lerde ekonomi politikalarını ağır sanayi hamlesi etrafında şekillendirmişti. 1980'lerde ülke ekonomisinde yaşanan piyasa ekonomisini geçiş aşamasıyla beraber Milli Görüş'ün ekonomi politikaları bu defa *Adil Düzen* adı altında şekillendi. RP; Adil Düzen sloganını 1991, 1994, ve 1995 seçimlerinde kullandı.

Refah Partisi iktidara geldiğinde dahi uygulanmayan Adil Düzen'in ne olduğu ve uygulamasının nasıl olacağı da tartışmalı bir konudur. Genel olarak bu düzen Erbakan'ın kapitalizm karşıtı görüşleriyle bunu yanında faiz ve rantı reddeden bir ekonomik programdır.

1995 seçimlerinden sonra kısa süreli bir Ana-Yol hükümeti yaşanmış ve daha sonra Refah-Yol hükümeti kurulmuştu. Refah-Yol hükümeti ekonomi politikalarını yürütmek için çeşitli kaynak paketleri hazırlatmıştı. Bu kaynak paketlerini üç tanesi kısa sürede yürürlüğe girdi. Yürürlüğe giren kaynak paketlerinin içinde en dikkat çeken uygulama *havuz sistemi* (kamu tek hesabı) olmuştur (Ersin, 2015: 256). Bunun yanında bazı özelleştirmeler ve vergilerin düzenlenmesi, devletin dışarıdaki parasının ülkeye getirilmesi gibi birçok uygulama bu kaynak paketlerinde yer almıştır. Kaynak paketlerinin uygulanmasıyla ekonomide bir iyileşme yaşanmış ve bu paketlerden 13



milyar dolar gibi bir gelir elde edilmişti. Ancak bu kaynak paketlerinin uygulanması toplumun bazı kesimlerini rahatsız etti. Örneğin havuz sisteminin uygulanması, parası olan büyük yatırımcı ve bankaları rahatsız etti. Zira havuz sistemiyle beraber devletin özel bankalara ve dışarıya faiz ödeme düzenine karşı bir önlem vardı. Bu politika ve uygulamalardan rahatsız olanlar 28 Şubat'a giden süreçte RP'ye karşı yaptıkları uygulamalarla etkili oldular.

Refah-Yol hükümeti boyunca uygulanan ekonomik politikalarla işçiye, memura ve emekliye birçok zam yapıldı. Esnafa birçok kredi imkanı sağlanmış ve tarım alanında iyileşmeler yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde uygulanan politikalar işsizlik oranını azaltmış ve enflasyonu da düşürmüştür. Buna göre Refah-Yol döneminde ekonomide kısa süre içerisinde bir iyileşme yaşanmıştır.

28 Şubat sürecinde etkili olan diğer bir neden ise Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile sembolize edilen Soğuk Savaş'ın bitişi ile ortaya çıkan yeni dünya konjonktürüdür. Soğuk Savaş döneminde dini hassasiyeti olan toplum kesimlerini de kullanarak, ideolojik cephede Komünizmle Mücadele Dernekleri'ni finanse edecek kadar İslami kesimlerle yakın olan ABD merkezli Batı dünyası, Soğuk Savaş bitiminde konsepti değiştirmiş, galip geldiği komünizmin yerine yeni düşman olarak "fundamentalizm" vurgusuyla İslam'ı ikâme etmiştir (İz, 2011: 16). Dünya konjonktürü üzerinden 27 Mayıs'tan 28 Şubat'a kadar Türkiye'de darbelerin dönemlerine göre daha çok hangi kesimleri hedef aldığı üzerinden yapılacak bir araştırma bile söz konusu değişen dengeler üzerinde bir fikir oluşturacaktır. Dolayısıyla 28 Şubat Darbesi'nin bir sebebini de Soğuk Savaş sonunda değişen dünya dengeleri ve ortaya çıkan yeni konsepte İslam ve İslam coğrafyasının oynayacağı önemli role karşı bir hamle olarak değerlendirmek mümkündür.

### **3. 28 ŞUBAT SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN SİYASİ DURUMU**

24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen erken genel seçimler, Türkiye siyasi tarihinin en önemli olaylarından birisidir. 24 Aralık 1995 seçimleri Türkiye'nin siyasi istikrarsızlığını göz önüne sermiştir. 28 Şubat sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen bu seçimler de RP 158, DYP 135, ANAP 132, DSP 76, CHP 49 milletvekili çıkarmıştır; ANAP listesinden seçime katılan BBP 8 milletvekili kazanırken, seçimde %10'luk seçim barajını geçemeyen MHP parlamentoya girememiştir.

Seçimleri RP kazandı kazanmasına ama tek başına iktidar olacak çoğunluğu alamadı. Ülke yine bir koalisyon hükümetine mahkûm olmuştu. Diğer taraftan RP'nin birinci parti olarak çıkması ve iktidarı kazanması, dönemin merkez medyasında "rejim sorunu" olarak adlandırılmıştır( TBMM II, Kasım 2012: 940).

Ülkede asayiş ve terörle ilgili önemli gelişmeler yaşanırken asıl önemli konu hükümet kurma telaşıydı. Asker RP'nin hükümeti kurmasını istemiyordu ve bu durumdan rahatsız oluyordu. Ancak seçimlerde en yüksek oyu alan RP'ydi ve elbette ilk görev Erbakan'ın hakkıydı.

Cumhurbaşkanı Demirel bir süre sonra görevi Erbakan'a verdi ve Erbakan da ilk olarak ANAP'ın kapısını çaldı resmi görüşmeler yapıldı ama Erbakan ve Yılmaz anlaşamadı. Erbakan bu defa diğer partilere gitti ama kimse RP ile koalisyon yapmadı. Erbakan çaresiz görevi iade etti.

Erbakan'dan sonra görevi Çiller aldı ama o da kimseyle koalisyon kuramadı. ANAP'la görüşmeler yaptı ama iki liderin çekişmesi bu koalisyona izin vermedi. Çaresiz o da görevi iade etti.

Bu sırada Meclis Başkanlığı seçiminde ANAP ve DYP ile sol partiler tarafından RP'ye karşı ortak blok oluşturulmuş, neticede RP'nin adayı Aydın Menderes yerine, üçüncü parti olan ANAP'ın adayı olan Dr. Mustafa Kalemli, Meclis Başkanlığına getirilmiştir. Bu süreç RP açısından ilk yenilgi olarak kabul edilmiştir.

Hükümeti kurma görevi sıra Yılmaz'a gelmişti o da ilk olarak birinci parti olan RP'ye gidecekti ki Meclis Başkanı Mustafa Kalemli buna engel oldu. Bu süreçte, Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'ın TBMM Başkanı Mustafa Kalemli vasıtasıyla ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'dan RP ile koalisyon kurma niyetinden vazgeçmesi konusunda telkinde buldukları öne sürülmüştür. Ayrıca Kalemli, Alpaslan Türkeş'in de kendisiyle görüşerek telkinlerde bulunduğunu daha sonra ki yıllarda ifade etmiştir (TBMM II, Kasım 2012: 946).

TÜSİAD seçim sonrasında gazetelere ilan vererek Ana-Yol'u desteklemiş, baskı gruplarının talepleri doğrultusunda RP'li bir hükümet yerine, iki merkez sağ partinin oluşturduğu 53. Ana-Yol koalisyon hükümet, 6 Mart 1996 tarihinde, sol

partilerin de desteğini alarak iş başına gelmiştir. Taraflar dönüşümlü Başbakanlık konusunda anlaşmışlar. Koalisyona DSP de dışarıdan destek verdi. Bu durum askeri biraz olsun rahatlatmıştı. Ana-Yol Hükümeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanınca, Hürriyet Gazetesi'nde Ana-Yol Hükümeti “ umut hükümeti” olarak tanımlanırken, Milliyet Gazetesi'nde “ tarihi uzlaşma” manşeti atılmış, *Akit Gazetesi'nde* ise, “ zoraki izdivaç” tabiri kullanılmıştır (TBMM II, Kasım 2012: 950).

Ana-Yol Hükümeti döneminde iki önemli sorun 300'e yakın üst düzey bürokratin atanması konusunda yaşanmıştır. İkinci ve daha önemli kriz ise Çiller ile ilgili yolsuzluk iddiaları olmuştur. RP tarafından Çiller hakkında 12 ayrı yolsuzluk dosyası hazırlandığı öne sürülmüştür. Bu iddialar gazetelerde “ varan 1, varan 2” şeklinde yayımlanmıştır (<http://medyavehabercilik.blogspot.com/2013/09/oncesi-ve-sonrasiyla-28-subat-sureci.html>).

RP bir süre sonra kendisinin hükümet içinde olmayışını kaldıramadı ve koalisyonun yıkılması için çalışmaya başladı. Önce çekimser oyların ret oyları ile beraber sayılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulundu. Ardından koalisyonun yıpranması için iki lider hakkındaki yolsuzlukları gündeme getirdi. Bu süreç başarılı oldu ve yolsuzluk dosyalarının Mecliste oylaması sırasında ANAP'lı vekillerin Çiller'in yolsuzluk dosyalarına el kaldırması ve DYP'lilerin de Mesut Yılmaz için el kaldırmaları koalisyonun bitişi oldu. Tüm bu gelişmelerden sonra 6 Haziran 1996'da Mesut Yılmaz istifa etmiş ve Ana-Yol hükümeti sona ermiştir. Ana-Yol hükümeti sadece üç ay sürdürülebilmişti (TBMM II, Kasım 2012: 959).

### **3.1. REFAH-YOL HÜKÜMETİ'NİN KURULMASI**

Ana-Yol Hükümetinin sona ermesiyle birlikte Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in hükümeti kurma görevini seçimlerde en yüksek oyu alan Refah Partisi (RP) lideri Necmettin Erbakan'a vermesiyle Türkiye, siyasi gerilimi yüksek bir döneme geçmiştir. Erbakan diğer siyasi parti yetkilileriyle yaptığı ilk görüşmelerde olumlu bir sonuç alamamıştır. Bu süreçte 22 Haziran 1996 tarihli *Hürriyet Gazetesi'nde* Ana-Yol koalisyonunu yeniden kurulması gündeme getirilmiştir.

Erbakan'ın görüşmelerinde RP ve Doğru Yol Partisi (DYP) arasındaki görüşmelerde ilerleme kaydedildiğinin ortaya çıkması üzerine, DYP'li bazı milletvekilleri daha görüşmeler başlarken DYP'den istifa ederek ANAP'a gittiler.

Erbakan ve Çiller görüşmelerden sonra 28 Haziran'da anlaştilar ve hükümeti kurmak için harekete geçtiler. Bu hükümetin Başbakanlık anlaşması da tıpkı Ana-Yol gibi ikişer yıl dönüşümlü olarak kararlaştırıldı. Protokole göre ilk iki yıl içinde Erbakan'ın Başbakan olması, Çiller'in ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olmasına karar verilmiştir. Sonunda RP istediğini elde etmiş ve iktidara yürümüştü.

Hükümet kurulduktan sonra RP, daha önce Meclis gündemine taşıdığı Çiller hakkındaki yolsuzluk dosyalarının düşmesi için Mecliste Çiller'den yana oy kullanmıştır. Bu durum karşısında ANAP ilginç bir kampanya yürütmüş, Refahmatik yazan kutuların içine deterjan koyarak, “yolsuzlukları temizler” sloganıyla Ankara sokaklarında dağıtmıştır.

Türk siyaset tarihinde yepyeni bir dönem başlamıştır.1990'lı yıllara damgasını vuracak yepyeni bir koalisyon hükümeti gelmiştir. Uzun zamandan beri iktidara aday RP, bu koalisyonla iktidara gelmiştir. Gözler Erbakan'ın üzerindedir. Başta Genelkurmay olmak üzere, tüm laik kesim huzursuz. Türkiye adım adım 28 Şubat'a ilerlemiştir. (Birand ve Yıldız, 2012: 115).

#### **4. 28 ŞUBAT SÜRECİ**

Refah-Yol hükümeti uzan uğraşlar sonucunda 8 Temmuz'da yapılan güven oylamasında Meclisten güvenoyu aldı ve görevine başladı. Bu durum laik kesimde ve askerde şok etkisi yarattı. Bir süre sonra diğer partilerden tepkiler yükselmeye başladı.

Refah-Yol hükümete geldikten bir süre sonra asgari ücrete ve emeklilere yaptığı zamlar ise halk tarafından hoş karşılanmışsa da dönem içinde yaşanan ve aşağıda detayları verilecek olan gelişmeler, medyanın da algı operasyonlarıyla hükümeti zor durumda bırakmıştır.

Başbakan Erbakan'nın yurt dışı gezileri, özellikle İran ve Libya gezileri, cezaevlerinde yaşanan ölüm oruçları ve yaşanan ölümler, ülke gündemine bir anda giren Susurluk kazası ve bu olayın aydınlatılmasını isteyenlerin başlattığı “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” eylemleri ve Erbakan'ın bu eylemleri “gluglu dansı” olarak nitelendirmesi, RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın ise eylemleri “mum söndü”ye benzetmesi (TBMM II, Kasım 2012: 951-952), Sultanbeyli'de 2. Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu'nun ilçe meydanına izinsiz bir

Atatürk heykeli diktirip caddenin adını değiştirmesiyle yaşanan gerginlikler, şükrü Karatepe'nin 10 Kasım konuşması ile gündeme giren irticanın ayak sesleri tartişmaları (TBMM II, Kasım 2012: 953), Erbakan'ın Başbakanlık Konutu'nda cemaat ve tarikat liderlerine verdiği bir iftar yemeği (Özgan, 2008: 67), Taksim'e cami yapılması tartişmaları ve türban tartişmaları, Aczmendilerin eylemleri ve tarikatın lideri Müslüm Gündüz'ün her gün medyada yer bulan açıklamaları, RP Rize milletvekili şevki Yılmaz'ın laik düzene ve hukuk düzenine hakaret eden kasetleri ve nihayetinde Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlediği ve İran'ın Ankara Büyükelçisi'ni de davet ettiği Kudüs gecesi 28 şubat sürecini hızlandıran gelişmeler olarak kayıtlara girmiştir.

Diğer taraftan 90'lı yıllara damgasını vuran siyasi cinayetler üzerinden siyasi yelpazede ve dolayısıyla toplumda ciddi bir kutuplaşma kendini göstermeye başlamıştı. Bu bağlamda Türkiye 90'lı yıllarla beraber siyasi ve ekonomik krizler sürecine girmiş, terör, suikastlar ve toplumsal olaylarla ie kapanmıştır. Siyasette muhafazakar tonun ağırlığının artması 28 şubat süreci için de önemli bir altyapı anlamına geliyordu. 90'lı yıllarda meydana gelen ve tam olarak aydınlatılmayan Muammer Aksoy (1990), Çetin Emeç (1990), Bahriye Üçok (1990), Uğur Mumcu Suikastları (1993) ve Madımak Olayı (1993) gibi birçok karanlık olay artan "irticai tehdidin bir neticesi olarak" İslamcı siyasete mal edilecekti<sup>3</sup>.

#### 4.1. İRAN GEZİSİ

Refah-Yol Hükümeti'nin kurulmasından sonra ilk siyasi kriz hemen 2 ay sonra yaşanmaya başlamıştır. 1996 yılında Başbakan olan Erbakan ilk yurt dışı gezisini İran'a gerçekleştirmiştir. ABD'nin İran'ı terörist ölke ilan etmesinden dolayı kimi çevrelere göre ABD'ye karşı bir meydan okuma olarak değerlendirilen bu geziyi, Başbakan Erbakan bölgedeki terörü engellemek ve ekonomik yatırımları arttırmak amacına yönelik bir gezi olarak izah etmektedir. Nitekim dönemin şartları içinde Türkiye'nin, İran, Irak ve Suriye ile birlikte Ortadoğu'daki terörü yok etmesi gerekmektedir. Ancak Suriye teröre destek vermeye devam etmektedir. İran gezisi bölgesel teröre desteği yok etmek adına Müslüman ölkelere işbirliği sağlanması bir adımı olarak değerlendirilebilir (Tayyar, 2012: 29). Askeri kanadın karşı

<sup>3</sup><http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat> e.t. 04.02.2019

çıkmasına rağmen Erbakan 10 Ağustos'ta İran gezisine gitmiştir. Bu gezide İran'la doğalgaz anlaşması imzalanmış olup, "ABD ile aramızın bozulmasını istemeyiz, bu bizim de işimize gelmez" diyen İran devlet Başkanı ile bir güven sorunu da yaşanmıştır (Aksoy, 2000: 177).

Bu gelişmeler üzerine devletin kurumlarıyla Erbakan arasında güven sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. İran'ın PKK'ya yardım ettiğine dair MİT'in raporlarına inanmayan (Aksoy, 2000: 177) Erbakan, yurtdışı gezilerini Müslüman ülkeler üzerinden devam ettirmiştir. İran gezisinden sonra Pakistan, Singapur, Malezya'ya gitmiştir. Askeri çevreler Erbakan'ı doğu seferinden dolayı ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Erbakan, İslam ülkeleriyle ilişkilerini daha da iyi yapmak adına gezilerine devam etmiş, Suudi Arabistan ve Ürdün Kralları ile dost olduklarını gösteren resimler vermiştir (Akın, 2000: 78). Erbakan, İran'a ziyaretinin temel nedenlerinden birinin de ticareti arttırmak olduğunu söylemektedir ki yapılan doğalgaz anlaşması da bunu göstermektedir (Donat, 1999: 246).

#### 4.2. LİBYA GEZİSİ

İran gezisinden sonra Ekim ayında Erbakan'ın Libya'ya gideceği konuşulmaya başlanmıştır. Gelişmiş 7 ülkenin bir araya geldiği G-7 zirvesine karşılık D-8 projesine destek arayan Erbakan, çıktığı Doğu seferini daha geniş alana yayma niyetindeydi. 5 Ekim 1996'da Mısır, Nijerya, Libya turuna çıktı.

Bilindiği gibi, Erbakan politik hayatı boyunca, en büyük düşmanının Siyonizm olduğunu vurgulamış, Batı dünyasını da Siyonizmin hizmetinde olmakla suçlamıştı. Akıllarda ki ilk soru Erbakan'ın nasıl bir dış politika izleyeceği idi. Türkiye'yi Batı'dan ve Avrupa Birliği idealinden uzaklaştıracak mıydı? (Birand ve Yıldız, 2012: 159).

Kısa bir zaman önce Libya'da bulunan Bakan Gül ve DYP'li Namık Kemal Zeybek, Erbakan'a Libya Devlet Bakanı Muammer Kaddafi'nin davetini iletmiştir. Davete karşılık vermemesini söyleyen İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ise şunları söylemiştir:

*"Kaddafi Türk düşmanıdır. Daha geçenlerde Med TV' de yaptığı açıklamalar ortadadır. Türklerin Kürtleri kestiğini, Güneydoğu'nun Kürdistan olduğunu söylüyor. Kürtlerin bağımsız devlet kurması gerektiğini söylüyor. Böyle bir insanın*

*davetini olumlu karşılamak bize yakışmaz. Sayın Başbakana düşen görev, bu geziye gitmemektir”*(Tayyar, 2012: 35).

Mehmet Ağar’ın aksi beyanlarına rağmen Erbakan bu düşünceyi doğru bulmayarak ziyaretini gerçekleştirmiştir (Aksoy, 2000: 179). 5 Ekim’de Erbakan Libya’ya gitmiştir. Bu gezi yüzünden hem dış tepkiler hem de iç tepkilerden rahatsız olanların sayısı artmıştır. Bu gezinin İran gezisinden hemen sonra olması ayrı bir sıkıntıdır. Erbakan bu geziyi özellikle Türk müteahhitlerin Libya’da yaptıkları yatırımlar karşılığındaki birikmiş alacaklarının tahsili için gerekli gördüğünden iptal etmek istememiştir. Batı dünyasının terörist ilan ettiği Libya’ya Erbakan’ın bu ziyaretini Türk müteahhitler de desteklemişlerdir (Yıldırım, 2010: 96).

Asker, Başbakanın Libya gezisinden rahatsız olduğu konusunda demeçler vermeye başlamıştır. Mesut Yılmaz da her fırsatta bu rahatsızlığı dile getirmiş, Tansu Çiller’de Mesut Yılmaz’ı askeri tahrik etmekle suçlamıştır (Tayyar, 2012: 36). Ortam iyice gerilmiş ve darbe ihtimali gündeme gelmeye başlamıştır. Hükümet ortağı parti de bu geziden rahatsızlığını dile getiren sesler artmıştır. Özellikle Mehmet Ağar’ın tepkisi çok ağır olmuştur. Mehmet Ağar, “Türkiye Cumhuriyeti, müteahhit alacaklarının peşinde koşacak kadar küçük bir devlet değildir,” demiştir (Aksoy, 2000:180). Erbakan da daha sonraki beyanlarında Libya gezisinin bir hata olduğunu kabul etmiştir. Bu diyaloglar irtica geliyor düşüncesini körüklemiş ve kamuoyunda bu konu tartışılmaya başlanmış ve akabinde Susurluk skandalı ortaya çıkmıştır.

#### 4.3. TAKSİM’E CAMİ PROJESİ

28 Şubat arifesinde siyasi gerilimi arttıran ve silahlı kuvvetlerin tepkisine sebep olan gelişmelerden birisi de Taksim’e cami projesi ve türban tartışmalarıdır. RP, Taksim’e cami yapılması için bir girişimde bulunmuş ve gelen tepkiler üzerine bu konuyu fazla uzatmadan iptal etmiştir.

Taksim’e cami yapma projesinin geçmişi 1950 yılına dayanmaktadır. Sağ iktidarlar o tarihten itibaren zaman zaman Taksim’e cami projesini gündeme getirmişler (Arikan, 2010: 85), muhalefet ise, sürekli bu projeye tepki göstermiştir. Dolayısıyla Taksim’e cami yapma projesi bir mimari proje olmanın ötesine geçerek

Türkiye’deki siyasi bölünme ve tartışmaların etkili argümanlarından birisi haline gelmiştir.

Refah-Yol hükümeti bu hassas konuyu yeniden gündemine alıp fiili adımlar atınca ortam iyice gerilmiş ve konu ülkenin gündemine oturmuştur. Cami projesi Kültür Bakanı tarafından onaylanmış (Özer, 2011: 61), muhalif kesimler ise bu projeyi siyasi yatırım olarak yorumlamışlardır (Donat, 1999: 368). Hükümet proje üzerindeki ısrarından vazgeçse de cami konusu medya üzerinden bir gerginlik unsuru olarak kullanılmaya devam etmiştir.

#### **4.4. SUSURLUK OLAYI**

Susurluk Olayı, Susurluk’ta 3 Kasım 1996 günü akşam saatlerinde gerçekleşen bir trafik kazasından adını almıştır. Bu kazayı yapanlar, bir arada olmalarına pek de ihtimal verilmeyen kişilerdir. Aşiret reisi ve aynı zamanda bir milletvekili Sedat Bucak, yeraltı dünyası ilişkileri nedeniyle bir dönem meslekten uzaklaştırılan bir Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ, İnterpol’ün her yerde aradığı 70’lerin ülkücü militanı Abdullah Çatlı ve Melahat Özbay sahte kimlikli manken Gonca Us aynı otomobildeydi. Ve bu kaza olmasa, o fotoğraf belki de Türkiye’nin belleğine hiç kazınmamış olacaktı (Birand ve Yıldız, 2012: 166).

Sedat Bucak kazadan yaralı kurtulmuş, diğerleri ise hayatlarını kaybetmiştir. Hem kazaya karışanların kimlikleri hem de kaza yapan otomobilin bagajından çıkan çok sayıda silah, Türkiye’de bazı kirlili ilişkileri ve derin devlet tartışmalarını yeniden gündeme taşımıştır. Refah-yol iktidarından dolayı medya üzerinden gerilen ortamda darbe söylentilerinin dolaşması kamuoyu üzerindeki baskıyı iyice arttırmıştı (Yüksel, 2004: 43).

Kazadan hemen sonra bir çeteden söz edilmeye başlandı ve buna göre “devlet içinde çete oluşturulmuştu, söz konusu kişiler bu çeteye mensup” tu. Bu skandala Mehmet Ağar ve Korkut Eken’inde aralarında bulunduğu 59 kişinin ismi karıştı. Meclis’te Araştırma Komisyonu kuruldu. Başbakanlık Teftiş Kurulu rapor hazırladı (Tayyar, 2012: 38).

Bu kazayla ortaya çıkan ilişkiler ağı sivil toplum örgütleri, muhalefet, aydın kesim, sanatçılar dahil halkın büyük bir kısmı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Erbakan’ın tartışmalı Libya gezisi sonrası İçişleri Bakanı Mehmet Ağar’ın istifası



gündemi iyice karıştırmıştı. Böyle bir ortamda kazadan yaralı kurtulan Sedat Bucak'ı Tansu Çiller'in ziyaret etmesi ve teröre karşı mücadelen bahisle konuyu farklı bir alana taşımaya çalışması tepkileri daha da arttırmıştır.

Ağustos ayındaki MGK toplantısında irticanın büyümeye devam ettiği ve PKK tehdidinin arttığını, iktidar partisinin ve temsilcilerinin şeriat devletini savunduğuna dair bir gündem oluşturulmuş ve askeri cenahın korkusu artmıştır (İşler, 2014: 68).

Aslında silahlı kuvvetlerin önemli bir kısmının hassas olduğu konular medya ve STK lar üzerinden kaşınmaktaydı. 1996 yılı sonbaharından itibaren gazete manşetlerinde ordu ve laiklik üzerinden atılan manşetler yoğunlaşmaya başlamıştı. Erbakan'ın oğlunun da öğrencisi olduğu ve Başbakanın akademik açılışına gittiği Başkent Üniversitesindeki törende Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden'nin konuşması gazetelerde "Laiklik Uyarısı" manşetiyle yer almıştır (17.10.1996 / Milliyet).

Failleri yakalanmayan ama kamuoyuna irticacı kişiler olarak sunulan Atatürk'ün büstlerine saldırı haberleri, Refahlıların orduya sızma girişimine dair manşetler (12.11.1996 / Sabah), iktidarın karşısına silahlı ve silahsız bir güç dikmeye yönelikti.

#### **4.5. SİNCAN VE KUDÜS GECESİ**

Ülke genelinde 1997 yılı Şubat ayında sert bir atmosfer oluşmuştur. Şubat ayının ilk gününde, sivil toplum örgütlerinin öncü olmasıyla bir araya getirilen halk kitleleri, Susurluk'ta yaşanan skandalları protesto etmek maksatla *sürekli aydınlık bir Türkiye için bir dakikalık karanlık* eylemini başlatmıştır. Halkın bir kısmı 30 gün süreyle saat 21.00'de 1 dakika için tüm ışıkları söndürüp yakmaya başlamışlardır (Akpınar, 2001: 150). Susurluk kazasının üzerinden üç aya yakın bir süre geçmesine rağmen söz konusu kitlesel eylemin Şubat ayında başlatılması da darbe öncesi toplumsal bir kamplaşmanın habercisi olarak değerlendirilebilir. Zira daha önce de belirtildiği gibi her askeri müdahale, toplumsal yarılmalar üzerinden halkın bir kısmını arkasına alarak eylemini meşrulaştırmak ister.

Ülkenin gerilmeye başladığı bu süreçte daha önceleri İran'da gelenekselleşmiş işgal altındaki Kudüs'ü anma gecesinin Türkiye'de de

düzenlenmesi (Akpınar, 2001:152) ve söz konusu anma gecesinde yaşananlar ülkeyi darbe sürecine bir adım daha yaklaştırmıştır.

Sincan'ın RP'li Belediye Başkanı Bekir Yıldız 31 Ocak 1997'de Kudüs'ü anma gecesini düzenlemiştir. İran'ın Ankara Büyükelçisi Mohammed Reza Bagheri onur konuğu olarak davet edilmiştir. Gecede Filistin'in özgürlük yolunda ortaya koyduğu İntifada Hareketinin canlandırılması yapılmış, ayrıca Filistin'deki Hizbullah ve Hamas hareketlerinin liderlerinin posterleri de asılmıştır. Belediye salonuna Kudüs'teki Kubbetüssahra'yı temsilen bir çadır kurdurmuştur. İlginç olan birkaç yıldan beri kutlanan bu gecenin ilk defa basına yansımış olmasıydı. 1 Şubat sabahında gazete ve televizyonlarda bu olaylar yankılanmıştır ve toplumsal gerilim artmıştır (TBMM I, Kasım 2012: 54).

Kudüs gecesiniyle ilgili sonradan öğrenilen en önemli bilgi ise bu geceyi Kudüs Platformuyla ortaklaşa Sincan Belediyesinin hazırladığı olmuştur. Deniz Baykal'ın böyle bir geceden sonra Türkiye'nin iç politikasına karışılmış olduğunu ve buna Bagheri'nin karışmasının hakkı olmadığını ve Dışişleri Bakanını göreve çağırdığı bilinmektedir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı, İran Türkiye Büyükelçisi olan Bagheri'yi Bakanlığa çağırılarak konu hakkında görüşülmüştür (Öztürk, 2006: 79). Buna karşılık, hükümetin söz konusu büyükelçiyi derhal sınır dışı etmemesi Genelkurmay Başkanlığı tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu olaydan üç gün sonra, 3 Şubat 1997 tarihinde Sincan'daki Kudüs Gecesine ilişkin olarak DGM tarafından inceleme başlatılmıştır (TBMM I, Kasım 2012: 54-55). Bu olay ülke gündeminde büyük etki yaratmış ve uzun süre kamuoyunu huzursuz etmiştir.

Bekir Yıldız cezaevinden çıkınca Ceviz Kabuğu programında Hulki Cevizoğluna; Kudüs Gecesinin kasıtlı bir program olmadığını, otuz Ramazan gününe otuz program düzenlediklerini ve Kudüs gecesinin bu programlardan bir tanesi olduğunu söylemiştir. Bu gecenin Filistin ile ilgili bir gece olduğunu, yeniden belediye başkanı olsa bu programı yeniden düzenleyeceğini, fakat bu ülkede yaptığına suç dedikleri için İran Büyükelçisini davet etmeyeceğini söylemiştir (Cevizoğlu, 2001: 6-18).

28 Şubat sürecini hızlandıran Kudüs gecesini ve Sincan'daki olaylar hemen sonrasında gündeme düşen türban ve Taksim'e cami tartışmalarını da körüklemiştir.

Bunun yanında Başbakan Erbakan Taksim'e cami projesini eleştirenlere kızmış, "Garipsenecek tek şey bazı fosil denilen kişilerin % 99'u Müslüman olan ülkenin herhangi bir yerine cami yapılmasına karşı çıkmalarıdır" şeklinde açıklamalar yapmıştır (Akpınar, 2006, s.159).

Ülkenin gerilmeye başladığı bu ortamda Başbakan Erbakan; türban konusu, karayoluyla hacca gidiş, üniversitelerde başörtüsünün serbest bırakılmasını öngören Bakanlar Kurulu kararnamesini imzaya açmıştır. 3 Şubat 1997 günü Genelkurmay Başkanlığında bir hareketlilik başlamıştır. Toplantıda Kudüs gecesi konuşulmuş ve asker toplantıda konuşulanlar hakkında resmi bir açıklama yapmamıştır. 4 Şubat günü Sincanlılar tank sesleri ile güne uyanmıştır (Akpınar, 2006: 160-161). Bu olaylardan sonra Refah Partisi iyice köşeye sıkışmış, hükümet reflekslerini kaybetmeye başlamıştır (Bayramoğlu, 2007: 109).

4 Şubat'ta Etimesgut'taki Zırhlı Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığı'ndan yola çıkan 20 kadar tank Sincan'a doğru gitmişler, adeta gövde gösterisi yapmışlardır. Bu olay aslında basın aracılığıyla darbe yapılacak korkusunu etrafa yaymak için yapılmıştır. Askerin Kudüs gecesine tepkisi olarak değerlendirilen bu hamle "Sincan'dan Ordu Geçti" başlığıyla gazetelerde yer almıştır. Ertesi gün "Sincan manevrası hükümeti sarstı" manşetiyle çıkan Milliyet gazetesindeki haberin devamında "Kudüs gecesiyle şimşekleri üzerine çeken ilçe dün palet sesleriyle uyandı. Refah-yol dağılıyor mu" ifadeleri yer almaktaydı (05.02.1997/Milliyet).

Nitekim 4 Şubat günü Sincan'da tankların yürütülmesi toplum ve medya tarafından bir darbenin ayak sesleri olarak algılanmıştır. Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan olayın bir tatbikat ve dolayısıyla da olağan bir durum olduğunu söylemiştir (TBMM II, Kasım 2012: 954). O zaman aslında bu tankların amacının kurulan Kubbetüssahra çadırını yıkmak olduğu fakat çadır bir gün önce söküldüğünden tankların meydanda dönüp, arıza için Balans ayarı yaptıkları kulaktan kulağa dolanmıştır. 28 Şubat darbesinde askerlerin 'Balans Ayarı' yaptı manşetleri de buradan kaynaklanmaktadır.

Düzenlenen Kudüs Gecesinin ardından tank ve askeri kariyerden oluşan araçlar gövde gösterisi sonrası meydanda bir süre oyalanıp geri dönmüşler ve sözde arızayı gidermek için tanklara *balans ayarı* yapılmıştır. Tanklara balans ayarı,

*demokrasiye balans ayarı* olarak 28 Şubat sürecinin sloganı haline gelmiştir. Sincan krizi TBMM’de üç kritik oylamaya neden olmuştur. TMMM Genel Kurulu, TEDAŞ oylamasında Çiller’i 172’ye karşı 327 oyla aklamış, TOFAŞ oylamasında ise 257’ye karşı 271 oyla reddedilmiştir (Özgan, 2008: 69-70).

18 Şubat 1997’de Abdullah Gül’ün ABD’ye yaptığı resmi ziyaret o yıl Amerikan- Türk Konseyi toplantılarıyla çakışması Washington da ilginç tartışmalara sebep olmuştur. Amerikan- Türk Konseyi toplantısında bulunan Orgeneral Çevik Bir ise burada rahat bir siyasetçi gibi tavır sergilemiş, daha sonra acaba siyasete mi atılacak sorularını akıllara getirmiş ve baloda “demokrasiye balans ayarı yapıldı” dediği kaydedilmiştir (Bölügiray, 1999: 90 ). Bu konuşmadan “bizi göz ardı edemezsiniz, biz de buradayız” mesajını verdiği düşünülmüştür. Bu sırada İsrail’i ziyaret eden Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı’nın ise İsrail’de yayınlanan *Haaretz* gazetesine verdiği bir demeçte “Buradan alınacak askeri deneyimlerin, kesinlikle Müslüman ülkelere aktarılması gibi bir şeyin söz konusu” olmayacağı teminatını vermesi ve Çevik Bir’in konuşmalarına paralel mesajlar vermesi dikkat çekiyordu (Akel, 1998: 108-112).

Bu olaydan sonra Belediye Başkanı Bekir Yıldız’a 4 yıl 7 ay, Selam Gazetesi yazarı Nurettin Şirin’e 17 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Bundan sonraki süreçte ise 28 Şubat kararlarıyla karşı karşıya kalınmıştır.

28 Şubat’taki MGK toplantısına birkaç gün kala, Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya ise gazetelere verdiği demecinde; “İrtica PKK’dan daha tehlikeli” söylemiyle adeta MGK toplantısının asıl konusunu belirlemekteydi. Sincan olayı sürecin devamında Refah Partisi’nin kapatma davasındaki en güçlü gerekçelerden birisi olarak gösterilecektir (Özer, 2011, s.63).

## **5. 28 ŞUBAT 1997 MGK KARARLARI**

28 Şubat MGK toplantısı arifesinde silahlı kuvvetlerin medyayı da kullanarak toplum gündemine taşıdığı hususlar arasında; Refah Partisinin gündeme taşıdığı Taksim’e ve Çankaya’ya cami tartışmaları, Sincan Belediyesi türünden olayların başlaması, hükümetin AB’ye karşı imajı veren dış politikası yer almaktaydı. Bu hususlar Türkiye’nin İslami bir rejime doğru sürüklendiğinin bir kanıtı olarak algılanmıştır. Bu tartışmalar medya kuruluşlarına brifing verilmesi ve ülkeye yönelik

tehdit değerlendirilmesinde birinci sırada iç tehdidin yani irticanın gündeme gelmesine sebep olmuştur. Ana akım medya da askerin yanında yer alarak, irticanın kötü yanlarına değinmeye başlamıştır. TSK ile kamuoyu arasında direkt bir ilişki kurulması bu sayede sağlanmış oldu. Bu süreçte din eğitiminde yaşanan gelişmeler de büyük tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle İmam Hatip liseleri ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu liselerde “dinsel diktatörlük” için nesiller yetiştirildiği düşünülmüştür (İz, 2011: 17).

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı öncesi ülkede gerilim artmış, MGK toplantısına birkaç gün kala Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya gazetelere verdiği demecinde “İrtica PKK’dan daha tehlikeli” söylemiyle adeta MGK toplantısının gündemini belirlemiş, Genelkurmay adına bir general, toplantıdan bir gün önce Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile görüşmüş, bu toplantıda 18 maddelik bir liste sunulacağı anlatılmış, Demirel de Erbakan’a bu konunun ciddiyetini anlatmıştır. Koalisyonu uyarılmış ve 17 Ocak’ta Genelkurmay’dan brifing almıştır. Hatta 27 Ocakta MGK toplantısından önce Erbakan’ı yazılı bir şekilde ayrıca uyarılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Erbakan’a bu durumun olağanüstü hal durumu kadar ciddi olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Demirel medyayı da uyarılmış ve gazetelerin yazı işleri kadrolarını çağırarak, ülkede laiklik karşıtı yazıların yazılmamasını istemiştir. Erbakan halen bu yaşanan olayların suni gündem olduğunu söylemiş ve ciddiye almamıştır. (Arıkan, 2010: 35).

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı 9 saat sürmüştür. Kurulda ilk kez TSK ile hükümet arasında bir rejim problemi olduğu dile getirilmiştir. Bu toplantının akabinde medyada toplantının çok gergin geçtiği haberleri çıkmıştır. Basında Türkiye’de uzun bir zamandır irtica tehlikesinin var olduğu gündeme gelmiştir. Deniz Kuvvetleri komutanının elindeki belgelerle Başbakan Erbakan’ı köşeye sıkıştıran sorular sormuştur. Başbakan Erbakan ise, rejimi değiştirmeyi düşünmediklerini, bu durumu farklı şekillerde lanse edenin medya olduğuna vurgu yapmıştır. Askerler bu toplantının ardından hükümetten laikliğin korunması için uygun gördükleri kararların uygulanmaya başlanmasını ve 22 maddelik bir taslak tedbirler paketini sunmuşlardır. Erbakan ise bu 22 maddelik taslağın bazı maddelerine karşı durmak istemiştir. Örneğin Başbakan Erbakan, 8 yıllık kesintisiz

eğitim, Kuran Kurslarının kapatılması ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması, Kılılık Kıyafet yönetmeliği, irtica akımlarına karışan kişilerle ilgili yeni kanunlar çıkarılmasını istememektedir. Askerler bu kararların uygulanması tavsiyesi ile hükümete bildireceklerini söylemişlerdir (Akpınar, 2001: 200). Medya ise askerler tarafından devletin bir kurumu gibi görülerek kullanılmıştır.

Yukarıda anlatılan ekonomik sonuçlar, terör ve siyasi gelişmeler özellikle Refah-Yol hükümeti döneminde yaşanan gelişmeler 1997 yılının 28 Şubat'ında MGK kararlarına yansımıştı. Bu kararlar, Post-Modern darbe kavramsallaştırmasıyla Türkiye tarihinde yerini almıştır. İrtica ile mücadele adı altında Refah-Yol hükümetini iktidardan düşürmek alındığı kanaati oluşturan kararlar şu şekildedir:

*1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.*

*2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhidi Tedrisat Kanunu gereği Millî Eğitim Bakanlığına devri sağlanmalıdır.*

*3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, Vatan ve Millet sevgisi, Türk Milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:*

*a) 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı.*

*b) Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği kuran kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.*

*4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, Millî Eğitim kuruluşlarımız, Tevhidi Tedrisat Kanununun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.*

*5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.*

*6. Mevcudiyetleri 677 Sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.*

*7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askerî Şûra kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'n den ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK.' ya karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.*

8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasa dışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'nden ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkan verilmemelidir.

9. Türk Silahlı Kuvvetlerine aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

10. Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel bir çatışmadan korumak için, İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.

11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12. T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasasına ve bilhassa Belediyeler yasasına aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedeki kesin önlemler alınmalıdır.

13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağ dışı bir görünüme yöneltmek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17. Ülke sorunlarının çözümünü "Millet Kavramı Yerine Ümmet Kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir (TBMM II, Kasım 2012: 1402-1044).

MGK toplantısında, laikliğin demokrasi ve hukukun teminatı olduğunun vurgusu yapılmıştır ve alınan kararlar uygulanması talebiyle hükümete bildirilmiştir. Alınan kararlara göre tarikat bağlantılı okulların mutlaka denetlenmesi ve MEB devredilmesi, 8 yıllık kesintisiz eğitime hemen geçilmesi, Kuran kurslarının denetim altına alınması, Tevhidi Tedrisat uygulanması, tarikatların kapatılması, irtica sebebiyle ordudan atılanları savunan ve orduyu din düşmanı gibi göstermeye kalkan medyanın kontrol altına alınması, kıyafet kanununa uyulması, kurban derilerinin derneklere verilmemesi, Atatürk aleyhindeki eylemlerin mutlaka cezalandırılması istenmiştir ( Balcı, 2000: 70).

28 Şubat MGK toplantısındaki kararlar tavsiyeden çok talimat niteliğinde olmuştur. 5 Mart 1997 tarihinde ise Erbakan MGK toplantısı bildirisini imzalamıştır. DYP’de yaşanan istifalar, RP’nin kapatılması için Anayasa Mahkemesine başvurulması hükümetin güç kaybetmesine neden olmuştur. Erbakan, 18 Haziran 1997 yılında istifa etmiş ve Refahiyol Hükümeti son bulmuştur.

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonunda muhtıra nitelemesiyle açıklanan ve gündemi belirleyen 18 maddelik kararlar karşısında Başbakan Necmettin Erbakan basın mensuplarına, “MGK sadece tavsiye makamıdır. Biz orada gündemdeki konuların takibi konusundaki usul üzerinde mutabakat sağladık” derken, dört yıldızlı bir generalin “18 madde uygulanmazsa hükümet biter” şeklindeki cevabi sözleri basında yer almasına rağmen ve tekzip edilmemiştir ( Balcı, 2000:77).

## **6. 28 ŞUBAT’IN AKTÖRLERİ**

28 Şubat döneminde Türkiye birçok dış tehditle birlikte iç tehditle de karşı karşıya kalmıştır. Geçmiş darbelerde de örnekleri görüldüğü gibi ülke içindeki bazı resmi ve sivil kuruluşlar süreci manipüle etmiş, toplum üzerinde oluşturulan korkularla gündemi belirleme gücüne erişmişlerdir. Bu süreçte silahlı kuvvetler başta olmak üzere, medya, sermaye çevreleri, yargı ve sivil toplum kuruluşları önemli bir rol oynamıştır.



## 6.1. ORDU

Bu dönemde askeri otorite merkezileşme sürecindedir. Ordu sadece ülkenin hem iç güvenliğini sağlamaya hem de dış güvenliğini sağlamaya odaklanmıştır. Yargı ise, emir komuta mekanizmasına tabi kılınmıştır. RP döneminde yeni bir yasa ile Askeri Ceza Kanununda değişiklik yapılmıştır. Ordunun bu yasaya göre eylem tarzı belirlenmiştir. Bu süre zarfında üç unsur önemlidir (Burak, 2011: 61).

Bunlar;

- TSK bünyesinde siyasi, toplumsal, idari ve ekonomik alanlarda takip sistemi oluşturmak
- Siyasi karar yapılarının içerisinde olan mekanizmaları desteklemek
- İrticanın öncelikli tehdit düzeyine çıktığının söylenmesi (Manavbaşı, 2012: 8-12)

*Şekil 2.1. TSK Yurt Savunması*



**Kaynak:** Bölügiray, 1999: 17

### **6.1.1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)**

Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasası ile kurulmuş ve 1982 Anayasası'nda da kaldırılmamış ve varlığı devam ettirilmiştir. 1961 Anayasası ile kurulan MGK'nın asker ve sivil olmak üzere iki kanadı vardır. Asker kanatta bulunanlar Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'dır 1982 Anayasası ile birlikte Jandarma Genel Komutanı da bu kanada dâhil olmuştur. 1961 yılında kurulan MGK'nın bu dönemdeki kararları görüş bildirmek şeklinde ve istişari nitelikteydi. 12 Mart Muhtırası'ndan sonraki değişikliklerle ise, Kurulun kararları tavsiye niteliğinde olarak belirlenmiştir. 1982 Anayasası ile beraber “ MGK' nın kararları öncelikli dikkate alınır” olarak belirlenmiştir.

Milli Güvenlik Kurulu kurulduğu zamandan beri zamanla asker lehine güçlenmiş ve askerlerin sivil otoriteye emir verme aracı haline dönüştürülmüştür. MGK yasama, yürütme, yargı gibi anayasal bir organ ve temel unsur değildir görevi sadece tavsiyede bulunmaktır.

2003 yılında MGK'da birtakım değişiklikler yapılmış sivil üyelerin sayısı artırılmış, toplantı süresi bir aydan iki aya uzatılmış ve kararları eskiden olduğu gibi tavsiye niteliğine dönüştürülmüştür.

### **6.1.2. Batı Harekât Konsepti-Batı Çalışma Grubu (BÇG)**

Batı çalışma grubu 28 Şubat sürecinde çok önemli bir askeri teşkilatlanmadır. Bu grubun amacı, 28 Şubat 1997 yılında alınan kararların uygulanmasını denetlemektir. Bu grubu deniz kuvvetleri komutanı Güven Erkaya yönetmiştir (Çelen, 2008). Bu çalışma grubu emirleri Genelkurmay Başkanlığından almaktadır. TSK'nin yasal yetki ve görevleri çerçevesinde karargâh çalışması yapmak üzere oluşturulmuştur. Batı çalışma grubu BÇG olarak kısaltılmıştır. BÇG'nin faaliyetleri Anayasanın 1., 2., ve 4. Maddeleri ile İç Hizmet Kanununun 35. ve 85. Maddelerine dayandırılmıştır(Anayasa, Md. 35 ve md.85).

28 Şubat sürecinde Genelkurmay her yeni brifingde, yeni bir konsept açıklamaktaydı. Son açıkladığı konsept de “Batı Harekât Konsepti”dir. Tayin edilen konseptin uygulanabilmesi için de “Batı Çalışma Grubu” adında bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

Cumhuriyeti, Batı'ya karşı verdiği mücadele ile kuran bir halkın ordusunun, kendi halkının büyük bir kısmına karşı yürüttüğü faaliyetleri izlemek için “Batı Çalışma Grubu” adını seçmesi ironik bir durumdu ve yapılması düşünülen faaliyetler konusunda büyük kaygılara yol açmıştır. İrticayla mücadele işinin Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği bünyesinde oluşturulan “Batı Çalışma Grubu” adıyla kurulmuş bu birim tarafından yerine getirileceğine karar verilmiştir. Dolayısıyla bu grup Millî Güvenlik Kurulu'nda alınan tüm kararların uygulanması ve takibini üstlenmiş bulunmaktaydı (Balcı, 2000: 247).

Güven Erkaya'yı ön plana çıkararak en önemli buluşu olan Batı Çalışma Grubu'nun Ankara'da Genelkurmay karargahında 11 Haziran'da gazetecilere verilen brifingde Genelkurmay bünyesinde, tüm subay ve astsubayları “doğal üye” olarak kapsadığı bildirildi. BÇG projesinin en büyük destekçisi ise, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir idi (Tayyar, 2012: 73). Böylelikle Genelkurmay'da çeşitli kuvvetlerden aldığı kurmay subaylarla iktidarı denetleyen bir mekanizma kurmuş oldu. Bilindiği gibi askerın gözünde RP irticanın kaynağı olarak görülüyordu ve

BÇG, zamanla partiyle ilişkilendirilen her şeyi ve herkesi dört koldan mercek altına almış olmaktadır (Birand ve Yıldız, 2012: 180).

TSK'nın aslında Batı Harekât Konseptini kurmasının asıl amacı ise toplumda giderek artan irtica hareketleri oluşumudur. Grubun oluşturulmasında 17 Eylül 1992 tarihli ve söz konusu dönemde artan terörle bağlantılı olarak hazırlanan Milli Güvenlik Siyaset Belgesindeki iç ve dış tehdide atıf yapılmıştır. İç ve dış tehditten kasıt ise, öncelikli olan irtica tehdidi ve bu sorunun bir devlet sorunu olmasıdır (Kılıç, 2012).

11 Ocak'ta o dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bir bilgilendirme sunulmuş ve bu brifingde irtica tehdidinin boyutu anlatılmış, şeriatın kadrolaştığı, aşırı dinci bir akımının var olduğu, silahlanmanın olduğu ele alınmış ve bir netice alınmaması durumunda ise gerekirse askeri güç kullanılacağı belirtilmiştir (Yüksel, 2004). Refah-Yol hükümeti bu teşkilatlanmadan yargı mensuplarına verilen brifingden haberdar olmuşlardır. Genelkurmay'a göre kanunen uygun olmasına rağmen, hükümete göre kanun dışı olan bu yapılanma hükümet onayı olmadan oluşturulmuştur. Bu grup bütün siyasi kişiler ve kurumlar hakkında detaylı bilgiler toplamıştır. Bu çalışma grubu ayrıca siyasilerin fişlenmesi, din ve mezheplerin ortaya çıkarılması doğrultusunda istihbarat raporları tutulmuş ve refah partisinin kapatılması konusunda çalışmalar yapmıştır (Yüksel, 2004).

BÇG'ye verilen bu talimat ile aşağıdaki hususları raporlaması istendi:

- *İl bazında değişik mezhepler ile tarikatların yeri ve miktarı .*
- *İl bazında irticaya müzahir dernek, tarikat, dergah, tekke, zaviye, türbeler, kur'an kursları, İmam Hatip Okulları ve öğrenci yurtlarının miktarı.*
- *Bunların üyelerinin sayılarının ve faaliyetlerinin tespit edilmesi.*
- *İl bazında irticaya müzahir örgütler hakkında tüm bilgiler.*
- *İl bazında Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'a aykırı giyinenlerin yaygın olduğu mahalle ve sayılarının bir defaya mahsus olmak üzere 15 Mayıs 1997 tarihine kadar Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilmesi.*
- *Camilerde verilecek vaazların Garnizon Komutanlıklarınca takip edilmesi suretiyle laiklik aleyhtarı ve suç teşkil eden hususların tespit edilmesi, yasal işlem yapılabilmesi için derhal Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmesi.*
- *Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı'nca ilgili bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile istihbarat teşkilleri gibi çeşitli kanallardan elde edilen bilgilerin gecikmeksizin Batı Çalışma Grubu'na aktarılması (Tayyar, 2012: 74).*

Batı Çalışma Grubu, hazırladığı raporu gizli bir şekilde Anayasa Mahkemesine ulaştırmış ve gönderilen raporda fotoğraflar, bilgi ve belgeler yer almıştır. Bu rapor Refah Partisi'nin kapatılmasında delil olarak kullanılmıştır (Armutçu,1997). Batı Çalışma Grubu faaliyetleri emniyet birimlerini ikiye ayırmış, TSK ile Emniyet Teşkilatı karşı karşıya gelmiştir (Balcı, 2000:226-227). 28 Şubat sürecine kadar Batı Çalışma Grubu çalışmalarını sürdürmüş, bunun için 2005 yılına kadar bölge komutanlıkları yazılı emirler vermiştir. Batı Çalışma Grubu 1 Mayıs 1997deki talimatlara göre fişleme faaliyetlerine devam etmiştir. BÇG raporları Mesut Yılmaz döneminde feshedilmiştir (Tayyar, 2012: 78).

### **6.1.3. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi**

28 Şubat sürecinden sonra Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Milli Güvenlik Siyaset Belgesi kabul edilmiştir. Bu toplantıda alınan kararların en önemlisi, irtica tehlikesini tanımlayan Milli Güvenlik Siyaset belgesinin toplantıda kabul edilmesidir. Bu belgeler, ülkenin güvenliği ve tehditlerini tarif etmekte, bu tehditlerin şiddetlerine göre sıralamakta ve bu tehditlere alınacak tedbirleri, ana ilkeleri anlatan metinlerden oluşmaktadır (Özer, 2011: 75).

Bu metinler ülkemiz açısından en temel belgeleri oluşturmaktadır. Yani devlet politikalarını şekillendirmektedir. Hem o dönemki, hem de gelecekteki hükümeti bağlayan özellikleri içermektedir. Bu belge kabul edilmeden evvel, MGK Genel Sekreterliğine bağlı bakanlıkların ve Genelkurmay ile MİT ile ilgili kuruluşların görüşleri alınmıştır. İlk Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, 1992 yılında hazırlanmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle yeni ve karmaşık güvenlik ortamı ortaya çıkmıştır. 28 Şubat döneminde MGK'dan çıkan belge 1992 yılındaki belgeden farklıdır. Bu farklılık irticayı ilk kez tehdit unsuru görmesidir. 1992 yılında sonra çıkan bu belgede ilk kez irticanın Türkiye'nin öncelikli tehdidi haline geldiği üzerinde durulmuştur. Bu yeni tehdit tanımı, Refah-Yol hükümeti döneminde başlamıştır. Genelkurmay başkanlığı Cumhurbaşkanı Demirel'e 17 Ocak günü bir brifing vermiştir. Bu bilgilendirmede iç tehdidin ardından 28 Şubat tarihli MGK toplantısında irticayla baş etmek için 18 maddelik karar dizisi çıkmış ve 29 Nisan'da basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur (Özer, 2011: 77)

#### 6.1.4. Emniyet Asayiş Yardımlaşma Dernekleri (EMASYA)

28 Şubat döneminde ordunun vesayetçi anlayışı tahkim edilmiştir. 9 Ocak 1997 yılında Başbakanlık Kriz Yönetimi Merkezi Yönetmeliğiyle, MGK Genel Sekreterine, ülkemizdeki ekonomik çökmenin, nükleer kazalara, terör olaylarına kadar uzanan bir kriz olduğunu ve olağanüstü hal ilan edilebilecek bir duruma gelindiği belirtilmiştir. ANASOL-D Hükümeti döneminde, Genelkurmay ve İçişleri Bakanlığı arasında EMASYA (Emniyet ve Asayiş Yardımlaşma Protokolü) imzalanmıştır. İllerde garnizon komutanlarına valiler üstünde yetkiler verilmiştir. Burada amaç, 28 Şubat 1997 tarihli 406 Sayılı MGK Kararında yer alan durumların takip ve kontrolünde etkinliği arttırmaktır. 29 Aralık 1998 tarihinde BUTKK kurulmuştur. BUTKK açılımı, Başbakanlık Uygulamayı Takip ve Koordinasyon Kuruludur. BUTKK ile Genel Kurmay Başkanlığı, MGK Genel Sekreterliği ve diğer kaynaklardan alınan istihbari bilgilere istinaden çok kamu çalışanına irticacı denilmek suretiyle ilgili kişilerin fişlenmesi ve pasifize edilmesi görevini yürütmüştür (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 16-17).

EMASYA, Emniyet Asayiş ve Yardımlaşma Protokolü'nün kısaltılmış şeklidir. EMASYA, var olan iç güvenlik birimlerince halledilemeyen olayları durdurmakla görevlidir. Bu olayların önüne geçmek, engellemek veya durdurmak için askeri birliklerden oluşan, askeri planlama ve yapı anlamına gelmektedir (Güneş, 2012: 4). EMASYA, 28 Şubat sürecinden sonra askeri birlikler tarafından oluşturulmuştur. 28 Şubat sürecinin öncesinde ve sonrasında tüm alanlara destek vermektedir. Bu süreçte Emasya oluşumunun asıl amacı irticayı durdurmaktır. 1997 yılında Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle asker il yönetimin talebi olmadan ve gerekli görüldüğü durumlarda mekân sınırlandırılması bulunmadan müdahale etme imkânı vermiştir

*“EMASYA gerekli hallerde sivil otoritenin askeri yardıma çağırmasını öngören yasaya, yani İller İdaresi Kanunu'na istinaden hazırlanmış bir uygulama protokolüdür. Bu protokol yasayı tamamen ters yüz etmiştir; yani adeta askerin önce müdahale edip sonra da sivil birimlere “Ben müdahale ettim, bilgin olsun” demesini varsayacak kadar ters yüz edilmiş bir yapıyı karşımıza çıkarmıştır. Daha da önemlisi, toplumdaki gelecek tehlikeyi sürekli saymış ve bu tehlikenin sürekli olarak değerlendirilmesi için Türkiye'nin bütün garnizonlarında güvenlik ve istihbarat birimleri kurmuştur”*(Bayramoğlu, 2010: 13-14).

Bu protokolle askerin polisin önüne geçerek onun da üstünde bir yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Toplum içerisindeki olayları yatıştırmak, karışıklıkları kendi kendisine karar verme yetkisi ile giderme hakkı vardır. Darbe zamanında ise darbe içerisinde yer almak istemeyenleri darbe içerisinde çekmekte diğer bir hedefdir (Güneş, 2012:5). EMASYA Protokolündeki metinde önceden izin alma mekanizmasına gerek bulunmamaktadır. Sivil ve askeri birimler ortak görev yapabilecektir. Mülki idari amirler olaylar karşısında kuvvet talebinde bulunmadan evvel, EMASYA Bölge ve Tali Bölge Komutanlıklarına kademeli olarak hazırlık yapmaları için bilgi vermeleri gerekmektedir. Valinin görevlendirip görevlendirmedigine bakılmadan bütün kolluk güçlerinin yardıma gelen askeri birlik komutanının komutası altına girmesi şarttır (Güneş, 2012:7). Bu protokolle ülkenin büyük bir kısmının askerlerin kontrolü altına alındığı anlaşılmaktadır (Akay, 2012: 19). Güvenlik kuvvetleri yeniden örgütlenme ihtiyacında bulunmuştur. 1999 yılından itibaren Türk Silahlı Kuvvetlerinin, İç güvenlik Doktrini ve yapılanması bu protokol üzerine oluşturulmuştur. Türkiye’de iç güvenlik sisteminin bazı kısımları askerleşmiş, bazı kısımları ise askerleştirme baskısı altında kalmıştır (Özer, 2011: 76).

## 6.2. MEDYA, BRİFİNGLER

Brifing kelimesinin anlamı; bir konuda, yetkili birine ya da yetkililere, özet bilgi verilen toplantıdır. 28 Şubat sürecinde tüm toplum üzerinde psikolojik hareket faaliyetleri adına brifingler uygulanmıştır. Brifingler, tehdit, gerilim, korkutma, beyin yıkama, düşman algısı oluşturma gibi toplumu baskı altında tutmaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Süreç içinde özellikle irticai faaliyet, kişi ve kurumlara yönelik brifinglere ağırlık verilmiştir. TSK, “kamuoyunu bilinçlendiriyoruz” ifadeleriyle söz konusu brifingleri meşrulaştırmaya çalışmıştır.

TSK, ayrıca irticanın büyük bir tehlike olduğunu, yaşanabilecek olumsuzluklara karşı alternatif planlar hazırladıklarını, her olumsuzluğa karşı koyma tedbirini aldıklarını, sorunun demokratik yollardan çözülmesini beklediklerini, ancak konuya yönelik olarak daha önce verilen mesajların parlamentoca ciddiye alınmadığını ve dolayısıyla durumun vahametini, TSK'nın neden devreye gireceğinin brifingler yoluyla anlatma yolunu tercih etmiştir. “Şimdi ikinci maddeyi uyguluyoruz” diyerek sivil kesimde kamuoyu oluşturduklarını söylemişlerdir. Tümgeneral Erol Özkasnak brifinglerin gerekçesini ise şöyle anlatmıştır: “TSK yapısından dolayı kamuoyuyla iç içe olan bir kurum değildir. Fakat yapılan kimi çalışmalar hakkında da kamuoyunun bilgisinin olması gereklidir.” TSK demokrasiye saygılıdır. Demokrasinin korunmasının yanındadır”. 28 Şubat sürecinde, irticai kesim ve Refah Partisinin ülke için artık PKK kadar tehlikeli olduğunu asker sürekli dile getirmiştir. Mutlaka bu irticanın yok edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. İlk önce silahsız kuvvetler yoluyla demokrasiye yön vermenin gerektiğini, ikinci aşama ise sivil kesimde kamuoyu oluşturmak, üçüncü aşama ise alınan kararların uygulanması ve son aşama ise askeri darbenin olacağı açıkça söylenmiştir. Brifinglerin 28 Şubat kararlarının uygulanmasına zemin hazırladığı açıktır. Asker, sürekli demokrasiden yana olduğunu, demokratik kurumlara müdahale ederek göstermeye çalışmaktadır (Eğitim-Bir-Sen, 2014 :15-16).

Medya, dördüncü kuvvet olarak adlandırılan, 28 Şubat Darbesi'nin tam merkezinde yer almıştır. Özel televizyonların da yayın hayatına girmesi medyanın toplumsal etkisini daha da arttırmıştır. Dünyada yaşanan modernleşmeyle üç temel değişim yaşanmıştır. Bunlar üretimin örgütlenmesi, zor kullanımının ve siyasal



egemenliğin örgütlenmesi ve bilişim örgütlenmesidir. Bilişim örgütlenmesinden kast edilen ise, medyanın ekonomik ve siyasal örgütlenmenin yeni biçimleriyle bağlantılar kurulduğunun bir göstergesidir (Deniz, 2017: 5).

Medyanın, toplumsal ve kültürel düzenin oluşmasına yardımcı olma noktasında kilit rol oynadığı ortadadır. Telgrafın bulunması, matbaanın icat edilmesi, gibi önemli olaylar dünyada dönüm noktası haline gelmiştir. Yayın organları insanları etkisi altına almıştır. İnsanların düşüncelerini etkilemek adına sürekli yönlendirmeler yapmışlardır (Deniz,2017:6). Medyayla olan iletişim sistemleri, modern toplumun doğuşundan bu yana merkezde yer almaktadır. Medya, demokratik sürecin vazgeçilmez bir unsurudur. Çünkü halkın birer vatandaş olarak haklarını savunabildikleri, medya aracılığıyla olayların yorumlanmasına, tartışmalara katılabilmesi ve eylemlerde bulunabilmesinin yolu buradan geçmektedir (Hongur, 2006: 5-10). Fakat 28 Şubat'a damgasını vuran Türk medyası bu kimlikten oldukça uzaktı.

Nitekim Türkiye'de sermaye çevreleri ile medya arasındaki organik bağ medyayı manipülatif bir silah haline getirmiştir. Yazılı ve görsel basın kuruluşlarının çoğalması ve güçlenmesi, hepsinin fiilen kontrolünü zorlaştırırsa da 28 Şubat'ın postmodern yapısı içerisinde, büyük bölümünün askeri vesayet güdümüne girmesine engel olmadı. Zira kartel medyası da denilen söz konusu basılı ve görsel basın büyük sermayenin güdümündeydi. Döneme damgasını vuran bazı gazete manşetlerinin birtakım askeri yetkililerin "ricasıyla" atıldığı yıllar sonra itiraf edildi. Genelkurmay karargahında brifinglere katılan yayın yönetmenleri ve köşe yazarları, ertesi gün tehdit kokan ifadeleri sayfalarına taşımakta bir sakınca görmediler<sup>4</sup>.

Türkiye'de kitle iletişim araçları dönem itibariyle özel televizyonların da hayata geçmesiyle önemli bir değişime uğramıştır. Gazetecilik mesleği, teknolojinin yeni imkânlarıyla yeni bir kariyer alanı haline gelmiştir. Medya günümüzde artık insanların hayat tarzlarını şekillendirmektedir. Gündemi şekillendiren, neyi düşünüp, neyi tartışacağına karar veren bir gündem sunar hale gelmiştir. Böylece sermayenin medyaya akmasıyla kamusal değerler düşünülmeden yapılan haberler, toplumsal

---

<sup>4</sup><http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat> e.t. 04.02.2019.

çıkarları düşünmeden verilen hizmetler ülkede ciddi sıkıntılar yaratmıştır (Arikan, 2011: 27).

28 Şubat sürecinde medya bu süreci etkin olarak olumsuzluğa, karmaşıklığa götürmüştür. Medya bu darbe sürecinde halkı bilgilendirme görevini üstlenerek taraflı haberler yapmıştır. Medya toplumu etkileme gücünü kullanmış ve darbenin post modern olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Sevimli, 2013: 79- 83). Özellikle 28 Şubatta basın ve asker birlikte aktif hareket etmiştir. Turgut Özal'ın Başbakan olmasının ardından ekonomi alanında liberalizasyon başlamış ve bu durum basını da içine alarak iş adamları medya patronu olmaya başlamışlardır. 1990 yılında yaşanan sermaye ve medya bütünleşmesi böylece siyasetçi ilişkisinde dengelerin yerine gelmesine destek olmuştur (Özkır, 2011: 97). 28 Şubat sürecindeki ordunun siyasi etkinliği TSK ile medyanın ilişkisinden kaynaklı gelişmiştir. Egemen güçler medya gücünü ellerinden kaybetmek istememektedirler. Çünkü siyasi alana müdahale etmek ancak bu şekilde kolay, hızlı ve güçlü olabilecektir (Arikan, 2011: 150). Özellikle medyanın daha fazla para kazanma hırsı bütün darbelerin ortağı ve sorumlusu olmalarının nedenini ortaya koymaktadır (Özkır, 2011: 99).

O dönemlerde Refah Partisi'nin medyayla arasında soğukluğun olduğu bilinmektedir. Başa geçen Erbakan'ın medyanın rantını engellemesi medya ve rantiyecilerin işine gelmemiştir. Erbakan, anlayamadığı, kendine yakın görmediği hiçbir medyacıyı kendi yapmış olduğu gezilere ve basın toplantılarına davet etmemiştir. O medya mensuplarını "bir kısım medya" olarak adlandırmıştır (Özgan, 2008: 94).

28 Şubat Darbesi'nin Türkiye'de yaşanan diğer darbelerden en büyük farkı bu darbenin medya ayağının olmasıdır. Klasik darbe geleneklerinden farklıdır. 28 Şubat sürecinde yazılı basının gazetelerde manşetlere attığı başlıklar aslında darbe sürecinin hazırlayıcısı durumundadır. Medya, hükümete karşı karalama politikaları yürütmüştür. İrtica, laiklik, şeriat kavramlarını her gün manşetlerde ön plana çıkarmıştır. Sürekli kamuoyunu yönlendirme gayretinde olan söz konusu medya "kartel medyası" olarak da adlandırılmıştır (Hongur, 2006: 16). Medya'da yer alan algıya yönelik manşet ve haberlerle Tansu Çiller yıpratılmaya çalışılmış, Başbakan Erbakan itibarsızlaştırılıp sivil toplum kuruluşlarının da baskısıyla istifaya

zorlanmıştır. TSK, medya aracılığıyla ısrarlı bir şekilde göreve davet edilmiştir. “28 Şubat 1997 yılında medyanın çabaları sonuç vermiş ve “irtica ve buna karşı alınacak tedbirler” gündemiyle MGK toplanmış ve 54. Hükümet’in parçalanma süreci başlamıştır.

Diğer taraftan ordu içinde oluşturulan bazı birimler medyaya haber üretme görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda Genelkurmay Harekât Başkanlığı’na bağlı olarak oluşturulan Psikolojik Harekât Dairesi, 5 şubeden meydana gelmekteydi. Bu birim bünyesinde Diyarbakır, Elazığ ve İstanbul’da toplam 150 kadar subay astsubay görev yapmaktaydı. Bu birimde sivil ve sakallı olarak çalışan söz konusu muvazzaf subayların görevi, RP’nin aleyhine haber hazırlayarak basına vermek ve yayımlanmasını sağlamaktır ki, bu amaca matuf birimce hazırlanmış 200’den fazla haber tespit edilmiştir. Ayrıca Tansu Çiller’in “şerefsiz onbaşı” sözüne tepki olarak DYP Genel Merkezi önünde yapılan ve Gaziler, Emekli Subaylar ve Emekli Astsubaylar Derneği üyelerinin katıldığı gösteri yine bu dairece düzenlenmiştir (TBMM-I, Kasım 2012: 93)

Kısaca medya, darbeyi destekleyen herkesin yanında olmuş, sivil toplum kuruluşların, sendikaların, birçok iş adamının darbenin olması yönünde askerlerin desteklenmesi gerektiği konusunda sürekli yayınlar yapmıştır. Darbeye karşı olan köşe yazarlarının yazmaları engellenmiştir (Arikan, 2011: 34).

“14 Ağustos 1996’da Hürriyet’in ‘70 yıllık imajımız güme gidiyor’ başlıklı manşetinde, Erbakan hükümetinin Türkiye’nin Cumhuriyet ile gelen Batılı-laik imajını sarstığı gerekçesi sunuluyordu. 4 Ocak 1997’de Hürriyet’in manşetinde ‘Fadime neler anlattı neler’ başlığıyla, ‘İrticacı kesimlerin ahlak dışı faaliyetleri’ dezenformasyonu yapıyordu. 17 Şubat 1997 tarihli Hürriyet’in manşetiyse “Bakan değil militan” başlığıyla, dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan üzerinden yine hükümet hedef alınıyordu. Bakan Kazan’ın, halkı düşmanlığa tahrik iddiasıyla tutuklu bulunan RP eski Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ı cezaevinde ziyaret etmesi bu başlığa gerekçe gösteriliyordu.”( <https://www.aksam.com.tr/guncel/28-subatin-suc-ortagi-medya/haber-696204,11.07.2019>).

### 6.3. YARGI

Türkiye’de yargının darbeler karşısındaki sicili temiz değildir. Yargı, darbelerde hukukun değil darbecilerin yanında saf tutmuştur. Nitekim 27 Mayıs darbesinin en büyük mağdurları olan Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu için idam kararı veren Yassıada Mahkemesi’nin Başkanı Salim Başol, Hasan Gürel, Nahit Saçlıoğlu ve Abdullah Üner adlı hâkimler sonraki dönemde ödüllendirilerek Anayasa Mahkemesi’ne üye olarak atanmışlardır (TBMM-I, Kasım 2012: 36). Diğer taraftan 12 Eylül darbesiyle lağvedilen Anayasa Mahkemesi üyelerinin darbecileri tebrik için Kenan Evren’nin huzuruna çıkmaları hukuk tarihi açısından bir başka garabettir. Benzer bir duruma 28 Şubat döneminde bir askeri araca doldurularak briefing almak üzere Genelkurmay Karargahına götürülen Anayasa Mahkemesi üyeleri üzerinden şahit olunacaktır (TBMM-I, Kasım 2012: 25-26).

Hukuk, 28 Şubat Darbesi’nde ayaklar altına alınmıştır. Özellikle 1960 askeri darbesi sonrası kurulmuş olan Yassıada mahkemeleri ve 12 Eylül askeri darbesi sonrasında Mamak’ta, yurdun birçok yerinde Sıkıyönetim Mahkemeleri kurulmuş ve hukukun ve temel insan haklarının alenen ayaklar altına alınması söz konusu olmuştur. 28 Şubat sürecinde anayasanın ve hukuk düzeninin askıya alınmadığı, hukuk devleti ilkesinin hükmünü icra etmesinin beklendiği bir ortamda, yargı kurumlarının yanlış ve yanlı kararlar vererek adalet ve hukuktan uzaklaşmasına kimsenin tepki göstermemesi, hatta normal karşılanması çok ciddi bir sorundur. Bu durumun olağan kabul edilmesinin nedeni briefinglerdir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri hâkim ve savcılarının yürürlükteki mevzuata karşı kararlar vermeleri, irtica briefinglerinden kaynaklanmaktadır (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 17). 28 Şubat sürecinde TSK’nın verdiği briefinglerin en etkin bir şekilde yargı alanında yansımaları olduğu görülmüştür. Darbecilerin öncelikli hedefleri, eğitim ve çalışma alanıydı. O yüzden öncelikle üniversiteler uygulama alanı seçilmiş olup, İmam Hatip okullarında orta öğretim ikinci uygulama alanı olarak belirlenmişti. Daha sonrasında ise kamu kurumları ve özel kurumlarda çalışmalara başlamışlardır. MEB’e bağlı olan okullarda okuyan öğrencilerin “kılık kıyafetine dair yönetmelik” hükümleri 1982 yılında başlamış, 1987 yılının Ocak ayında ise katı bir yasak olarak kılık kıyafet yasağı daha sonra uygulaması uzun sürmeden kaldırılmıştır. 1997 yılının sonlarında ise İstanbul Üniversitesi’ne rektör seçilen bir kişiyi uygulamacı olarak

belirlemişlerdi. Gelen rektör (Kemal Alemdaroğlu), yeni düzenlemeye göre verilmiş öğrenci kimlik kartı olmayan öğrencilerin içeri alınmaması, kimlik kartsız olarak içeri girenler hakkında işlem yapılmasını emretmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 18).Aslında burada kast edilen, bayan öğrencilerin başları bağlı olarak, erkek öğrencilerin sakallı olarak ders, staj ve uygulamalara alınmaması istenmiştir. İçeri alınmama kimlik kartının olmaması gibi gösterilip aslında başörtülü öğrencilere kimlik verilmediği için üniversiteye başörtülü öğrencilerin alınmayacağı anlamına gelmektedir. Başörtüsü gerekçesiyle mağdur kalan öğrenciler mahkemelere başvurmuştur. İdare mahkemelerine haksızlığın giderilmesi için davalar açılmış ve Ankara’da düzenlenen brifinglere hâkimler ve savcılar davet edilmiş ve katılanlardan bazı hakimler ve savcılar brifinglerden etkilenmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2014 : 19).

28 Şubat süreci içerisinde, en az iş düşen yargı kurumu, “adli yargı” olmuştur. Gazetede en küçük bir haberi ihbar kabul ederek davalar açan yargı mercileri, bir generalin, ülkenin Başbakanına yönelik ağır hakaretlerini duymazlıktan gelmiştir. Bu göstermektedir ki 28 Şubat süreci yargı kurumlarınca da desteklenmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2014 : 20).

#### 6.4. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Sivil toplum kuruluşları demokrasinin olabilmesi için ön şarttır. Her aracı kurum ve örgütler sivil toplum demek değildir. Eğer sivil toplum kuruluşları, devleti tanıır, devletle birlikte özerkliğini kaybetmeden hareket ederse o zaman etkin olabilir (Özalp, 2008: 3-4).

Sivil toplum kuruluşları ülkemizde ve dünyada 1990 yılından itibaren etkin olmuştur. Post modern çağ söylemleri bu dönemde başlamıştır. Sivil toplumu besleyen ve güçlendiren kavramlar gene bu dönemde olmuştur (Karakuş, 2006: 69-70). Bazı sivil toplum kesimleri, 54. Hükümet döneminde gereksiz, hesapsız para harcamalarının, teşvik ve kredilendirmenin önüne geçilmesinden rahatsız olmuşlardır. Başbakanı ekonomik anlamda kullanamamaya başlamışlardır (Çelik, 2003: 29).

TOBB Başkanı Fuat Miras, TESK Başkanı Derviş Günday, Türk-İş Başkanı Bayram Meral, DİSK Başkanı Rıdvan Budak ve TİSK Başkanı Refik Baydur, tepki gösteren sivil toplum kuruluşlarının en baş aktörleridir. Bunlar 28 Şubat sürecinin

başrol oynayan kişileridir. TÜSİAD sivil toplum kuruluşları açısından önemlidir. Çünkü iş adamları sivil kanatta yer almakta ve birçok diğer sivil toplum kuruluşlarına destek vermektedir. TÜSİAD örneğin 1997 yılında sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının getirilmesini istemiş ve İmam Hatip liselerinin orta kısımlarının kapatılmasını önermiş ve 28 Şubat'ta MGK toplantısında alınmış olan 18 maddelik önlemler paketinde etkin rol oynamıştır (Dilaveroğlu, 2012: 78-93).

28 Şubat'ın en önemli aktörlerinden birisi de sermayedir. 90'lı yıllarda Anadolu merkezli ortaya çıkan ekonomik hamle Türkiye'deki büyük sermaye çevrelerini ürkütmüştür. "Yeşil sermaye" olarak adlandırılan bu yeni kuruluşlara Genelkurmay eliyle gerçekleştirilen baskı ve taarruzlar, bu işbirliğinin bir neticesi olarak ortaya çıktı. Öyle ki Genelkurmay Başkanlığı 1997 yılında tüm birliklere gönderdiği "gizli" emirde, Kombassan, Yimpaş, İhlas, Ülker, Beğendik'ten, "irticai faaliyetlere destek sağladığı" gerekçesiyle alışveriş yapılmamasını ve bu kuruluşların ihalelere alınmamasını istedi<sup>5</sup>.

## 6.5. BÜROKRASI

28 Şubat 1997 yılındaki MGK kararlarında TSK'ya aşırı dinci kesimlerden sızmaları önlemek adına mevcut kanun çerçevesinde alınmış olan tedbirlerin kamu kurum ve kuruluşları, üniversite ve eğitim kurumlarıyla bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanması beklenmektedir. 28 Şubat Kararlarından sonra İçişleri Bakanlığı, tüm illere Anayasa ve Kanunların Uygulanmasına Uyulacak Usul ve Esaslar konulu bir Genelge göndermiştir. İrtica ile ilgili bütün alınan tedbirler tüm vali ve kaymakamlara birer emir olarak 406 Sayılı MGK Kararı çerçevesinde ulaştırılmıştır. Aşağıdaki hususlar görüldüğü an Valiler ve Kaymakamlar gereken hukuki işlemleri yapmak adına yetki verilmiştir (Eğitim- Bir-Sen, 2014: 22).

- Yıkıcı faaliyetlerde bulunan kurumlar (okullar, vakıf okulları, kuran kursları, tarikatlar, yurtlar) kapatılmıştır.
- Kurban derileri Türk Hava Kurumu tarafından toplanmıştır.
- Atatürk'e karşı işlenen suçlara karşı ciddi cezalar uygulanacaktır.
- Özel Üniforma giymiş korumalar tahsis edilmiştir.

---

<sup>5</sup><http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat> e.t. 04.02.2019

- Kısa ve uzun namlulu silahlar kullanılacaktır (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 23).

## 6.6. YÖK

Türkiye’de yükseköğretim bir taraftan darbecilerin meşrulaştırıcı akıl hocalığını yaparken bir taraftan da ağır bedeller ödeyerek bir ikilemin içinde olmuştur. Mesela 27 Mayıs Darbesi’nin akıl hocalığını yapan çok sayıdaki üniversite profesörünün çok sayıda meslektaşı 12 Eylül Darbesi sürecinde üniversiteden atılmıştır.

Osmanlı Devleti’nden beri bir gelenek halini alan, “kazan kaldıran” darbecilerin eylemlerini ilmiye sınıfının tavır ve söylemleriyle meşrulaştırma çabaları maalesef Cumhuriyet Türkiye’si’ne de sirayet etmiş, bu bağlamda da darbeler karşısında üniversiteler hiç de iyi bir sınav verememiştir. Nitekim 27 Mayıs 1960 darbesi sabahı darbeciler İstanbul Üniversitesi hocalarını yeni bir anayasa çalışmaları için uçakla Ankara’ya taşımışlardır. Bu akademisyenler arasında Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci Şensoy, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı, İsmet Giritli gibi isimler bulunmaktaydı. Bu ekibe Ankara’dan katılan Muammer Aksoy, İlhan Arsel ve Bahri Savcı gibi akademisyenlerle birlikte oluşan akademik ekibin çoğunluğu darbecilere akıl hocalığı yapmaya gönüllü olmuşlardır. 12 Eylül 1980 darbesinde ise aynı rolü Orhan Aldıkaçtı üstlenmiştir (TBMM-I, Kasım 2012: 25).

Diğer taraftan darbenin ertesi günü 28 Mayıs 1960 tarihinde profesörler, gönüllü olarak ihtilal ile ilgili rapor yayınlamışlardır. İhtilalin meşruiyetini hukuki yönden açıklamak için bildiri hazırlanıp Cemal Gürsel’e verilmiştir ve bunu veren profesörlerden bazıları Ankara’da kalmıştır. (Tunçkanat, 1996: 272-273).

20 yıl sonra 12 Eylül 1980 darbesinde ise üniversitelerde büyük bir kıyım yaşanmış, bir kalemde 38 Profesör, 25 doçent, 10 yardımcı doçent görevinden atılmış; 1402 sayılı sıkıyönetim kanunuyla 1402’likler diye adlandırılan 1000 civarında öğretim üyesi fişlenerek üniversitelerinden uzaklaştırılmıştır (TBMM-I, Kasım 2012: 25). 1980 darbesi aynı zamanda ülkeyi YÖK adıyla yeni bir kurumla tanıştırmıştır.

Yıllardır üniversitelerle YÖK arasında özerklik konusunda sürekli bir gerilim yaşanmıştır. RP ile laiklik eksenli ve RP karşıtlığı temelinde üniversite ve YÖK

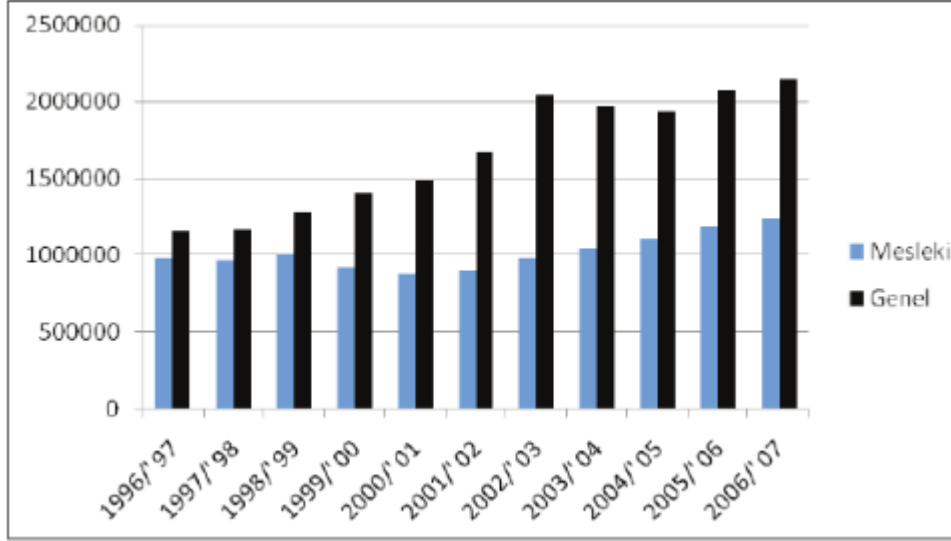
arasındaki gerilim bir anda ittifaka dönüşmüştür. 28 Şubattan sonra YÖK, üniversiteler, hükümet, Cumhurbaşkanlığı, laiklik hususunda ortak hareket etmeye başlamıştır. YÖK tarafından katsayı uygulaması, başörtü yasağı, öğrenci ve öğretim üyelerinin fişlenmesi başlatılmıştır. MGK kararları eğitim sistemini tekrar düzenlemiş, öğrenim hak ve özgürlükleri kısıtlanmış ve yükseköğretime erişime yeni bir şekil vermiştir. Yükseköğretim artık, ideolojik tartışmaların, yasakların ve kısıtlamaların odağı olmuştur(Günlü,2010: 97). 28 Şubatta YÖK başkanı olan Kemal Gürüz üniversiteleri militarizm kurallarına göre yönlendirmeye başlamıştır. 12 Eylül öncesi dönemin tekrardan yaşanmasını sağlamıştır. 28 Şubat dönemi YÖK ve üniversite tarihinin en sorunlu evresi olmuştur. YÖK'ün aldığı kararlar siyasi tercihler belirlemiştir. Keyfi ve otoriter uygulamalar artmıştır. Akademik özgürlük ve öğrenme özgürlüğü önemini yitirmiş, üniversite öğrencilerini nesne gibi görerek kendine göre biçimlendirmiştir (Çelik,2011). Eğitim sistemini dar boğaza sürüklemiştir. Toplumu ikiye bölmüştür. 1998 yılında alınan kararlar Yükseköğretime geçiş sisteminde büyük değişiklik yapılmıştır. Bu tarihte üniversite sınav sisteminde sınavın sayısında, içeriğinde, ortaöğretim başarı ve yerleştirme puanı hesaplanması değişmiştir. İmam hatip liselerinden mezun olanların üniversiteye geçişi açıkça engellenmiştir. OYS kaldırılmış yerine ÖSS uygulanmıştır. ÖSS'nin gelişmiş ülkelerde yaygın kullanıldığı gerekçe gösterilmiştir. Ancak bu iddia doğru değildir. Bu değişiklikle lise öğreniminin son iki yılı sınav kapsamı dışında tutulduğu için okullarda devamsızlıklar artmıştır(YÖK,2007a). YÖK'un diğer bir sorun yaratan kararı ise, OBP yani ortaöğretim kurumlarının ÖSS ortalamasına göre ağırlıklandırılması konusudur. Bu durum okulda OBP puanları konusunda ayrımcılığa neden olmuştur. Başarılı okulların öğrencileri ödüllendirilmiştir. Başarısız okulların öğrencileri ise cezalandırılmıştır. Fırsat eşitsizliği ortaya çıkmıştır (Seta Raporu,2011: 25).

YÖK'un aldığı diğer bir karar ise katsayı uygulamasıdır. 1999 yılından sonra AOBP ile kendi lise alanına uygun bir üniversiteye yerleşmek isteyenler 0.5 ile puanı çarpılırken, alan dışı bir yere tercih etmek isterlerse bu puanı 0.2 ile çarpılarak hesaplanmaktadır. Bu puan ÖSS puanına eklenerek yerleştirme puanı oluşmaktadır. 2003 yılında ise tekrar yeni bir düzenlemeyle katsayı uygulaması katı bir şekilde uygulanmıştır. Bu sefer 0.5 olan katsayı oranı 0.8'e yükseltilmiştir. Alan dışı ise 0.2



yerine 0.3 ile çarpılmıştır. Böylece öğrenme özgürlüğü ve esnekliği sınırlandırılmıştır. Katsayı kararından sonra meslek liselerinde eğitim ciddi sorun yaratmıştır. Katsayı uygulamasıyla liselerin içi boşalmıştır. Mesleki eğitim ise çökmüştür. YÖK'ün bir diğer tartışma yaratan uygulaması ise, öğrenim özgürlüğünün kılık kıyafet gerekçesiyle kısıtlanmasıdır(Seta Raporu, 2011: 27). MGK kararlarını hemen uygulamaya koyarak YÖK yasağın uygulanmasında taviz verilmeden yapılması vurgulanmıştır. Bu yasağa uymayanlara gereken disiplin cezalarının uygulanacağı söylenmiştir. Tarikatçı kadrolaşmaya giren ve irticai faaliyette bulunan birçok öğretim üyesi, rektör görevden alınmış veya istifaya zorlanmıştır. Akademik özgürlük kavramına aykırı davranılmıştır. Üniversitenin özerkliğine YÖK ve MGK kararları gölge düşürmüştür. YÖK başkanı üniversite rektörlerin görüş bildirmesini bile yasaklamıştır (Gür ve Çelik, 2009: 26).

**Şekil 2.2. Son 10 Yıllık Meslek Lisesi ve Genel Lise Öğrenci Sayıları**



**Kaynak:** TÜİK,2008

Mesleki ortaöğretime talep artmış olsa da katsayı değişikliği ile bu talep gitgide azalmıştır(Fındık ve Şahin,2008: 70).

## **7. 28 ŞUBAT SÜRECİNİN SONUÇLARI**

28 Şubat Darbesi Türkiye’de etkileri uzun zaman sürecektir olan sonuçlar doğurmuştur. Siyasi alan yeniden dizayn edilmiş, eğitim sistemine yapılan müdahaleler bir çok mağduriyetler doğurmuş, çok sayıda çalışan işlerini kaybetmiş ve ekonomik alanda ülke ciddi kayıplar yaşamıştır.

### **7.1. SİYASİ SONUÇLARI**

Siyasi açıdan en önemli sonuç seçimlerle iş başına gelmiş bir hükümetin iktidardan düşürülmesidir. Bu sonucu doğuran muhtıra sonrası siyaset askeri bürokrasinin ağırlıklı olduğu siyaset dışı güçler tarafından yeniden biçimlendirilmiştir. 28 Şubat sürecinde MGK toplantısından çıkan bildiriyle süreç başlamıştır. Bu süreçte, sivil görünümüne sahip askeri iradeye vurgu yapılmıştır (Gürses, 2009: 276). Bu sürecin etkisi günümüze kadar ulaşmıştır. Post modern bir darbe olarak adlandırılan (Yüksel, 2004) ve irtica üzerine kurgulanan bu sürecin baş sorumlusu Refah Partisi olarak gösterilmiştir.

TSK irtica konusunda Refah Partisini suçlamıştır. 28 Şubat sürecinde serbest seçimler sonucu oluşturulmuş bir hükümet yıkılmıştır. 28 Şubat aktörlerinin

tercihleri dikkate alınarak bir dizi siyasi operasyon sonucu yeni hükümet kurulmuştur (Gürses, 2009:276). İş dünyası, ordu, çeşitli STK'lar ve medyadan oluşan 28 Şubatın mimarlarının asıl amaçları, Refah-Yol hükümeti döneminde kaybettikleri siyasi irade üzerindeki etkilerini yeni hükümet üzerinde tesis etmek olmuştur (Erdoğan, 2007).

### **7.1.1. Refah-Yol Hükümetinin Dağılması**

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonrasında Refah-Yol koalisyon hükümetine yapılan eleştiriler artmıştır. Bunlar olurken TSK daha önceden yapmış olduğu müdahalelerin dışına çıkmıştır. Kullanmış olduğu yöntemlerle Refah-Yol koalisyonu üzerinde büyük bir baskı oluşturan TSK, koalisyon ortaklarında DYP üzerinde etkili olmuştur. Medyayı, sivil toplum kuruluşlarını, sendikaları, iş adamlarını arkasına alan ordunun post modern darbesi sonucunda parti istifaları ve bakanlıktan istifalar gündeme gelmiştir. Bu da bir ülkenin istikrarının kaybolması ve demokrasi açısından büyük bir sıkıntıdır. 28 Şubat sürecinde o dönemin Sanayi Bakanı olan Yalın Erez'in, 25 Nisan günü bakanlıktan istifa etmesiyle, istifalar başlamıştır. Bundan sonra ise Sağlık Bakanı istifa etmiştir. Bu hareketlenmeyle on iki DYP'li muhalif, hükümeti devirmeye karar vermişler ve hükümet aleyhindeki gensoruyu desteklemişlerdir. 20 Mayıs 1997 tarihinde 265 evet oyuna karşılık 271 hayır oyuyla gensoru ret edilmiştir. Erez, istediğine ulaşamamıştır. DYP, Yalın Erez'i partiden ihraç etmiştir. 17 Mayıs tarihinde ise Işıl Saygın bakanlık görevinden istifa etmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, 17 Ocak 1997 RP'ye kapatma davası açmıştır. Bu dava RP'nin "laiklik karşıtlığının odağı haline gelmesi" suçlaması ile açılmıştır. TOBB, Türk-İş, TİSK, TESK ve DİSK ortak bildiri yayınlamışlar ve hükümeti istifaya çağırılmışlardır. Gerçekleştirilen bu eylemler RP'yi iş göremez hale getirmiştir.

RP'nin kapatılma davası ve birçok sivil toplum kuruluşlarının tepkileri istifaları hızlandırdı. DYP'nin sandalye sayısı git gide azalmıştır. 28 Mayıs'ta DYP ile BBP koalisyonuna devam etmiştir. BBP'ye iki bakanlık verilmiştir. Çiller ise halen başbakanlığın kendisine devir edilmesini istemektedir. 29 Mayıs günü askerler Türk Yunan ilişkileri ve PKK terörü ile ilgili bir bilgilendirme yapmıştır. Mayıs ayı sonunda gensoru girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından darbe söylentileri artmıştır. Darbe tartışmalarından Tansu Çiller ve Erbakan rahatsız olmuştur. Ancak Erbakan askeri bir müdahaleye ihtimal vermemiştir. Siyasetin

odağına yerleşen silahlı kuvvetler artık siyasi bir parti gibi davranmaya başlamıştır (Özgan, 2008: 49).

Hükümet ortağı DYP'nin lideri Tansu Çiller'in Necmettin Erbakan'ın gezileri ve bazı eylemlerini eleştirmeye başlamasına rağmen, Başbakan Erbakan yine de hükümeti devam ettirmede ısrarcı olmuştur. Refah Partisi'nin yanlışlarından faydalanmak isteyen Tansu Çiller başbakanlığa gelebilmek adına bütün fırsatları değerlendirmiş (Çelik, 2003:166), hatta Erbakan'dan başbakanlığı talep etmiştir. Bunun nedeni olarak da kendi partisini artık kontrol edememesini gerekçe göstermiştir. Necmettin Erbakan ise kötü giden durumu muhafaza etmek istemiştir. Koalisyon ortağını sürekli telkin etmektedir. Necmettin Erbakan başbakanlığı Tansu Çiller'e devretmeye mecburen rıza gösterse de partisi bu devir işleminden hoşnut değildir (Aksoy, 2000: 221).

Tansu Çiller bunun üzerine "bu hükümet fiilen bitmiştir" açıklaması yaparak, başbakanlığın el değiştirmesine destek istemiştir. Muhsin Yazıcıoğlu ile Tansu Çiller 17 Haziran'da Başbakanlık Konutu'nda yeni bir hükümet modeli üzerinde aralarında anlaşmışlardır (Tayyar, 2009: 101). Devir teslim görevi için iki lider Çankaya'ya çıkmıştır. Süleyman Demirel'e Refah Partisi, DYP ve BBP olarak aralarında anlaştiklarını ve Mecliste çoğunluğu sağladıklarını, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e görev verilmesi halinde 55. Hükümet'in parlamentodan rahatlıkla güvenoyu alacağını, belirterek üç parti arasındaki dayanışma deklarasyonunu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sunmuşlardır (Aksoy, 2000: 228). Ancak Süleyman Demirel bu durumun söz konusu olamayacağını, kendi aralarında yaptıkları protokole göre karar vermek zorunda olmadığını söylemiştir (Donat, 1999: 598). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini ana muhalefet lideri olan Mesut Yılmaz'a vermiştir. Muhafazakar kimliğiyle iktidara gelmiş olan RP'yi iktidardan uzaklaştırmak için işletilen süreç aynı zamanda sisteme daha entegre görülen DYP'yi de iktidardan etmiştir (Arıkan, 2011: 146).

Cumhurbaşkanının hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz'a vermesi istenilen bir şeydir. Çünkü RP'yi ve Çiller'i dışlayan bir milli mütabakat hükümetinin ülkeyi rahatlatacağı, "krizi dindireceği", "askeri otoritenin tavrını değiştireceği", "siyaseti tabileştireceği" düşünülmüştür (Bayramoğlu, 2013: 205).

Neticede askeriye bu durumdan gayet memnun kalmış, hatta kimi yorumlara göre sürecin daha ileri giderek fiili darbe aşamasına varması bu şekilde engellenmiştir (Tayyar, 2009: 106). Ülkedeki bunalımın giderilmesi için değişimin şart olduğu düşünülmüş ve Mesut Yılmaz'a 55. Hükümet kurdurulmuştur. Mesut Yılmaz ANAP, DSP, DTP'nin de içinde olduğu bir azınlık hükümet kurmuş ve güvenoyu almıştır. CHP dışarıdan destek verdiği bu hükümete Anasol-D hükümeti adı verilmiştir (Tayyar, 2009: 107).

Anasol-D döneminde EMASYA Protokolünün imzalanması, yeni Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin kabulü, Başbakanlık takip kurulunun teşkili gibi irticayla mücadele konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak, zamanla kamuoyunda giderek artan şekilde " MGK Hükümeti" eleştirilerine muhatap olan Yılmaz, bu eleştirilere cevap vermek için askere karşı daha mesafeli olmaya çalışmıştır.

### **7.1.2. Refah Partisi'nin Kapatılması**

Refah Partisinin irtica eylemlerine engel olmaması, irticayı destekler tutumları gibi gerekçelerle Anayasa Mahkemesinde bu partinin kapatılması için kapatma davası açılmıştır. Bu dava sürecinde sunulan bir kısmı medyanın servisiyle elde edilmiş deliller davanın Refah Partisi aleyhinde sonuçlanacağını göstermekteydi. Anayasa Mahkemesince 8 ayda sonuçlandırılan dava sonucu 16 Ocak 1998 tarihinde açıklanan karar ile Refah Partisi kapatılmıştır. Anayasa Mahkemesi yalnızca partiyi kapatmakla kalmamıştır. Başta Necmettin Erbakan olmak üzere bazı milletvekillerinin Anayasanın 84. Maddesinin son fıkrasına göre milletvekillikleri sona ermiştir (Yüksel, 2004:136-137).

Necmettin Erbakan'ın Refah Yol partisinin kapatılacağını anladığı andan itibaren kurmaylarıyla yeni bir parti kurma hazırlıklarını başlatmış ve 17 Aralık 1997 yılında Fazilet Partisi adında yeni bir parti kurulmuştur. Bu kurulan parti ise bağımsız milletvekillerinin katılmasıyla Meclis'in ana muhalefet partisi halini almıştır (Yüksel, 2004:140-141).

Refah Partisinden sonra Fazilet Partisi kurulmuş ve o da kapatılmış ve birçok siyasetçi siyasi yasaklı durumuna getirilmiştir. Devletin resmi bürokratik görüşlerine yöneltilen eleştiriler bu süreçte belirgin biçimde azalmış, resmi yaklaşımların dışında

kalan fikirlerin tartışıldığı TV programlarına ekran yasağı getirilmiştir (Karalı, 2005). Siyasette zorunlu değişimler yaşanmıştır. Milletin iradesi umursanmamıştır. Askerin emri altında kişi ve kurumlar baskı altına alınarak yönlendirilmiştir (Yüksel, 2004).

18 Nisan seçimlerinden sonra DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti siyasetin kendine has oyunları içinde yaklaşık 1.5 aylık bir süreden sonra kurulabilmiştir. Hükümetin kurulmasından kısa süre sonra meydana gelen 1999 depreminin getirdiği yük, hükümeti maddi açıdan zorlamıştır (Akdağ, 2010: 91).

## 7.2. EKONOMİK SONUÇLARI

28 Şubat sürecinin en büyük sonuçlarından biri de ekonomi üzerinde görülmektedir. Bu süreçte Anadolu'da güç bulmaya çalışan yatırımcıların çoğu Refah Partisi ve İslamcı yaklaşımlarıyla özdeşleştirilmiş ve buna da *yeşil sermaye* adı verilmiştir. Büyük sermaye işletmelerinin kredi imkânlarının azaltılması yeni gelişen Anadolu sermaye grupları önüne ciddi engellerin çıkartılmasını sağlamıştır. Asker ve sermaye işletmeleri birlikte hareket etmiş ve ticari faaliyetleri işletmelerin engellenmiş ve topluma bu işletmelerin ürün ve hizmetlerinin kullanılmaması yönünde telkinler yapılmıştır. Özellikle 28 Şubat sürecine neden olan kişilerin emekli olduktan sonra ise sermaye kartel grubu işletmeleri kurarak güçlenmek istedikleri ortadadır. Ekonomik anlamda bu dönemde birçok banka hortumlanarak, devletin ve milletin zarara uğratılmasına göz yumulmuştur (Erdoğan, 2007).

Darbelerde rol alan askeri figürlerin aynı zamanda ekonomi ve finans çevrelerinde yönetim kurullarında görev almaları ve böylece bir ekonomik dokunulmazlık alanı oluşturmaları da ilginçtir ki; bu sürecin en yoğun yaşandığı 28 Şubat döneminde yönetim kurullarında asker kökenli kişilerin de boy gösterdiği 21 banka batmış, akabinde ise yaşanan 2001 Ekonomik Krizi, Türkiye'nin bütün ekonomik birikimini yok etmiştir (TBMM-I, Kasım 2012: 33).

Postmodern darbeye birlikte, GSMH 200 milyar dolar gibi bir rakamken düşüş yaşanarak 150 milyar dolar olmuştur. Büyüme hızı yıllık 7 ila 8 civarında iken darbenin gerçekleşmesinden 4 yıl sonra, geçmiş 55 yılın en düşük düzeyine ulaşmıştır. Türk ekonomisi %9.5 oranında daralmış, işsizlik darbe öncesinde %6 iken darbeden 3 yıl sonra %9 oranında artmıştır. 3000 dolar olan kişi başına düşen milli

gelir azalarak 2000 dolara düşmüştür. 1996 yılında dış borç 80 milyar dolardan düşükken darbeden sonra 115 milyar doları aşmıştır (Değirmenci, 2012: 47).

Ülkede 2000 Kasım ayında ve ardından 2001 Şubat ayında ekonomik krizler yaşanmış ve Bülent Ecevit liderliğinde hükümetin kamuoyu desteğini iyice aşındırmış ve Türkiye ekonomik krizin tetiklediği bir siyasal kriz ortamına doğru sürüklenmiştir (Doğançay, 2014 :81-82). Nitekim 1997 yılından itibaren kamu bankalarının ekonomik rasyonaliteden uzaklaşarak asli görevlerine müzahir bir bankacılık anlayışıyla hareket etmelerinin getirdiği görev zararlarının bakiyesi 2001 krizinde ülkeye 21,9 milyar dolarlık bir fatura ödetmiştir. Diğer taraftan TMSF'nin yönetimlerini devraldığı 25 banka için *31,4 milyar ABD dolarlık* kaynak ihtiyacı doğmuştur. Sonuç olarak bu süreçte, özel sektör ve kamu sermayeli bankaların yeniden yapılandırılmasının ülkeye maliyetinin *53,3 milyar ABD doları* olduğu ifade edilmektedir (TBMM-I, Kasım 2012: 144-145).

### 7.3. SOSYO-KÜLTÜREL SONUÇLARI VE TASFİYELER

28 Şubat süreci sosyo-kültürel açıdan da önemli sonuçlar doğurmuştur. Çok sayıda dernek ve vakıf kapatılmış ya da takibe alınmıştır. Sivil toplum kuruluşları aşırı bir şekilde siyasallaşmıştır. Eğitim sistemi bütün kademeleriyle süreçten en çok etkilenen alan olmuş, din eğitimiyle ilgili ciddi yaptırımlar getirilmiştir.

Temel görevleri herhangi bir ayrıma girmeden hak arayışı ve mesleki dayanışma olması gereken sivil toplum örgütleri daha çok siyasi reflekslerle hareket ederek bölünmüşlerdir. Demokrasilerin vazgeçilmez bir parçası olması gereken sivil toplum kuruluşları 28 Şubat sürecinde ordudan, irticayla alakalı olarak brifingler almaya başlamışlardır. Bazı sivil toplum kuruluşları (DİSK, TESK, KESK, TÜSİAD vb. gibi) Refah Partisinin iktidarına karşı olumsuz eleştirileriyle gündemde yer almışlardır. Varlık sebepleriyle ters düşecek şekilde demokratik tercihlerle iktidara gelmiş hükümete karşı cephe alarak 28 Şubat ile demokrasinin kurtarıldığını söyleyerek askeri müdahaleye destek verdiklerini söylemişlerdir (Özer, 2011: 91). Refah Partisine yakın olan bazı sivil toplum kuruluşları ise bu post modern bir darbe diyerek, bu darbenin oluşturacağı etkileri eleştirmişlerdir. Sivil toplum kuruluşlarının bu tavırlarının yanında medya ise 28 Şubat sürecinde olaylara yangına körükle gider gibi yaklaşarak, olayları büyütmiş ve kargaşa ortamı yaratmışlardır. Medya, orduyu

ve diğerk birçok kuruluğu, Refah Yol İktidarına karđı kışkırtmıştır. Medya o dönemde objektif habercilik yapamadığı gibi aynı zamanda darbeyi teşvik edici haber politikası takip etmiştir. Neticede medya 28 şubat sũrecinde darbecilerin yanında saf tutarak, darbenin hızlanmasına destek olmuş, Tũrkiye'nin demokrasi açaısından geriye gitmesine sebep olmuştur (Bayramoğlu, 2001: 126).

28 şubat 1998-28 şubat 2001 tarihleri arasında laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle 309 Belediye Başkanı hakkında, 277 işlem yapılmıştır. Kurban Bayramında 2860 sayılı Kanuna aykırı toplanan 42.474 adet deri Tũrk Hava Kurumu yetkililerine teslim edilmiştir. 177 binden fazla kişinin kaldığı 2228 yurt, valiliklerce yılda en az 3 kez denetlenmiştir. İrticai yayın gerekçesiyle RTũK'e bildirilen 14 radyo ve 19 TV sũresiz kapatılmıştır 71 radyo ve 15 TV de geçici yayın durdurma ve uyarma kararı alınmıştır (Değirmenci, 2012: 48).

ũđretim ũyeleri dũřũnsel ve bilimsel ũzgũrlũklerini kullanarak çalışmalar yapamamış akademisyenlerin tez çalışma konuları YũK tarafından fişlenmelerine, unvan almalarının engellenmesine ve fişlemelerin askere iletilmesine sebep olmuştur. ũđretim gũrevlileri eşlerinin bařũrtũlũ oluşundan, namaz kılmasına, İşlami çevrelerine ya da diğerk ideolojilerine yakınlığından dolayı fişlenmiştir (Değirmenci, 2012: 161).

28 şubat'ın getirdiği bir diğerk uygulama ise “ sekiz yıllık kesintisiz eğitim” e geçiştir. Bu yenilik irtica tehdidini ortadan kaldıracılamak iãin zorunlu kılınmıştır. Dũnemin 54.Tũrkiye Cumhuriyeti Hũkũmetine uygulatılamayan kesintisiz eğitim daha sonra gelen hũkũmet tarafında uygulanmıştır. Kesintisiz eğitim, bu sũreçte pedagoğların gũrũřũ alınarak değil, siyasilerin ũnũne bir dayatma şeklinde oluşmuştur.

Temel amacı İmam Hatip Liselerinin orta kısımlarını kapatma olan 8 yıllık kesintisiz eğitim beraberinde birçok farklı sorunlar ortaya koymuştur. 28 şubat post modern darbesi sonucu ũlke insanların ũnemli bir kısmını kadınların oluşturduğu bir grup, alınan kararlar neticesinde eğitim hakkından mahrum bırakılmıştır. Bir kısmı tũm bu zorluklara rağmen eğitimine devam etmiştir. 8 yıllık zorunlu eğitimle birlikte yũzde yũz okullaşma, birleştirilmiş sınıf uygulamasına aşamalı olarak son verme, sınıf mevcutlarının 30'a indirilmesine, ikili ũđretime son verme ve ilköğretimde niteliği yũkseltme gibi hedefleri belirlemiştir. Belirlediği hedeflere



hayata geçirememiştir. Farklı yaş gruplarından öğrenciler bir arada okutulmuş ve bu sebepten öğrencilerin bütün ihtiyaçlarına cevap verilememiş ve aldıkları eğitim kalitesi düşmüştür. Bunların dışında bir de kesintisiz eğitimle birlikte aileleri yaz tatillerinde çocuklarını gönderdikleri Kur'an veya hafızlık kursları yasaklanmıştır. 8 yıl kesintisiz eğitim ile öğrencilerin bilişsel duyuşsal, sosyal gelişimleri dikkate alınmamış onların 8 yıl tek tip eğitim almaları sağlanmıştır (Bahçekapılı, 2014: 72).

28 Şubat kararları ve 8 yıllık kesintisiz eğitim ile başlayan tartışmaya uzmanlık alanı eğitim olmayan birçok kişi dâhil olmuştur. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Türk Kadınları Birliği, TOBB, Ziraat Odaları Birliği gibi hemen hemen herkes 8 yıllık kesintisiz eğitimin uygulanmasını ve Kur'an kurslarının kapatılmasını istemiştir (Eğitim Bir-Sen, 2014: 29-30).

28 Şubat süreciyle birlikte siyasi istikrarsızlık ve baskılar yaşanmış ve ülkede toplumsal ve ekonomik anlamda çok ciddi sorunlar ve haksızlıklar yaşanmıştır. Birçok bürokrat özel hayatı ve inancı yüzünden, haksız tayinlerle, sürgünlerle karşı karşıya kalmıştır. 28 Şubat sürecinde birçok kamu görevlisi irticacı adı altında sürgüne gönderilmiş, görevlerinden atılmışlardır. Bu dönemde idari yargıya açılan davaların sayısı artmıştır. 28 Şubattaki kıyım istatistiki verilerle de kanıtlanmıştır. 28 Şubatta başörtü yasağı aleyhine bir sürü dava açılmıştır. Bu davaların neticesinde yargı başörtü yasağına devam edilmesi gerektiği konusunda kesin tavrını koymuştur. Gene bu dönemde başarılı bürokratlar, yalnızca siyasi düşünce ve inançlarından dolayı sürgün edilmiş, görevlerinden alınmış ve idari yargı bu konuda herhangi bir şey yapmamıştır. 28 Şubat döneminde kamu personellerinin tasfiyelerinin arkasında TSK yer almaktadır. TSK'nın yapmış olduğu irtica söylemleri, irticanın tanımı konusunda yorum serbestliğinin olmasından kaynaklanmaktadır. TSK, irtica diye adlandırdıklarını, dindar diyerek fişlemiş, ailesini sözlü veya fiili taciz etmiş, istifaya zorlamış, kaderine razı olanları disiplinsizlik diyerek YAŞ veya Bakan onayıyla emekliye sevk ederek tasfiye etmiştir. Tasfiye olan personel, psikolojik açıdan çöküntüye uğramış, intihar etmiş, kendileri veya eşleri hastalığa yakalanmıştır. Ayrıca bu dönemde en vahim durum ise YAŞ kararlarının temyiz edilememesi hususudur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi hak arama imkânlarını kimse kullanamamış ve özlük hakları kaybolmuş, temel insan haklarına aykırı şekilde engellemeler yaşanmıştır. Ayrıca bu kişilerin mağduriyetlerinin ömür boyu sürmesi

istenmiştir. İstatistiki verilere göre, irtica kavramı yüzünden, 1990 ve 2011 yılları arasında 1235 personel TSK'den tasfiye edilmiştir. Birçoğunun da mesleklerinden koparılma gerekçesi irtica olarak özellikle belirtilmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 15-17).

Çok sayıda erkek çalışan eşi başörtülü olduğu için irticai fikirlere sahip olduğu düşüncesiyle işlerinden atılmış veya cezalandırılmıştır. YAŞ kararlarıyla da bu kişilerin eşleri nedeniyle savunma hakkı verilmeden işlerinden atılmışlardır. Ayrıca üniversitelerden hem öğretim görevlileri hem de öğrenciler atılmıştır (Özipek,2004: 642).

Görevden atılanların sayısı halen bilinmemekle birlikte temyiz yolu açık olmasına rağmen Askeri Yüksek İdari Mahkemesi'nin yerindelik denetimi yapamamasından dolayı bu kişilerin hak arama mücadelesi olmamıştır. Başbakanlık Uygulamayı Takip Kurulundan ve diğer çevrelerden gelen ihbarlar sonucunda ise irtica, yıkıcı faaliyetlere müteallik genelgeleri de göz önünde tutulmuş ve genel tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi, çeşitli vakıflara gayrimenkul kiralanmasını sağlamak, cami açarken dini içerikli konuşmalar yapmak, dini grupların desteklerini almak, bazı tarikat evlerinde bayramlaşma ve tarikat faaliyetleri yapmak, 1997 yılında Kurban Bayramında deri toplamak için resmi araç isteyen THK'na araç vermemek, Atatürk düşmanlığı, İrtica faaliyetlerine yönlendirmeler yapmak, Meslek Liselerinde irtica faaliyetleri yapmak, gibi birçok faaliyetlerden dolayı 213 Mülki İdare Amiri tasfiye edilmiştir. Bir kısmının görevine son verilmiş bir kısmının ise görev yeri değiştirilmiştir. 1997 ile 2002 arasında Diyanet İşleri Başkanlığı ise Hizbullah, İrtica, PKK, Vasat gibi terör örgütlerine üye olan personellere cezai işlemler yapmıştır. PKK dışındaki örgütlerin hepsi irtica olarak adlandırılmıştır. İrticai faaliyetlerden fişlenen, imam-hatip, vaiz, müftü gibi ilim irfan sahibi olan personellerden herhangi bir delil bulunamayanların görev yerleri değiştirilmiş veya değişik cezalara çarptırılmıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2014 :17).

1997 yılında YÖK Disiplin Kurulu; Kılık Kıyafet Yönetmeliğine uymayan personelleri de görevinden çıkarmıştır. Kılık kıyafetten kast edilen mevzu ise türban yasağına uyulmamasıdır. Özellikle 2000 yılında Kılık Kıyafet Yönetmeliğine uymadıkları gerekçesiyle 8 personel, ideolojik ve siyasi amaçlı türban takmak

sebebiyle, 19 personel ise irticai faaliyette bulunduğu için kamu görevinden çıkartılmıştır. MEB tarafından ise 1997 ile 2001 yılları arasında irtica gerekçesiyle 3527 öğretmenin görevine son verilmiştir. Zorla istifa ettirilenlerin tam sayısı bilinmemektedir.

Dönemin en büyük skandalı olan Susurluk skandalı, yaygın bir toplumsal destekle gündemde tutulmuştur. Özellikle laiklik sloganlarıyla manipüle edilmiş ve asıl hedefinden saptırmalar olmuştur. Bu saptırmalarla sivil eylemler durmuştur. Sivillerin ülke yönetimine olan inancı azalmıştır. Toplum her yapılan karanlık ilişkilerin hiçbir zaman aydınlanmayacağına inanmaya başlamıştır. Bu da toplumda güvenin yok olmasına ve ülkede istikrarın yok edilmesine neden olmuştur. 28 Şubat sürecinin başka bir önemli sonucu ise, darbe karşılığıyla bilinen ve yazılarıyla toplumsal bilinci geliştirmeye çalışan gazeteciler, işlerinden atılarak susturulmak istenmiştir. Gazetecilere yapılan baskı ve tehditlere karşı düşünce ve ifade özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla karşı karşıya kalmışlardır (Kongar, 2008: 23). Bu dönemde ayrıca başörtülü kadınların görüntüleri, marjinal bazı örgüt üyelerinin silahlı eğitim görüntüleriyle beraber verilmiş olup, hatta Refahçı belediyeler başa geldiğinde başörtüsüz hiç kimsenin tıpkı İran'da olduğu gibi dolaşamayacağı haberleri yapılmıştır. Toplumda hayat tarzlarından dolayı bireylerin ciddi bir tehditle karşı karşıya oldukları hissi oluşturulmuştur (Gürses, 278).

Post modern darbe eğitimde de çok ciddi sonuçları olan değişiklikler yapmıştır. Yaptığı en önemli değişikliği eğitim sistemi içindeki oranı %8 olan İmam Hatip Liselerine yönelik olmuştur. Getirilen katsayı engeliyle İHL'lerin önü kesilmiştir (Değirmenci,2012: 163-168). Böylece İmam Hatiplilerle beraber bütün meslek okullarının öğrencilerini de içine alan bu yeni sistemle, uygulamadan zarar görenlerin sayısı daha da fazlalaşmıştır (Özipek, 2004: 642). Bu şekilde ülke açısından oldukça önemli olan mesleki ve teknik okullar da düzenlemelerden etkilenmiştir. Ülke genelindeki oranı %45 civarında olan bu okullar büyük kayıplar yaşamıştır. Mesleki ve teknik okulların önüne TSK-YÖK ortak uygulaması olan katsayı engeli konulmuştur. Teknik okulların devamı olan fakültelerden mühendislik fakültelerine geçişler engellenmiştir. Alanları dışındaki fakülteye girişler imkânsızlaştırılmıştır. Bu sebeplerden ötürü meslek okullarına duyulan ilgi azalmış ve artık tercih edilmeyen okullar haline gelmişlerdir. Mesleki ve teknik okullara

öğretmen yetiştiren Teknik Eğitim Fakültesi mezunlarının atamalarının önü kesilmiştir. Teknik eleman olarak piyasada çalışmalarına imkan veren 3597 sayılı kanunun ilgili yönetmeliği süreçte iptal edilerek, bu fakülte mezunlarının işsiz kalmalarına yol açılmıştır. Aynı zamanda teknik ve meslek okullarına geçişte uygulanan sınav kaldırılmıştır (Değirmenci, 2012: 168).

28 Şubat postmodern darbesini destekleyenler medyanın ve STK'ların güçlerini arkalarına alarak bu darbenin gelecekte yaratacağı olumsuzlukları topluma empoze etmeye başladılar. İlk olarak yükseköğretimde bu darbenin etkileri gündeme gelmiştir. Yükseköğretimde başörtüsü sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. Eğitimde İmam Hatipler'e tanınan katsayı konusundaki haksızlıklar gündeme getirilmiştir. Başörtüsüne karşı hareketler medyanın gücüyle yavaş yavaş başlamış ve yükseköğretimde başörtü ile eğitim almak isteyen kişilere tepkiler yavaştan başlamıştır. Katsayı sorunun İHL ve meslek liselerinde oluşturduğu olumsuzluklarda gündeme gelmiştir.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 28 ŞUBAT SÜRECİNİN TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİME ETKİLERİ

Türkiye'nin yakın tarihi aynı zamanda darbeler tarihidir. Her darbe beraberinde hukuki, siyasi ve ekonomik alanlarda yeni düzenlemeler getirmiştir. Türkiye gibi demokrasi ve seçim kültürü yaklaşık bir buçuk asırlık bir tarihe sahip bir ülkenin son iki anayasasının da darbe anayasası olması darbelerin ülke hayatındaki derin tesirini göz önüne sermektedir. Bu bağlamda 27 Mayıs Darbesi daha çok hukuk ve erkler üzerinden devleti dizayn ederek vesayetçi bir yapı ortaya koymuştur. Bu darbenin dizayn ettiği düzenin aksayan yönleri ise 12 Mart 1971 Muhtırası sürecinde yeniden dizayn edilmiştir. 12 Eylül Darbesi Soğuk Savaş'ın ve ideolojilerin marjinal savrulmalarına karşı resmi ideolojiyi kutsayıp kollayan ve bu çerçevede insan hayatını yasaklarla çevreleyen bir zihniyetin ürünü olan yeni bir anayasa ile devleti tekrar formatlamıştır. 28 Şubat Darbesi ise şekli olarak öncülleri gibi devletin temel yapısını yeniden dizayn eden bir izlenim vermese de toplumu, sosyal ve kültürel yapıyı ve daha çok da eğitim sistemini derinden etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu sonuçlar doğrudan ülkenin en önemli sermayesi olan insan kaynaklarının yetiştirilmesine yönelik olduğu için 28 Şubat Darbesi'nin ülkenin geleceğine yönelik etkilerinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de darbelerin payandalarından birisi de akademik camia ve üniversiteler olmuştur. 28 Şubat'ın mimarları da eylem planının merkezine koyduğu üniversiteleri kışlalaştırmaya yeltenmiş; *“bu çerçevede bilim adamlarının sorgulayıcı ve tartışmacı değil, resmi ideolojinin buyruklarını sorgusuz sualsiz kabul eden ‘dogmatik’ kişiler olmalarını ve öğrencilerini de öyle yetiştirmelerini sağlamaya çalışmıştır”* (TBMM-I, Kasım 2012: 80-81). Bu bağlamda bazı şehir ve üniversiteler darbeci zihniyetin akademik temsiline soyundurulmuştur. Mesela 28 Şubat sürecinde emekli bir askerın üniversite rektörlüğüne atandığı Malatya'da toplum gerilerek şehir terörize edilmiş, ihdas edilmiş örgüt isimleri üzerinden yüzlerce insana psikolojik ve fiziksel işkence uygulanmıştır (TBMM-I, Kasım 2012: 28). Dönemin İnönü Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ömer Şarlak (emekli Tümgeneral) öncelikle *“irtica ile mücadele”* başlatmıştı. Üniversite senatosunun 1998-1999 eğitim -öğretim yılı

başında başörtüsü takan öğrencilerin derslere alınmayacağına ilişkin karar alması Malatya'da fitili ateşleyen ilk hareket oldu<sup>6</sup>. Nitekim rektörlükçe çocukları İnönü Üniversitesi'nde okuyan velilere gönderilen resmi yazıda; başörtüsüyle üniversiteye girenlere gereğinin yapılacağı eğitim-öğretiminin aksatılacağı belirtiliyor; üniversitedeki personelin ve öğrencilerin başörtüsü ile yükseköğretim kurumlarına girmesinin disiplin suçu oluşturduğu vurgulanıp, ailelerden de evlatlarının başörtülü bir şekilde üniversiteye gitmemesini telkin etmesi isteniyordu<sup>7</sup>. Dönemin şahidi ve mağdurlarından olan İslami Dayanışma Vakfı(İDV) Başkanı Mustafa Kayan, 28 Şubat sürecinde Malatya'nın özel olarak seçildiğini, halkın provokasyonlarla tahrik edilip sokağa döküldüğünü ve bunun faturasının da o zamanlarda özellikle İDV gibi vakıflarına çıkarılmak istendiğini ifade etmiştir<sup>8</sup>. Uygulamalarla provoke edilen halk özellikle Cuma eylemleriyle tepkisini ortaya koyma yoluna girmiş, sonrasında ise tutuklananlardan 51'i hakkında "idam", 25'i hakkında "ağır ceza" istemiyle zamanın 1 No'lu DGM'sinde, TCK'nın 146. maddesindeki "Anayasal düzeni zorla değiştirmeye yönelik hareket" suçundan davalar açılmıştı (Çiçek, 2015/ www.timeturk.com).

## 1. TÜRKİYE'DE EĞİTİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Eğitim, insanlık için en önemli eylemdir. Bütün toplumlar kalıcı değerler oluşturabilmek, yeni nesillere bu eğitimi aktarmak adına önem arz etmektedir. Tarihsel sürece baktığımızda Sanayi devrimiyle yepyeni bir eğitim hayatı ortaya çıkmıştır. Geleneksel düşünce ve yaşam tarzından uzak, klasik ortaçağ krallık ve imparatorluklardan farklı olarak, toplumsal hayata, ekonomiye, sosyal ve kültürel yapıyı eskisinden ayırmak için *modern* kavramı kullanılmıştır. Eğitim konusunda ise bu ayrışma *modern eğitim* kavramıyla ifade edilmiştir. Modernizmin meşruiyetinin tesisi modern eğitimle mümkündür. Devletler 19. Yüzyıldan itibaren bu eğitim sistemine ciddi ölçüde önem vermişler ve bütçe ayırmışlardır. Eğitim, bütün insanlar için zorunlu olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. İlki modern devlet oluşumu, diğeri ise modern ekonomi yani kapitalizmdir. Bu iki

<sup>6</sup> Nevzat Çiçek (2015) 28 Şubat-Gannuşu ve Malatya www.timeturk.com/28-subat-gannusi-ve-malatya/yazar-1738 (e.t. 12.04.2019)

<sup>7</sup> www.yeniakit.com.tr/haber/28-subatin-utanc-belgesi-430341.html (e.t. 12.04.2019)

<sup>8</sup> www.anadoluplatformu.org.tr/kategoriler/haberler-kuruluslar/ректор-sehirdeki-ortamin-gerilmesine-yardimci-oldu/(e.t. 12.04.2019)

oluşumun devamlılığı ancak eğitime bağlıdır (Turan, 2016). Modern devletin devam etmesi için bütün insanların belli düzeyde bilgiye sahip olması, sorumlulukları öğrenmesi, bilinçli olması gerekmektedir.

Türkiye’de modern eğitim 1839 yılında ilk sivil rüştiyelerle başlamış, arkasından eğitim fakültelerin açılmasıyla devam etmiştir. 1851’de Encümen-i Danis ve 1862 Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye açılmıştır. Aynı yıllarda ilk modern yükseköğretim olan Darülfünun açılmış ve ilk ders 1863’te burada verilmiştir. 19. Yüzyılın başlarında 1824’te İstanbul’da, 1826’da da eyaletlerde bütün çocukların cahil kalmaması için ergenlik çağına kadar okula gönderilmeleri mecburiyeti ilan edilmiştir (Turan, 2016).

Tanzimat döneminde Osmanlı’nın geleneksel eğitim kurumları olan mektep ve medreselerin yanına batı tarzı modern okullar olarak iptidai, rüştiye ve idadiler açılmıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda mesleki ve teknik okul faaliyete girmiştir. Diğer taraftan Osmanlı eğitim sistemi içinde çok sayıda yabancı ve misyoner okulları ile azınlıkların açmış olduğu okullar bulunmaktaydı. Devlet eğitim kurumlarını bu yapısıyla denetlemede zorluklar yaşamaktaydı.

Cumhuriyet Türkiye’si Osmanlı’dan keskin bir kopuş üzerine inşa edildiği için eğitim kurumlarında ve programlarında da ciddi değişimlere gidilmiştir. Bu bağlamda en önemli adımlar Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Medreselerin kapatılması ve Üniversite Reformudur.

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de eğitim konusunda başlangıçtan günümüze kadar en tartışmalı konu din eğitimi olmuştur. Bu bağlamda da dini eğitim veren kurumlar söz konusu tartışmaların ana eksenini oluşturmuştur.

### 1.1. DİNİ EĞİTİM İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Cumhuriyet döneminde dine yaklaşım sürekli bir değişim içindedir. 1928 yılında din dersi zayıflamaya başlamıştır. 1930 yılına kadar din dersi haftada bir saat olarak okullarda okutulmuştur. Bu tarihten sonra ise, din dersi okul müfredatından çıkarılmıştır. 1945yılına gelindiğinde ise, yeniden din dersi kitapları yazılmış ve 1950 yılında ise din dersi seçmeli olarak okullarda okutulmaya başlanmıştır. 27 Mayıs 1960 yılında yaşanan darbe dini kullanan gericilere karşı olan askerlerin müdahalesi olarak bilinmektedir. 1982 yılında ise, Din Bilgisi ve Ahlak dersi, Din ve

Ahlak Bilgisi olarak değiştirilmiş ve zorunlu hale getirilmiştir (Soylu, 2013: 39).1980 ile 1981 yılında ise, bazı üniversitelerde toplamda 7 ilahiyat fakültesi açılmıştır. Daha sonra 1988-1992 yılında ise 14 yeni ilahiyat fakültesi daha açılmıştır. 1994 ile 1995 yılında ise bu açılan ilahiyat fakültesine öğrenciler alınmaya başlamıştır. 1997 ile 1998 yılında ise 8 yıllık zorunlu ilköğretim uygulanmasına başlanmıştır. İlköğretim 8 yıla çıkmasıyla imam hatip okullarının sayısı belli bir seviyede tutulmuştur (Özcan, 2012:174).1996 yılından itibaren ise yeni bir İH okulu açılmadı, hatta 2003 ile 2004 yıllarında imam hatip okullarının sayısı azaltıldı. Din eğitimi günümüze kadar sürekli inişli çıkışlı bir seyirde ilerlemiştir. Mevcut durumda ise din eğitimi ilköğretim ve liselerde zorunlu okutulmaya devam etmektedir. İmam-hatip liselerinin sayısı günümüzde geçmişe göre daha fazladır. Din eğitime verilen önem artmış, Din ve Ahlak bilgisi ders saati ilköğretim ve liselerde haftada 2 saate çıkartılmıştır (Küçükler, 2010: 59).

## **2. KURULUŞUNDAN 28 ŞUBAT'A İMAM HATİP LİSELERİ**

Osmanlı devletinde eskiden İslami ilimler ve diğer ilimler medreselerde birlikte okutulmuştur. Tanzimat'ın ilanından sonra ise batılı bir kurum olan ilk ve orta dereceli mektepler kurulmuştur. Bununla birlikte din eğitimi ve öğretiminde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların çözülmesi için reform çalışmaları başlatılmıştır. Aydın ve kültürlü din adamları yetiştirmek amacıyla 1913 yılında Medresetü'l Eimme ve'l Huteba açılmıştır. Bu medreselerde hem pozitif bilimler hem de temel din bilimleri gösterilmiştir. İmam hatip liselerinin öncüsü olan bu eğitim kurumları Evkaf-ı Hümayün Nezareti'ne (Vakıflar Bakanlığı) bağlı olarak açılmıştır. Ancak bu kurumun ömrü kısa olmuştur. Beklenen netice yine alınamamıştır. Daha sonra Medresetü'l Vaizin ile Medresetü'l Eimme ve'l Huteba birleştirilmiştir. Bu iki kurum yerine Medresetü'l İrşad adı altında iki Őube halinde yeni bir kurum açılmıştır. Bu kurum bugünkü İmam Hatiplerin temelini temsil etmektedir (Daryal, 1971: 48).

Dolayısıyla günümüz İmam hatip liselerinin temelini Medresetü'l Eimme ve'l-Huteba isimli kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumlar Tevhid-i Tedrisat Kanununa kadar eğitim ve öğretimlerine devam etmişlerdir. İmam Hatip Mektepleri, İmam Hatip Yetiştirme Kursları, İmam Hatip Okulları, İmam Hatip



Liseleri, İmam Hatip Ortaokulları adı altında eğitim ve öğretimlerine devam etmişlerdir (Kaymakcan ve Aşlamacı, 2011). 1912 yılında bir nizamnameyle medreselerin bünyesinde bazı değişiklikler yapılmıştır. İslam'ın faziletlerini ve güzelliklerini insanlara anlatabilecek aydın insanlar yetiştirilmesi toplum için çok önemlidir. Bu aydın insanların vaaz hizmetlerini yürütmek amacıyla vaizler yetiştirmek için Medreserü'l-Vaizin kurulmasına karar verilmiştir. Vaizler yetiştirmek için bu kurumlarda eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Bu okullarda dini ve mesleki dersler verilmektedir. Bunun yanında edebiyat, tarih, coğrafya, matematik, geometri, hukuk, sağlık bilgisi, felsefe, sosyoloji, fen ve sosyal bilim dersleri okutulmuştur. Bu okuldan mezun olanlar farklı yerlerde imamlık ya da vaizlik görevlerini yürütmektedirler (Göle, 2000: 120).

Tevhit-i Tedrisat Kanununun 4. Maddesine göre medreselerin kapatılmasından sonra, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin alınabilmesi için ayrı okullar açılması gerektiği söylenmiştir. Kanunda öngörülmesi olan bu okullar, 1924 yılında İmam Hatip okulları adı altında 29 merkezde açılmıştır (Gürkan, 2011: 75-77; Parmaksızoğlu, 1966: 50).

Okullar, 4 yıllık ortaöğretim seviyesinde açılmıştır. Bu okulların müdürleri ise özel bir din eğitimi almamışlardır. Bu okulların açılma amacı ise deneyimli eğitimciler ve Cumhuriyet'e bağlı din adamları yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Ders saatlerinin çoğunda ise bilim ve yabancı dil dersleri ve dinle ilgili dersler yer almaktadır. 1926 -1927 yılında birçok ildeki İmam Hatip Mektepleri kapatılmıştır (Esen, 2015: 74). 1930 yılına gelindiğinde ise bu okullar aşırı ilgisizlik, ödenek gönderilmemesi, öğrencilerin talep etmemesi, öğrenci azlığı sebeplerinden ötürü tamamı kapatılmıştır. 1930 ile 1950 yılları arası Türkiye'de Din Eğitimi adına tam bir Fetret Dönemi yaşanmıştır (Gürkan, 2011: 75-77).

Bu okulların kapanmasının nedenleri farklı görüşlerle ele alınmıştır. Bir görüşe göre bu okulların öğrenci bulamamasından dolayı kapandığı, diğer görüşe göre ise, bu okulları açarken kapatmayı planladıkları düşüncesi yer almaktadır. Bu mekteplerden mezun olanlar ise ortaokul seviyesinde mezun olmuşlar ve mezunlarına iş imkânı verilmemesi ve din görevlilerinin devlet memurluğundan

çıkartılması, din adamlığının gözden düşen meslek haline getirilmesi de bu mekteplerin sonunu hazırlamıştır (Bubikoğlu, 1985: 60).

1930 ile 1948 yıllarında din eğitimi ve öğretimi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulmuş olan Kur'an kursları tarafından verilmiştir. Sonuç olarak din eğitimi veren Milli Eğitim Bakanlığına bağlı hiçbir kurum kalmamıştır. Dini yayın yapan gazete ve dergiler yasaklanmıştır (Cebeci, 1989: 67). 21 Mayıs 1948 yılında MEB tarafından Din eğitiminin serbestliğine dair bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğ ile İmam Hatip Kursları açılmıştır. Bu kursla ihtiyaç olan imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetleri yerine getirecek elemanların yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu kursların eğitim süresi ise 10 aydır (Doğan, 2006: 26). Bu kurslar demokrasiye geçişte basamak olmuştur. Asıl hedef İmam Hatip Okulları açmaktır (Öcal, 2011: 45).

Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra bu okullarla ilgili sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır. Seçim öncesi tek parti dönemi uygulamaları eleştirilmiştir. Demokrat Parti 1950 seçimleri öncesinde iktidar olması durumunda İmam Hatip açacağını seçim vaadi olarak söylemiştir. Seçimlerden sonra iktidara gelen Demokrat Parti, vaatlerini yerine getirmesini bekleyen büyük bir halk kitlesiyle karşı karşıya kalmıştır (Doğan,2006: 30). Böylece uzun tartışmalar sonucunda İmam Hatip Okulları açılmıştır. Özellikle İmam Hatip kurslarının yetersiz kalması neticesinde bu okulların daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Bunun üzerine 17 Ekim 1951 yılında milli eğitim bakanı 7 yıl eğitim süreli İmam Hatip Okulu açma kararı yürürlüğe koymuştur (Akşit vd., 2004: 34).

Zamanla İHO sayısındaki hızlı artış engellenmek istenmiştir (Dinçer,1998: 15). Çeşitli genelgelerle mezunların iş imkânı kısıtlanmış ve İHO açılması şartları zorlaşmıştır. Her hükümette İHO müfredatı değişmiştir. İHO orta kısmından 1971 yılında dini dersler çıkarılmıştır. İHO'dan mezun olan öğrencilerden liselere geçiş yapmak isteyenlerin, direk geçiş hakkı engellenmiştir. Her çeşit ortaöğretim kurumuna lise adının verildiğini içeren 15 Nisan 1973 tarihli kararnamenin kanuna dönüştürülmesiyle İHO'lar da lise statüsüne çıkarılmıştır (Çalmuk, 2004: 45).Böylece yeni ismiyle İmam hatip Liseleri 24 Haziran 1973 yılında, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunuyla yürürlüğe girmiştir. Bütün meslek okulları ve İmam Hatip Okulları

da İmam Hatip Lisesine dönüştürülmüştür. İmam Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur'an Kursu öğreticiliği gibi hizmetlerin verilebilmesi adına bu hizmeti verecek görevli elemanları yetiştirmek adına MEB açılan ortaöğretim sistemi içerisinde hem mesleğe, hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulanan kurum olarak tanımlanmaktadır (Ayhan, 1999: 40).

İHL olarak hizmet veren okul sayısı 101 olmuştur. Böylece İHO'lar toplam 7 yıllık bir okul haline dönüşmüştür. Böylece orta kısımlara olan talep gene artışa geçmiştir (Cebeci, 1992: 65). İHL'lerin genelinde kız öğrenci sayısı da git gide artmıştır. İHL'den mezun olan kız öğrenciler imam olamasa da İlahiyat Fakültelerinden mezun olarak Kur'an Kursu öğreticisi olmuştur (Dinçer, 1974: 34). 1980 yılında yaşanan darbeden sonra İHL açılması durdurulmuştur. 1983 yılında Turgut Özal'la birlikte yeniden sivillerin idaresine geçmiş ve yeni İHL'ler açılmamıştır (Gülmez, 2014:319). Bunun nedeni ise, askeri baskının hala kendini hissettirmesidir.

28 Şubat sürecine gelindiğinde yani 1996 yılında seçimlerde din vurgusu fazlaşmıştır. Refah Partisi en çok oyu alarak birinci parti olmuştur. Necmeddin Erbakan başbakan olmuştur. 54. Hükümeti kurmuş ve din ile eğitim konusunda tartışmalar daha da şiddetlenmiştir (Gülmez, 2014:320). 28 Şubat 1997 yılında Milli Güvenlik Kurulu toplanmış ve alınan kararlar kamuoyuna açıklanmıştır. Bu kararlar doğrultusunda örtülü bir darbeyle Erbakan Hükümeti devrilmiştir. Bu nedenle 28 Şubat post modern darbesi olarak adlandırılmaktadır. İrtica konularının MGK'da konuşulması bu darbenin oluşma nedenlerindedir. İmam Hatip Liselerinde aralıksız devam eden pozitif gelişmeler olsa da, 27 Mayıs askeri darbesi, 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi bu gelişmeleri yavaşlatmıştır. Fakat 28 Şubat kararlarıyla İmam Hatip Okulları ciddi bir gerileme dönemine girmiştir.

İHL'yi 28 Şubat sürecinde iki düzenleme olumsuz yönde etki etmiştir (Ateş, 1999:206). Bunlardan bir sekiz yıllık kesintisiz eğitim kanunu diğeri ise, alan katsayı uygulamasıdır. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim kanunuyla 1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren müstakil ortaokullar, bazı mesleki liseler bünyesindeki ortaokullar ve seçmeli ders olarak okutulan Kuran-ı Kerim ve Arapça okutulan ve İHL'nin lise bölümüne kaynaklık teşkil eden İHL bünyesindeki ortaokullar kapatılmıştır

(Savaş,2004:160). İHL ve meslek lisesi mezunlarının üniversiteye girişinin engellenmesi için alan katsayısıyla ilgili düzenleme yapılmıştır. İHL, kesintisiz 8 yıllık zorunlu eğitim kararıyla sarsılmasının ardından asıl büyük darbeyi 1998 yılında YÖK ve ÖSYM tarafından yapılan düzenlemeyle yaşamıştır. Bu düzenlemeye göre, lise mezunlarının ortaöğretim başarı puanları belirlenirken 0,5 ile çarpılırken, meslek liseleri orta öğretim başarı puanları 0,2 ile çarpılma kararı çıkmıştır. Bu katsayı düzenlemesiyle bütün mesleki ve teknik liselerle beraber İHL'nin üniversiteye giriş sınavında büyük engeller konulmuştur. Artık İHL mezunlarının bu katsayı sorunundan kaynaklı olarak İlahiyat fakülteleri dışında başka bölümlere gitmesi zorlaştırılmıştır. Böylece öğrencilere 1993 yılında sağlanan yükseköğrenime geçişte eşitlik statüsü ortadan kaldırılmıştır (Şimşek, 2012:171).

2003 yılında ise meslek liselerinin ortaöğretim başarı puanı belirlenmesinde OBP puanı 0,3'le çarpılırken, genel lise öğrencilerinin OBP'nı 0.8 ile çarpılma kararı alınmıştır. Artık bu katsayı uygulamasıyla düz lise ile meslek ve İHL liseleri arasında 40-50 puanlık bir fark oluşmuştur. 2003 yılında yapılan üniversiteye giriş sınavına 1.5 milyon öğrenci katılmış ve bu sınavda AİHL mezunu bir öğrenci Türkiye 21.'si olmasına rağmen katsayı uygulamasından kaynaklı olarak kendi alanı dışında istediği bölüme giriş yapamamıştır. Bunun sonucunda ise 28 Şubat öncesi İHL öğrenci sayısı 601.000'e kadar ulaşmışken, bu sayı 2003 yılında 65.000'e gerilemiştir (MEB, 2016).

## 2.1. İHL VE DİĞER MESLEK LİSELERİNE UYGULANAN KATSAYI EŞİTSİZLİĞİ

Bir toplumda eğitimin temel dayanağı olan fırsat eşitliğini yok eden farklı katsayı uygulamaları yıllarca çok sayıda insanı mağdur etmiş, gelecek hayallerini yıkmıştır. Bu mağduriyet kapsamında istedikleri üniversitelere gidememişler ve istedikleri bölümlerde okuyamamışlardır. Bu nedenle, eğitimde ciddi bir ayrımcılık yapılmıştır. Uygulamanın asıl hedefi İmam Hatip Liseleri olsa da ülkedeki bütün meslek liseleri uygulamadan ağır bir darbe almıştır.

### 2.1.1. Yükseköğretime Girişte Katsayı Uygulamaları

YÖK 1999 yılından itibaren üniversiteye giriş sisteminde bazı değişiklikler yapmıştır. Getirilen yeni sistem 1999 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. İlk

yapılan değişiklik, iki basamaklı yürütölen sınav sistemi kaldırılmış, tek basamaklı sınavı geçilmiştir. İkinci değişiklik ise, sisteme uzun zamandır katkıda bulunan OÖBP ağırlılığının alınması ve ÖSS'deki puanların göz önünde tutulması, üçüncü değişiklik ise, daha önce meslek liselerinden gelen öğrencilere kendi alanlarıyla alakalı yükseköğretim programı tercihlerine eklenen ek katsayı uygulamasının lise alan içinde yaygınlaştırılmasıdır (Doğan ve Yuret, 2015:195). Meslek liseleri ve İmam hatip Liselerinden kendi alanlarının devamını sağlayacak programları tercih edenlere belli avantajlar sağlanmaktadır. Ancak kendi alanına devamı olmayan programa yerleşmelerinin ise zorlaştırılması, dezavantaj olarak öngörülmektedir.

Dördüncü değişiklik ise, aday öğrencilerin daha gerçekçi tercih yapmalarını sağlamak için tercihlerini, sınav sonuçları ellerine ulaştıktan sonra yapmalarını sağlamaktır (DPT, 2000: 61). Bu kararlarla İmam Hatip Liseleri mezunlarının kendi alanları dışında başka alanlara girmelerine engel olunmuştur.

21 Temmuz 2009 yılında YÖK, farklı katsayı uygulamasını kaldırmıştır. Ancak karar karşı dava açılmış ve bu uygulama durdurulmuştur. YÖK karara karşı itiraz etmiş olsa da Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunda karar onaylanmıştır. YÖK, 17 Aralık 2009 da ise yeni katsayıları alan içi 0,15, alan dışı 0,13 olmak üzere belirlenmiştir (Doğan ve Yuret, 2010:59). Buna da mağdur öğrenciler itiraz etmiş ve dava açmıştır. Danıştay, YÖK'ün son kararını ve katsayı ile ilgili kararları da tekrardan durdurmuştur. YÖK, bu sefer katsayıları alan dâhilinde 0,15; alan dışı tercihlerde 0,12 yapmış ve gene itiraz edilip dava açılmış ancak bu sefer Danıştay Dairesi bu itirazı kabul etmemiştir. Böylece katsayı alan içi, alan dışı olarak uygulanmaya başlanmıştır (TOBB, 2010).

**Tablo 3.1. İHL Mezunlarının Bazı Lisans Programlarına Yerleşmeleri ( Farklı Katsayı Uygulaması Yokken)**

YIL	HUKUK	SİYASAL BİLGİLER	ÖĞRETMENLİK	DİN KÜL. AHLAK BİLG. ÖĞR.	İLAHİYAT
1998	232	277	3285	322	1420
1999	54	97	315	699	1324
2000	96	149	639	778	1254
2001	82	93	541	785	917
2002	91	70	374	603	685

**Kaynak:** Bozan, 2007: 31

Katsayı farklılığından kaynaklı olarak İHL mezunlarının Hukuk, siyasal ve öğretmenlik bölümlerine girişlerinde büyük bir azalma görülmüştür. İHL mezunlarının tercih ettiği bölümlerin başında ise öğretmenlikle ilgili fakültelelere geçiş fazlalaşmıştır. Katsayı farklılığının olmadığı dönemlerde bu fakültelelere fazla sayıda kişi yerleşirken, katsayının uygulanmaya başladığı dönemde bu kişi sayısında çok ciddi azalmalar olmuştur. YÖK bu katsayı uygulamasını aslında İHL mezunlarının kendi alanları dışındaki alanlara yönelmesinden duyulan rahatsızlıktan dolayı getirmiştir (Gülmez, 2014: 337).

İHL mezunları ilahiyat fakültesi veya din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği programlarına yerleşmek yerine diğer öğretmenlik programlarına yerleşmiştir. Bu durum, öğretmen liselerinden mezun olanların önüne büyük bir engel olmuştur. Aynı şekilde meslek liselerine eskiden olduğu gibi genel lise mezunlarına verilen aynı katsayının verilmesi aynı sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur (Soylu, 2013: 75). YÖK'ün Genel Kurulu'nun aldığı kararla meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kendi alanları dışındaki üniversite bölümlerine devam etme şansı iyice azalmıştır. Katsayı uygulamasıyla İHL mezunlarının ilahiyat dışındaki başka alanları girmesi de iyice zorlaşmıştır. İHL

mezunları gibi meslek eğitimi veren kurumlarda üniversiteye girişleri zorlaşmıştır. Bu nedenle bu okulları tercih eden kişi sayısı oldukça azalmıştır. YÖK, katsayı sorununu kamuoyuna taşımadan hemen uygulamaya koymuştur. Bu katsayı ne kadar İHL mezunların üniversiteye girişlerinin önünü kesmek için yapılmış olsa da diğer okulları da olumsuz etkilemiştir (Seta Raporu, 2011).

**Tablo 3.2. Katsayı Uygulamalarından Sonra Okul, Öğrenci Sayısı Değişimi**

YIL	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI
<b>1996-1997</b>	<b>605</b>	<b>511.502</b>	<b>18.809</b>
<b>1997-1998</b>	<b>605</b>	<b>396.677</b>	<b>18.702</b>
<b>1998-1999</b>	<b>604</b>	<b>307.385</b>	<b>18.145</b>
<b>1999-2000</b>	<b>604</b>	<b>151.580</b>	<b>15.922</b>
<b>2000-2001</b>	<b>600</b>	<b>102.042</b>	<b>11.877</b>
<b>2001-2002</b>	<b>558</b>	<b>77.392</b>	<b>8.504</b>

**Kaynak:** Öcal, 2007: 544

1996 yılından 2002 yılına kadar katsayı uygulamasından kaynaklı olarak meslek lisesinde öğrenci sayısından düşüş ve buna bağlı olarak ise öğretmen sayısında da düşüşler başlamıştır. Okul sayısı da az da olsa azalmıştır.

Katsayı uygulaması aynı zamanda eğitimde temel ilke olan fırsat eşitliğini de ortadan kaldırmıştır. Başarılı olan birçok öğrenci bu katsayı uygulaması yüzünden istedikleri üniversite ve bölümlere gidememişlerdir. Katsayı uygulamasıyla imam hatip ve meslek liselerinin başarılı öğrencileri diğer liselerdekine göre katsayıdan kaynaklı olarak kişisel başarılarını öne çıkaramayıp, mühendislik, eğitim fakültesi, tıp fakültesi, hukuk fakültesini kazanamaz duruma gelmişlerdir (Gülmez, 2014:237). Uygulamanın gerekçelerinden birisi de meslek lisesi mezunlarını çalışma hayatına ara eleman olarak kazandırmaktır. Lakin bu tür okulların tamamına yakını ciddi bir kan kaybı yaşadığı için bu da gerçekleşmemiştir. Söz konusu uygulamanın eğitimde

fırsat eşitliği başta olmak üzere ortaya çıkardığı sıkıntıları gidermek adına uygulamadan vazgeçilmiştir.

Anayasanın 42. Maddesine göre herkes eğitim ve öğretim hakkına sahiptir, asla bu haktan yoksun bırakılamayacağı bilinmektedir. İlköğretimde kız ve erkek eşit ve zorunlu eğitime tabidir. Devlet okulları parasızdır. 28 Şubat kararlarıyla 8 yıllık kesintisiz ve zorunlu ilköğretim sistemine geçilmiş, İmam Hatip okulları kapatılmıştır. 2002 yılında AKP'nin iktidar olmasıyla değişim başlamıştır. 2003 yılında ÖSS'ye girişte katsayı farkı önce azaltılmış ve İmam Hatip ve meslek liselerine olan talep azda olsa bu sayede artmıştır. 2010 yılında ise YÖK kanununun 45. Maddesi değişmiş, katsayı farkı tamamen kaldırılmış ve meslek lisesi olarak tanımlanan İmam-Hatip liselerin önü açılmıştır. Eğitimin herkesin hakkı olduğu ilkesinden hareketle hiçbir kimsenin mağdur olmadan okumasının önü açılmaya çalışılmıştır (Odabaşı, 2014: 103-110).

**Tablo 3.3. İmam Hatip Liseleri (İHL) ve Öğrenci Sayısı**

<b>ÖĞRETİM YILI</b>	<b>ÖĞRENCİ SAYISI</b>	<b>OKUL SAYISI</b>
<b>2002-2003</b>	71.100	450
<b>2003-2004</b>	90.606	452
<b>2004-2005</b>	96.851	452
<b>2005-2006</b>	108.064	453
<b>2006-2007</b>	120.668	455
<b>2007-2008</b>	129.274	456
<b>2008-2009</b>	143.637	458
<b>2009-2010</b>	198.581	465
<b>2010-2011</b>	235.639	493
<b>2011-2012</b>	268.245	537
<b>2012-2013</b>	380.771	708



2013-2014	474.096	854
2014-2015	546.443	1017
2015-2016	555.870	1149
2016-2017	517.081	1408
2017-2018	503.978	1485

**Kaynak:** Eğitimsen, 2018: 4

Tabloda da görüldüğü gibi 28 Şubat sürecinin getirdiği uygulamalar İmam Hatip liselerine ilgiyi düşürmüştür, ki uygulamaların amacı zaten buydu, 2011 yılından itibaren yapılan yeni düzenlemelerle beraber bu okullara duyulan ilgi artarak devam etmiş, ğrenci ve okul sayısı bu tarihten itibaren hızla artmıştır.

### **2.1.2. Katsayı Uygulamalarının Eğitim Sistemine Etkileri**

Öğrenci seçme ve yerleştirme sistemi 1999 ile 2011 yıllarında öğrencilerin almış oldukları puanları hesaplanırken, öğrencilerin bitirdikleri okul türlerine ve okudukları alanlara göre farklılıklar taşımaktadır. Her ğrencinin okuduğu okul türü ve alanına göre katsayıları farklı olarak uygulanmıştır. Bu katsayılar doğrultusunda öğrencilerin yükseköğretime girişleri belirlenmiştir. Bu noktada birçok ğrenci niversiteye girememiŐ, hatta okul birincileri katsayı uygulamaları ve tercihlerde yapılan hatalar doğrultusunda üniversitelere girememiŐlerdir (Kara, 2016: 41). Katsayı uygulamasının asıl amacı öğrencileri, okullarına ve okudukları alanlarına uygun üniversitelere yerleştirmektir. Ancak katsayı uygulamasıyla meslek lisesinden mezun olan öğrenciler katsayı bakımında avantajlı konumda olmasından dolayı lisans programlarına daha kolay yerleŐtiđi görülmektedir. Öğrenciler okudukları liseleri seğerken aslında okuyacakları niversite program türlerini de önceden belirlemiş olmaktadır. Bu okullardan mezun olan adaylar eğer kendi alanlarına yerleŐirlerse büyük katsayı avantajı sağlarken, kendi alanları dışında bir bölüm okumak isterlerse o zaman katsayıdan kaynaklı olarak büyük dezavantaja uğramaktadırlar. Sınavsız geçiŐle meslek yüksekokullarına katsayının vermiş olduğu avantajdan kaynaklı direk yerleŐmektedirler (Kara, 2016: 45). Bu durum meslek liselerini ve imam hatipleri bu noktada avantajlı hale getirdiği için, öğrencilerin kolayca üniversiteyi kazanmaları açısından tercih sebebi haline gelmiştir. Ancak

katsayı farkının ortadan kalkmasıyla, genel liselerden mezun olan ve mesleki birikimi olmayan öğrencilere katsayı farklılığı haksızlık yaratabilecektir. 28 Şubat sürecinden sonra başlayan farklı katsayı uygulamalarının genellikle İmam hatip liselerine olan talebi azaltmak için alınan bir karardır. Katsayı uygulamalarının kaldırılmasıyla eğitim maliyetlerinin verimliliği düşürmektedir (Gürkan ,2011: 45). İmam hatip ve meslek liselerinden genel programlara fazladan yerleşecek olan birçok öğrencinin sanayi sektörüne ara eleman yetiştirmek amacıyla verilen mesleki eğitim boşa gitmiş olmaktadır. Farklı katsayı uygulanmasının asıl nedeni adayları mezun oldukları alanlarda üniversite programlarına yerleştirmektir. Ancak bu katsayı farklılığı kaldırılınca üniversiteye giren öğrenci sayısında ciddi bir azalma söz konusu olmuştur. Başarılı öğrenciler mağdur olmuşlardır (Çelik, 2016: 81).

2. AK Parti Hükümeti döneminde katsayı uygulamasının hafifletilmesi için 4 Mayıs 2004 tarihinde YÖK Kanununda değişiklik yapılması adına YÖK'ün 2547 sayılı kanununun 45. Maddesinin a fıkrasının değiştirilmesi hususunda teklif Bakanlar kurulu tarafından TBMM'ne götürülmüştür (Çelik, 2016:85). O dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bu yasayı veto etmiştir. AK parti 22 Temmuz 2007 tarihinde genel seçimler sonrası yine iktidara gelmiştir. 60. Hükümet kurulmuştur. 60. Hükümet döneminde Türkiye'de 37 yeni İHL açılmıştır. Katsayı uygulamasının kaldırılmasına yönelik yeniden girişimler başlamıştır. Meslek liselerinin alanları dışında tercih yapmaları durumunda puanlarının kırılması kaldırılmıştır. 21 Temmuz 2009 tarihinde ise, katsayı uygulamasının kaldırıldığı duyurulmuştur. İstanbul barosu Danıştay'a bu uygulamanın kaldırılmasına karşı başvurmuş ve hükümetin aldığı karar Danıştay tarafından iptal edilmiştir. Bunun üzerine YÖK 2010 yılında eşit şartlarda öğrencilerin sınava girmesi için yeni düzenlemeler getirmiştir. Ancak yine bu sorun tam anlamıyla çözülememiştir. Üniversite adayları alanlarına yönelik tercihlerinde puanları 0.15'le, alan dışı tercihlerde ise 0,13'le çarpılmıştır (Çelik, 2016: 90). Bu düzenlemeyle hem meslek liseliler hem İHL mezunları artık kendi alanları dışında tercih yapabilme hakkı kazanmıştır. Ancak Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer, 1 Aralık 2011 tarihinde yeni bir karar alarak son uygulanan puan sistemini de kaldırdıklarını açıklamışlardır. Artık herkesin puanı 0.12'le çarpılacaktır. Böylece tüm öğrenciler 2012 yılından itibaren

hangi tür okulda okursa okusunlar mezun olduktan sonra eşit koşullarda üniversite sınavlarına girmelerinin önü açılmıştır (Kara, 2016: 44)

**Tablo 3.4. İHL Sayısal Verileri**

İHL SAYISAL VERİLER						
ÖĞRETİM YILI	OKUL SAYISI		ÖĞRENCİ SAYISI		TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI	
	ORTA	LİSE	ORTA	LİSE		
1996-1997	601	601	318.775	192.727	511.502	
1998-1999	612	612		192.786	192.786	
2000-2001		500		91.620	91.620	
2002-2003		450		64.534	64.534	
2004-2005		452		96.851	96.851	
2006-2007		455		120.688	120.688	
2008-2009		458		143.467	143.467	
2010-2011		495		235.639	235.639	
2011-2012		1807		384.384	384.384	
2013-2014		2074		450.969	450.969	
2014-2015	1597	1017	385.830	668.381	1.054.211	
2015-2016	1961	1149	458.997	555.870	1.014.867	
2016-2017	2777	1408	657.020	634.406	1.271.426	

**Kaynak:** MEB, 2017

Tablo'da görüldüğü üzere, 1998 yılından başlayarak 2005 yılına kadar düşüş yaşanmıştır. Bunun nedeni 28 Şubat'ın getirdiği uygulamalardır. Katsayı uygulamasının çözüme kavuşmasıyla okul ve öğrenci sayısında hızlı bir artış görülmektedir.

## 2.2. SEKİZ YILLIK KESİNTİSİZ ZORUNLU EĞİTİM SİSTEMİNE GEÇİŞ

Sanayi Devriminden itibaren ve özellikle de 20. Yüzyılda dünyada hızlı bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Bu değişim doğal olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Eğitim ekonomik, sosyal ve politik alanlarda kendini gösteren söz konusu değişimin en önemli yapı taşıdır. İnsanları bu değişime hazırlama görevi devletin sorumluluğundadır. Zaman içinde Türkiye'de ülkenin kalkınması adına zorunlu eğitim süresi tartışma konusu olmuş ve uzatılması gündeme gelmiştir. Milli Eğitim, zorunlu eğitimin 5 yıl değil daha uzun olmasının ve bu sürenin uzatılarak yaygınlaştırılmasının ülke kalkınmasına büyük katkı sağlayacağına vurgu yapmıştır (Gündüz, 2011:6).

Türkiye'de beş yıllık zorunlu eğitim çok geç zamanda sekiz yıla çıkarılmıştır. Bu konu uzun yıllar tartışılmıştır. 1973'de kabul edilen Temel Eğitim Kanunuyla eğitim süresi sekiz yıla çıkarılmıştır. Ancak kaynak sınırlılığı, mevcut fiziki altyapının olmaması, insan gücünün yetersizliği gibi nedenlerle gereken hazırlıklar tamamlanıncaya kadar uygulamaya konulamamıştır. Zorunlu temel eğitimde, öğrenciyi yetiştiren sekiz yıllık bir eğitim düzeni öngörülmektedir. Türkiye'de ilköğretimin kesintisiz 8 yıla çıkartılması, sivil ve pedagojik süreçten kaynaklı olmamıştır.

54. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bazı uygulamalarından memnun olmayan kesimler hükümeti yıkmak istemişler ve bu hükümetin yerine kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun, kendilerini korumaya alan, bir sistem kurmak için harekete geçmişlerdir (Gündüz, 2011:7). Bu hareketin adı ise 28 Şubat Post-modern Darbesi olarak gündemde yerini almıştır. 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonunda açıklanan 18 maddelik bildirinin üç maddesi doğrudan eğitimle ilgilidir. Bu kararlara göre; zorunlu eğitim sekiz yıla çıkarılmış ve ülkenin her yerinde uygulanması kesinleşmiştir. Alınan kararlar resmileştirilerek 17 Ağustos 1977 tarihinde zorunlu eğitimi kesintisiz olarak sekiz yıla çıkaran kanun tasarısı

TBMM’de kanunlaştırılmıştır. Böylece ilköğretime yeni başlayan öğrencinin başka herhangi bir eğitim kurumuna gitmesi kanunen yasaklanmıştır. Böylece İmam- Hatip liseleri başta olmak üzere bütün meslek okullarının orta kısımları kapatılmıştır (Gündüz, 2011:7-10). Eğitimle ilgili bu yeni uygulama sosyo-ekonomik ihtiyaçlara göre değil, daha çok siyasi kaygılarla yapılmış bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir. Zira bu uygulamayla İmam Hatiplerin orta kısımları kapatıldığı gibi aynı zamanda erken yaşta Kuran kurslarına öğrenci gönderilmesinin de önü kesilmiş oluyordu.

**Tablo 3.5. Sekiz Yıllık Zorunlu Kesintisiz Eğitime Geçiş Süreci**

1824	Ergenlik çağına kadar sıbyan okullarına devam mecburiyeti geldi.
1847	4 yıl sıbyan mektebi+ 2 yıl rüştiye zorunluluğu getirildi.
1869	Sıbyan mektebi süresi 4 yıl, 2 yıl Rüştiye zorunludur.
1913	Zorunlu öğretimin tekrar 6 yıla çıkarılması kararına varıldı.
1921	Zorunlu eğitim dört yıla indirildi, İsteyen bir yıl daha okuyabilir.
1923	Zorunlu eğitimin süresi 5 yıla çıkarıldı.
1973	Sekiz yıllık eğitime geçme kararı alındı. Deneme uygulamalarına başlandı.
1997	Tüm ülkede 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçildi.

**Kaynak:** (Gürkan, 2011: 73)

Tablo 3.5.’de görüldüğü üzere, zorunlu eğitim kavramı aslında 1824 yılında başlamış ancak diğer yıllarda zorunluluk şekilleri değişmiş ve zorunlu eğitimin süresi 6 yıla çıkarılmış, sonra 4 yıla inmiş sonra tekrar 5 yıla çıkarılmıştır. 1997 yılına gelindiğinde ise, bütün ülkede sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitime geçilmiştir. En önemlisi bu zorunluluğun kesintisiz olması ve okula çocuklarını göndermeyen velilerin hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalmış olmalarıdır.

### 3. 28 ŞUBAT VE BAŞARTÜSÜ SORUNU

Türkiye’de toplumun tamamına yakını Müslümandır. Bu nedenle geçmişten günümüze kadar farklı şekillerde başını örten kadınlar sosyal hayatın içinde sürekli var olmuşlardır. Bütün kadınlar gerekli zamanlarda ve mekânlarda veya sürekli olarak dini inançları bakımından başını kapatmaktadır. Ancak başını kapatan kadınlar arasında da zamanla farklılaşmalar oluşmuştur. Bu farklılaşma başlarını kapatma şekilleri ve niyetleri bakımından git gide değişim göstermiştir. Başını kapatma konusu daha da ilerletilerek siyasi konularda da simgesel açıdan kullanılmaya bile başlanmıştır. Bu durum iç göçler, kentleşmedeki artış ve halkın bu kesiminin de eğitim hayatı ve kamusal alanda var olma talepleriyle bir probleme dönüş(türül)müş ve başörtü sorunu ortaya çıkmıştır.

Meseleye sosyolojik açıdan bakıldığında başörtüsü üzerinden ortaya çıkan söz konusu çatışma alanı aslında sadece bir örtünme problemi değil, Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından beri ortaya çıkan merkez-çevre mücadelesinin kamusal alana bir yansımasıydı. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusunun ekserisi taşrada yaşayan toplum, çok partili hayatla birlikte kentlere gelmeye başlamış bu oran 80’li yıllardan sonra aşırı bir şekilde artmıştır. İç göçle kentlere gelen bu nüfus eğitim almaya başlamış, ekonomiden bürokrasiye kadar pek çok alana talip olmuştur. Dolayısıyla tek parti döneminden beri devleti sahiplenme refleksine sahip olan ve resmi ideolojiyi benimsemiş şehirli kitle, ellerindeki ekonomik, kültürel ve bürokratik gücü bu yeni muhafazakar eğilimli ortaklarla paylaşmak istememişlerdir. Neticede başörtüsü ve eğitim kurumları üzerinde yaşanan ve 28 Şubat dönemine damgasını vuran çatışmaların dış etkenler ayrı tutulursa içsel sosyolojik izahında bu durum da dikkate alınmalıdır.

#### 3.1.ÖRTÜNME KAVRAMI

Örtünme kelime olarak başı kapatmaktır. Başı ve yüzü örtmek çok eski dönemlerden beri vardır. Bu örtünme kavramı farklı medeniyet ve geleneklerde havaların soğuk ya da sıcak olmasından kaynaklı, süs aracı olması dolayısıyla, sosyal ve dini, kişilerin cinsiyetini, medeni halini, mesleğini, konumunu belirlemek adına kullanılan bir kıyafet tarzı olarak görülmüştür. Bazı medeniyetlerde başörtü yüksek

statü göstergesi olarak algılanmıştır<sup>9</sup>. Evlilik törenlerinde bile örtünmeyle ilintili duvak adeti geleneklerde yerini almıştır. Mezopotamya'da yaşayan Sümer, Babil ve Asur gibi bazı topluluklar, etek, şal, başörtüsünden oluşan elbiseler giymişlerdir.

Tesettür kelime olarak; örtünmek, kuşanmak, başkalarıyla kendisi arasına perde koymak, bir şeyin arkasına gizlenmek anlamlarındadır. Kelimenin kökeni setr yani örtmek, gizlemek, perdelemek gibi manalar taşımaktadır. İnsanların ilk yaratılışlarından itibaren teolojik olarak günah kavramının başlamasıyla, örtünme kavramı ön planda tutulmuştur.

Örtünme tarzlarından bir diğeri ise, tesettür olarak adlandırılmaktadır. Özellikle günümüzde dini gereklilik algısı içerisinde, siyasi ideolojiler, inanç sistemleri tarafından bir sembol haline gelmiştir (Göle, 2001: 11). Tesettür birbirini ötekileştirme ilişkisinde odak noktada yer almaktadır. Kadının bedenini de kapatması olarak da ifade edilmektedir. Tesettür, kadının özgürleşmesi bağlamında örtünme açısından siyasal bir yaklaşım halini almıştır. Ayrıca tesettürün modernleşme ve geleneksellik ayrımının bir göstergesi olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır. Tesettür, ülkelerin, geleneksel İslami giyiniş tarzına sahip olan diğer ülkelere bakış açısını da göstermektedir. İnsanların kendilerini nasıl konumlandırılmasını istediklerini de ifade etmektedir (Kıranlar, 2007:312).

Tesettür yeni tanımlamasıyla kentsel ve modern bir olgu haline gelmiştir. Tesettür bir yandan dinin kadına koyduğu kuralların, namusa ilişkin kodların, kadın-erkek arasındaki sınırın, diğer taraftan sıklık unsurunun, farklılık ve kentli yaşam şeklinin bir simgesi haline gelmiştir (Haenni, 2014: 40).

Türban ise, başa ya da fes, kavuk gibi bir iç şapkanın üzerine sarılmaktadır. Uzun bir başörtüsüdür. Özellikle Müslüman toplumlarında, Asya ülkelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Türban, Türkçe'de sarık olarak ifade edilmektedir. Farsçada ise dülband olarak ifade edilmektedir (Göle, 2001: 18). Müslüman öğrencilerin örtünme hareketi ise türban hareketi olarak tanımlanmaktadır. Örtünme, klasik başörtüsünden farklılaşmıştır. Örtünme genelde İslamcılığın siyasal bir vurgusu olarak da yorumlanmıştır (Altıparmak, 2011: 11).

---

<sup>9</sup><http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400317.pdf>, e.t. 25.05.2018

Başörtüsü kelime olarak örtünmeyi geniş bir şekilde ifade etmektedir. Ülkemizde başın kısmi olarak örtülmesi anlamında kullanılmaktadır. Modern dönemlerin tanımladığı bir kavramdır. Günlük hayat ve toplumsal alanda kullanılmaktadır. Başörtüsü, uzun bir pardösüyle kullanılmaktadır. Ancak bunun zorunluluğu yoktur (Göle,2001:106). Başörtüsü takan bir kişi, etek ve ceket gibi normal diye adlandırdığımız giysiler de giyebilmektedir. Değişik çeşitte eşarplar takıldığı uygulamada görülmektedir. Önemli olan saçın görünmemesidir. Türkiye’de farklı grupların farklı tarzlarda saçlarını örtme şekilleri vardır. Başörtüsü, genellikle yaşlı kadınlar arasında daha fazla yaygındır. Ancak, özellikle modernleşmeyle birlikte üniversiteli gençlerin başın tamamını örtecek şekilde kullandıkları türban ve bedeninin tamamını kapatmak için kullanılan kara çarşaftan da farklıdır (Cindoğlu, 2010: 31).

### 3.2. TARİHSEL BOYUTUYLA TÜRKİYE’DE BAŞÖRTÜSÜ TARTIŞMALARI

Türkiye’de başörtüsü yasağı ilk kez 1964 yılında İstanbul Üniversitesinde dönem birincisi olan başörtülü bir Tıp Fakültesi öğrencisine giyiminden dolayı mezuniyet konuşması yaptırılmamasıyla gündeme girmiştir. Daha sonrasında 1981 yılında başörtü yasağıyla ilgili ilk hukuki düzenleme yapılmıştır. Başörtüsüyle ilgili MEB yönetmeliği 1981 yılında çıkmıştır ( RG: 7 Aralık 1981: 17537) Başörtülü olarak kamuda çalışan kişilerin kılık kıyafetlerini düzenleyen yönetmelik ise 1 yıl sonra yani 1982 yılında düzenlenmiş ve yürürlüğe girmiştir ( RG: 25 Ekim 1982:17849). Bu yönetmelikte kadınların başlarının açık olması gerektiği hükümleri yer almaktadır. 22 Temmuz 1982 yılında yönetmelik hükümlerinde yüksekokullar ifadesi çıkartılmıştır. 1982 yılında YÖK çağdaş kıyafet zorunluluğunu öngören kılık kıyafet genelgesini yayımlamış ve başı örtülü olan öğrenciler üniversitelere alınmamış ve disiplin cezaları uygulanmıştır ( RG: 24 Aralık 1982: 17908).

Öğrencilerin protestolarının artması sonucunda 1984 yılında YÖK öğrencilerin modern bir şekilde türban kullanabilecekleri hususunda bir genelge yayımlamıştır. Böylece 1987 yılında türban üniversitelerde serbest hale gelmiştir (YÖK: No. 84.15.527). 1988 yılında ise örtü ve türban serbestliği YÖK kanununa getirilen ek bir maddeyle kabul edilmiştir. 1989 yılında ise YÖK yönetmeliğinde değişiklik yapılmıştır. Bu süreçlerde türban takılmasına izin verilmesi devam



etmiştir. Fakat aşağıda görüleceği gibi 28 Şubat sürecinde başörtüsü dönemin en önemli problemi haline gelmiştir. 2010 yılında ise başörtüsü yasağı tamamen kaldırılmıştır (Saka, Altınöz, 2011:7-8).

### 3.3. 28 ŞUBAT SÜRECİNDE BAŞÖRTÜSÜ TARTIŞMALARI

28 Şubatla başlayan siyasetin merkezden dizayn edilmesi projesi, ülkede tek parti dönemi uygulamalarına benzer bir süreç izlemiştir. Bu süreçle yapısal düzenlemeler devreye girmiştir. 28 Şubat süreci sonunda üniversitelerde başı kapalı öğrencilere karşı katı önlemler alınmış ve bu öğrenciler üniversite kapılarında kalmıştır. Bu süreçte öğrenciler dışında, demokrasi konusunda duyarlı akademisyenler arasında da ciddi görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Birçok öğretim görevlisi istifa etmiş ya da ettirilmiştir. Başörtü tartışması bir hak ve özgürlük sorunu olduğu hususunda farklı düşünceler oluşmuştur (Aktaş, 2007: 34).

Bu sorun Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. 1980 sonrasında Avrupa’da da önemli bir gündem oluşturmuş ve konu üzerinde tartışmalar, fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Müslümanlara karşı tutumlar, algılar değişmiştir. Fransa ve Almanya’da özellikle Müslüman kesimin fazla olduğu yerlerde başörtüsü tartışmaları dini simge üzerinden yürütülmüştür. Türkiye’de din ve vicdan özgürlüğünün olmadığı söylemleri tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Hatta bu tartışma ve hak arama sürecinin İslami kesimdeki kızları ve kadınları daha sosyalleştirdiği ve modernleştirdiğine dair görüşler de vardır (Aktaş, 2007:37). Laik kesim ise başörtünün modernleşmeyi engellediğini savunmuşlardır.

Avrupa ülkeleri, bu tartışmalar üzerinden Türkiye’nin iç işlerine karışmaya kalkmıştır. Türkiye’de başörtüsü yasağı ve tartışmaları varken kıyafet konusunda özgürlükçü tutumuyla kendini gösteren Avrupa ülkelerinin, Türkiye bu konudaki tartışmaları bitirip problemleri çözünce kendini inkar edip kıyafet yasaklarıyla gündeme gelmesi ilginçtir ki, Fransa ve Almanya gibi Avrupa’nın önde gelen ülkelerinde bazı kurumlarda başörtüsü yasağı uygulanmaktadır (Arısoy, 2005: 253-255).

### 3.4. KAMUSAL ALAN TARTIŞMALARI VE BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI

Başörtüsü yasağıyla birlikte başörtülü kadınlar, üniversiteler, mahkemeler, Çankaya Köşkü, ordu evleri gibi birçok yere alınmamışlardır. Kamuda ve birçok

kamusal alanda, başörtülülerden arındırılmış yerler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu uygulamanın hukuki bir gerekçesi olmasa da darbenin etkisiyle oluşmuş bir dışlanmadan söz edilebilir (Mavi, 2012: 43). Bu nedenle, hukuki gerekçesi olmayan bu yasağın, kamusal alan açısından ileri sürülmeye başlanması bazı kesimler tarafından doğru bulunmamıştır. Kamusal alan, hukuki bir kavram olmadığı için, hukuki bir yasaklamanın gerekçesi yapılmaması gerektiği hususunda tartışmalar sürekli devam etmiştir. Kamu, herkes; kamusal ise herkes için ortak olan anlamı taşıdığı için, özel ve siyaset alan dışı tutulması gerektiği savunulsa da uygulamada maalesef öyle olmamıştır. Dolayısıyla hukukta kamusal alan için açık bir ibare bulunmaması fırsat bilinmiştir. Genel olarak kamusal alan sivil toplum alanı olarak tanımlanırken (Altıparmak, 2011: 114), Türkiye’de kamusal alan, başörtülüler için yasaklama alanı olarak sunulmuş ve kamusal alan genişledikçe, özgürlük alanı kısıtlanmıştır. Bazı kesimler kamusal alanda başörtüsünün serbest olması gerektiğini, bazı kesimler ise kötü örnek olacağı gerekçesiyle başörtüsünün kamusal alanda yasak olması gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin, okullarda öğretmenlerin rol model olması dolayısıyla başörtülü olmasını istemeyen birçok kişinin olduğu bilinmektedir. Bu da toplumda bölünmeye neden olmuştur. Kamusal alan herkesin ortak malı olması dolayısıyla aslında kimseye hukuki açıdan bir kısıtlama, yasak getirmek mümkün olmaması gerekmektedir. Kaldı ki yasaklar, yazılı bir mevzuat hükmü olmadan uygulanmamalıdır. Hiçbir kimsenin hak kısıtlaması söz konusu olmamalıdır (Genç ve İlhan, 2012: 14).

Ak-der’in 1998 ile 2002 yılındaki çalışmalarından çıkan raporlardan 5.000 başörtülü kadının kılık kıyafet yönetmeliğine uymadıklarından dolayı işten çıkarıldığı ve 10.000’e yakınının istifa etmeye zorlandığı tespit edilmiştir. Kamuda çalışan başörtülü kadınlar, yönetmeliğe uymadıkları gerekçesiyle disiplin maddelerine dayanılarak meslektan atılmışlardır. 2006 yılında, memurlarla diğer kamu görevlilerinin bazı disiplin cezalarının affi konusunda kanunla disiplin suçlarından doğan cezalar affedilmiştir (RG: 04.07.2006: 5525). 2005 tarihine kadar başörtüsü takmaya devam ettikleri için meslektan çıkarılan kadınlara tekrar işlerine geri dönme imkanı sağlanmıştır.

Gazetelerde ve akademik çevrelerde başörtü yasağının boyutu hususunda çok tartışmalar olmuştur. Kamusal alanın sınırlarının belirlenmesi gerektiğinin, hizmet

alırken veya hizmet verirken kıyafet sorumluluğu konusunda tartışmalar devam etmiştir. Bütün bu düzenlemeler ve değişikliklerden sonra yasak hala devam etmiş ve kız öğrencilerin başörtüsüyle, üniversitelerde okumalarına getirilen sınırlamalar devam etmiştir. Başörtüsü sorunu o kadar hassas bir konu haline gelmiştir ki başörtüsü siyasi simge olarak görülmüştür. Bu simgenin suç olarak kabul edilip edilmeme tartışması da hemen arkasından başlamıştır (Çetin, 2010).

### 3.5. YÜKSEKÖĞRETİMDE BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI

Başörtüsü Müslüman toplumların sosyolojik bir gerçekliğidir. Başörtü sorunu başörtü kullanan kadınların temel hak ve özgürlüklerini kullanmalarının engellenmesiyle başlanmıştır. Başörtüsü yasağı başörtülülerin ayrımcılığa maruz kalmasıyla süre gelen bir insani haklar sorununa dönüşmüştür. Aslında bu sorunun temel kaynağı devletin tutum ve uygulamalarıdır. Devlet bu kadınların, devlet ve özel okullarda, üniversitelerde okumalarını engellemiş, kamu görevlisi olarak çalışmalarını yasaklamış, insan onuruna aykırı bir sosyo-politik ortamda yaşamalarını zorunlu kılmıştır. Bu yasaklama ilk 1980 yılında Kenan Evren tarafından getirilmiştir. YÖK'e baskı yapılarak üniversitelere başörtülü olanlar alınmamış, yasakların arkasındaki askeri rejime ise kimse tepki gösterememiştir. Turgut Özal bu yasağı doğru bulmamış çözmek için yaptığı girişimler ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından engellenmiştir.

Yıl 1997 olduğunda başörtü yasağı daha sert bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Çünkü o dönemde iktidarda irticacı olarak nitelendirilen Refah Partisi bulunmaktadır. 28 Şubat muhtırasından sonra başörtülü kadınların yaşam alanları daha da kısıtlanmıştır. Bu muhtıra sadece başörtülü kadınları değil, onların eşlerini de cezalandırmıştır. Yükseköğretim kurumlarının 1998 yılı ile 2010 yılları arasında uyguladıkları başörtüsü yasağı, yükseköğretimde ciddi sorunlara neden olmuştur. Türkiye'de bu sorunun çözümü için ciddi bir mücadele verilmiştir (Mazlumder, 2011). 2010 yılına kadar özel ve devlete bağlı olan üniversitelerde başı kapalı olan hiçbir öğrenci okula alınmamıştır.

Bu yasak, 23 Şubat 1998 yılında yayınlanan genelgeyle İstanbul Üniversitesi Rektörü tarafından ilk kez duyuruldu. Bu genelge çıktığı esnada birçok üniversitede başörtülü öğrenciler okumaktaydı. Bu genelgeden sonra başörtülü öğrenciler

okulların güvenlik görevlileriyle karşı karşıya kaldılar. Verilen hakların geri alınamaması bakımından davalar açıldılar (Genç ve İlhan, 2012: 11). Bunun üzerine, 1998 yılında üniversitelerdeki başörtülü öğrencilere 2 seçenek sunulmuştur. Ya başlarını açarak okumaya devam edecekler, ya da okulu bırakacaklardır. Ancak, 6. İdare mahkemesi bu genelgeyi durdurma kararı almıştır. Fakat bu kararı veren hâkimler hakkında disiplin soruşturması başlatılmıştır. Bir üst mahkeme olan bölge idare mahkemesi yürütmeyi durdurma kararını kaldırmıştır. YÖK'ün mahkeme kararını bir genelge eşliğinde bütün üniversitelere göndermesiyle başörtüsü yasağı bütün üniversitelerde uygulanmaya başlamıştı. Ayrıca üniversiteye giriş sınavına başvuru esnasında başörtülü öğrencilerin başvuruları alınmamıştır.

2010 yılına gelindiğinde bakış açısında bazı değişimler yavaş da olsa başlamıştır. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesinden bir öğrencinin başörtüsünden kaynaklı dersten çıkarılması, derse alan öğretim görevlilerinin de hakkında disiplin soruşturması açılması üzerine, öğrenci YÖK'e şikâyetle bulunmuştur. Akabinde YÖK, başörtülü öğrenciler için olumlu sonuçlar doğurabilecek ancak eksik bir adım atarak, üniversiteye disiplin yönetmeliğine aykırı davranılmaması gerektiği ile ilgili bir yazı göndermiştir (Gülmez, 2014:119). 2010 yılından itibaren başörtülü öğrenciler üniversiteye başı kapalı şekilde devam etmeye başlasalar da; üniversite kayıtlarında başı açık fotoğraf istenmesi, mezuniyet törenlerinde başı kapalı olanlara konuşma yaptırılmaması, okul gezilerine alınmamaları gibi birçok hukuka aykırı uygulamalar sürdürülmüştür (Genç ve İlhan, 2012: 13-14). 28 Şubat'la başlayan yasaklar sebebiyle birçok öğrenci kendi ülkesinde okuyamamış ve mecburen yurtdışında kendilerini kabul eden okullara kayıtlarını yaptırmak zorunda kalmışlardır (YÖK: No. 4111/2).

Başörtüsünü dini bir nedenden dolayı kullanmak hiçbir zaman onun kullanım alanını kısıtlamak için haklı bir gerekçe olmamalıdır. Bu hakkın kullanılmasını engellemek, kişinin düşünme, ifade, din ve vicdan özgürlüğüne, çalışma hakkına, eğitim hakkına saldırıdır. Devletin temel görevi, başörtülü olsun olmasına tüm kişilerin özgürlüklerini korumakla sınırlıdır. İnsan haklarına göre, kişilerin başını örtmeye veya açmaya zorlaması söz konusu değildir. Başını örten ile örtmeyen arasında namus algısı yaratmak da yanlış bir düşüncedir (Akbulut, 2008: 34).

### 3.6. BAŞÖRTÜSÜ YASAKLARINA KARŞI MEDYANIN TUTUMU

Medya, başörtüsü üzerinden ciddi manipülasyonlar yaparak konuyu, dini ve temel haklarla ilgili alandan ziyade siyasi alana taşıma gayretine girmiştir. Başörtüsünün kullanım şekli üzerinden insanlar kategorize edilerek; bazı kesimlerin başörtüsünü dini açıdan, bazı kesimlerin siyasi açıdan, bazı kesimlerin sosyal açıdan taktıklarına vurgu yapılmıştır. Başörtüsünü siyasal kamplaşmanın bir unsuru olarak kullanan medya, başörtü üzerinden siyaset yapmaya başlamış, toplumda ötekileştirmenin en önemli katalizörü olmuştur (Gemalmaz, 2005).

Laiklik hassasiyeti taşıyan çevreler farklı örtünme biçimlerinden rahatsızlıklarını dile getirip, dayatmacı bir şekilde üniforma gibi tek tip bir örtünme şekli önerirken, liberal çevreler ise saçını göstermeden de şık olmanız mümkün diyerek konuya daha çok estetik boyutuyla müdahil olmuşlardır. Dolayısıyla medya başörtüsünün birçok amaçla takıldığını sürekli vurgulamış, ayrımı sürekli gündemde tutmuştur (Karabıyık, vd., 2006: 40).

Medyanın başörtüsüne bakışı ve genel açıdan ayrımcı dil ve uygulamaları üretme alışkanlığı hemen değişmeyecektir. Geleneksel ve yeni medya araçları kullanılarak başörtülü kadınları ayrımcı imge ve ifadelerle sıkıştırmaktan vazgeçmelidir. Medya mensupları, basın ve yayıncılık etik ilkelerini yalnızca başörtülü kadınlar özelinde değil, bütün gruplara karşı ayrımcılığı önleyecek şekilde takip edilmelidir. Yasal mekanizmalar kullanılarak, basını düzenleyen yasaların yasadışı ve özgürlükleri kısıtlayıcı tutumları değiştirilmelidir. Nefret söylemleri sivil girişimleri işaret ettiği için, medyanın yasal, idari ve sosyal açıdan etik ilkelere uygun hareket etmesi sağlanmalıdır. Medyayı tüketen kişilerin ayrımcı ifadeleri fark ettikleri hususta tepkilerini göstermeleri, gerekirse bu medya araçlarını tüketmeyi bırakıp diğer mecralara yönelmeleri önem taşımaktadır (Genç ve İlhan, 2015: 58).

### 3.7. BAŞÖRTÜSÜ YASAKLARINA KARŞI TOPLUMSAL TEPKİ VE EYLEMLER

Başörtü yasağı 1998 yılında itibaren sosyal hayatın her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Birçok başörtülü kadın eğitim hakkından yoksun kalmış, bu nedenle dış ülkelerde eğitimlerini tamamlamak zorunda kalmıştır. Tanımı bir türlü yapılamayan ve sınırları tam olarak çizilemeyen kamusal alana başörtüyle girmek

yasaklanmıştı. Başörtülü kadınlar yaşadıkları alanı ve gündelik hayatlarını güvenli ve güvensiz olarak ikiye ayırmışlardır. Toplum içinde başörtüsünü irtica olarak görenlerle, kendini dışlanmış olarak hisseden başörtülü kadınlar toplumda birlikte yaşamak zorunda kalmıştır. Toplumun bir kısmı bu durumun yanlış olduğunu, bir kısmı ise başörtüsünün simgesel hale getirdiğini öne sürerek bu yasağın doğru olduğunu savunmuştur. Başörtülü birçok kadın eğitimden toplu taşımaya kadar sosyal hayatlarında ayrımcılığa uğramışlardır (Mazlumder, 2011).

Yasakçı uygulamalar toplumda ciddi rahatsızlıklar doğurmuş ve dolayısıyla hak arayışlarına yönelik sivil toplum eylemleri gündeme gelmiştir.

### 3.7.1. İnanca Saygı ve Düşünce Özgürlüğü İçin El Ele Eylemi (Özgürlük Zinciri)

28 Şubat 1997 yılı MGK sonrasında kabul edilen kararlar doğrultusunda ülkede başlayan irtica avı ve özellikle başörtülü vatandaşların maruz kaldıkları hak mahrumiyetleri zamanla hukuksuzluklara sebep olmuştur. Başörtüsü yasağı, insan haklarına inanç özgürlüğüne aykırı olmanın yanında, yasağın savunucularının arkasına sığındıkları laiklik ilkesine bile aykırı olarak ülke geneline yayılmıştır.

28 Şubat'la ülke gündeminde ilk sıraya yerleşen irtica söylemi sayesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinde muhafazakar insanları tasfiye ettirerek yerlerine kendi kadrolarını yerleştirmeye çalışan sözde cemaat lideri ve dönemin etkili figürlerinden birisi olan Fetullah Gülen üyelerine verdiği bir talimatta *“eşinizin başını açın saçlarını yaptırsınlar, ruj ve kuaför paralarını biz ödeyeceğiz”* diyerek tedbir uygulamasına geçildiğini söylemiş; namazların cem edilerek kılınması ve kimsenin namaz kıldığını belli etmemesini istemiştir. 28 Şubat sürecindeki bu tedbirlere geçmeden önce Fetullah Gülen *“günahı bana olsa da yolumuz için eşlerin başını açın diyebilsem”* demiştir. Halbuki örgütün kurulduğu 1970'li yıllarda Fetullah Gülen, o zamanki misyonu gereği, son derece katı bir dindarlık içerisinde oldukça mutaassıp bir görüntü çizmiştir. 28 Şubat'ta başörtüsü için bunları söyleyen Fetullah Gülen 1970'li yıllarda kadınlara çarşaf giydirilmesi ve peçe takılması yönünde tavsiyeler vermiştir. Gülen 28 Şubat sürecinde *“kadınlara çarşaf giydirip peçe taktıracak”* noktadan *“başörtüsü furuattır”* noktasına gelmiştir. Hatta sözde cemaat tarafından mensuplarına bu şekilde önce alıştırıp daha sonra kesin emir olarak talimat verilmiş, herkesin eşinin başını açması istenmiş, talimata uymayanlar dışlanmış (TBMM, 2012: 51-134). Bu sözde fetvaya uyan birçok başörtülü kadın başlarını açmış, yasaklara karşı toplumsal düzeyde başlatılan eylemlere bir nevi darbe vurmuşlardır.

O dönem İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi öğrencisi Nilüfer Pehlivan (İnanca Saygı ve Düşünce Özgürlüğü İçin El Ele Eylemini örgütleyenlerden olup, DGM'de yargılanmış ve eğitimi sekiz sene aksamıştır) bu duruma ilişkin serzenişinde *“Düine kadar aynı mescitte namaz kıldığımız, beraber kapı önünde beklediğimiz arkadaşlarımızın bir gecede topluca aldıkları kararlar ertesi gün başı açık okula gelerek bu süreçte bizden vebalymışız gibi uzaklaşmalarına o zamanlar*

*aklım ermemişti”* demiştir. Zira lider gördükleri Gülen’in söylemine uyarak başlarını açanlar, dönemin baskıcı zihniyetince emsal gösterilerek hem diğer öğrencilerden de aynı hareket beklenmiş hem de yasağa karşı oluşmakta olan tepkiler zayıflatılmıştır. Buna rağmen başörtüsü yasağını bireysel özgürlüğe ve inançlara müdahale olarak görenler eylemlerine devam etmiştir. Söz konusu yasaklara karşı eylemler arasında en kapsamlı olanı ve ülke ve dünya gündeminde en ses getireni İnanca Saygı ve Düşünce Özgürlüğü İçin El Ele Eylemi (Özgürlük Zinciri) olmuştur.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Aralık 1997’den itibaren çeşitli kararlar alarak üniversitelere başörtüsüyle girilmesini engellemiş; 23 Şubat 1998’de ise dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu, “başörtülü ve sakallı öğrencilerin derslere alınmamaları, yoklamalara yazılmamaları, dersten çıkmamakta direniyorlarsa dersin yapılmaması ve öğrencinin dersi engellediğine dair tutanak tutularak disiplin kuruluna sevk edilmesi” talimatını vermiştir.<sup>10</sup> Başörtü yasağı, İstanbul Üniversitesi’nin çeşitli fakültelerinde en sert biçimiyle de uygulanmıştır. Tıp fakültesinin mezuniyete yakın olan 5 ve 6. sınıf öğrencileri yasağın getirdiği mağduriyeti daha da ağır biçimde yaşamışlardır<sup>11</sup>. Hukuksuz engellemelerle eğitim hakları engellenen ve derslere alınmayan öğrenciler aylar boyunca masum eylemlerle Beyazıt Kampüsü giriş kapısının önünde oturarak yasağı protesto etmişler fakat herhangi bir sonuca ulaşamamışlardır. Bunun üzerine İstanbul Üniversitesi’nden bir grup başörtülü öğrenci daha etkili bir hak arama eylemi planlamıştır<sup>12</sup>. Planlanan bu eylemle “İstanbul’dan Ankara’ya kadar el ele tutuşularak bir zincir oluşturulacak, Guinness’e girecek bir rekor kırmaya çalışılarak başörtüsünün serbest bırakılması talebinin yüksek sesle dile getirilmesi” hedeflenmiştir.<sup>13</sup>

11 Ekim 1998 tarihinde başlatılan “İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele” eylemine başörtüsü yasağına karşı çıkan milyonlarca vatandaş katılarak insan zinciri oluşturdular. Türkiye’nin doğusundan batısına geniş katılımın olduğu eylemle

<sup>10</sup>[https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#\\_ftn6](https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#_ftn6), Erişim Tarihi: 06.05.2018

<sup>11</sup> Rakamlarla 28 Şubat Raporu (2014), Eğitim Bir Sen, s. 19-38.

<sup>12</sup> <http://demokrasigunlugu.com/1998/10/11/oturma-eylemlerinde-sonuc-alinamayınca-turkiyenin-bir-ucundan-diger-ucuna-inanca-saygi-dusunceye-ozgurluk-icin-el-ele-adiyla-bir-eylem-gerceklestirildi-insanlarin-el-ele-tu/>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>13</sup>[https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#\\_ftn6](https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#_ftn6), Erişim Tarihi: 06.05.2018.



slogan atılmadan, yürüyüş ya da gösteri yapılmadan sadece 20 dakika süreyle yol kenarlarında el ele tutuşan insanlar, Türkiye’de en geniş katılımlı sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştirmiştir. Eylemde hiçbir şekilde taşkınlığa, vandallığa sebebiyet verecek hadiseler yaşanmamıştır.

Başörtüsü yasağının başladığı İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesinden İzmit, Adapazarı, Bolu, Ankara Çorum, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun, Rize Hopa, diğer koldan Kırıkkale, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Malatya Kars, Gaziantep, Şanlıurfa ayrıca Adıyaman, Konya, Bursa, Erzurum, Adana ve İzmir’de “özgürlükler için el ele” zinciri oluşturulmuştur (Benli, 2011: 65). Eylem yurtdışında da ilgi görerek katılım bulmuştur. Köln, Frankfurt, Stuttgart, Lahey, Berlin, Hamburg, Lüksemburg’da da onbinlerce kişi elele özgürlük zinciri oluşturmuştur<sup>14</sup>. Ülke açısından böyle geniş katılımla düzenlenen ve oldukça farklı yerlerde milyonlarca insanın aynı gün aynı şekilde kilometrelerce uzunluğunda insan zinciri oluşturmaları bir ilk olmuştur. Olaysız, slogansız gerçekleşen demokratik eyleme, bazı illerde güvenlik güçleri müdahale etmiş ve yaklaşık 1600 kişiyi gözaltına almıştır. Hatta bir gün sonrasında “inanca saygı düşünceye özgürlük için el ele” insan zincirini organize ettikleri iddiasıyla çoğunluğu İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencileri olan 34 kadınla birlikte eyleme destek veren dönemin yazarları Ahmet Taşgetiren, Abdurrahman Dilipak, Milli Gazete Yazı İşleri Müdürü Ekrem Kızıldaş, Mazlumder İstanbul İl Başkanı Şadi Çarsancaklı’nın da aralarında bulunduğu 76 kişi gözaltına alınmıştır (Benli, 2011: 65). İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde okuyan bazı başörtülü öğrenciler eylemi organize ettikleri gerekçesiyle gözaltına alınarak üç gün boyunca terörle mücadele ekiplerince sorgulanmışlardır. Aralık ayında İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde (DGM) eylemi örgütlediği iddia edilen 30 kişi hakkında toplam 90 yıl ağır hapis istemiyle dava açılmış; dava gerekçesi ise sanıkların Türk Ceza Kanunu’nun 312. maddesince “halkı kışkırtarak kamu düzenini bozdukları” suçlaması olmuştur. Uzun yıllar sonrasında, DGM’ler

---

<sup>14</sup> <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d153s053m1>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

kapandığı için Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk edilen bu dosya dava zamanaşımına uğramış ve sanıklar ceza almamıştır<sup>15</sup>.

Özgürlük zinciri eylemini planlayanlardan, dönemin İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi öğrencisi olan Nilüfer Pehlivan, kendisiyle yapılan bir röportajda eylemi şu şekilde değerlendirmiştir:

*“Daha önce ABD’de yapılmış ve rekorlar kitabına girmiş bir el ele tutuşma eylemi vardı. Biz bu rekoru kırarız, sadece Boğaziçi Köprüsü’nde el ele zinciri kurulsa bile rekoru geçiyoruz dedik. İlk aşamada düşündüğümüz buydu. O sırada farklı illerdeki okullara alınmayan başörtülü öğrenciler İmam Hatip Liseleri de dahil olmak üzere kendi aralarında gruplanmaya başlamışlardı. Antep’ten, Urfa’dan, Malatya’dan, Elazığ’dan, doğu ve güney doğu illerinin çoğundan ‘bizi de el ele zincirine katın’ diye talepler gelmeye başladı. Bunun üzerine İstanbul’dan Ankara’ya kadar kesintisiz bir zincir, diğer illerde de şehir il sınırları içinde zincirler planlayalım diye karar verdik. El ele barışçıl bir eylemdi; çoluk çocuk, genç yaşlı ülkenin bir ucundan diğer ucuna kenetlenmek demekti. Dostluk, kardeşlik, hepimiz biriz, beraberiz, birlikte güçlüyüz demekti. Açıkçası çok büyük yankı uyandıracığını düşündük. Zincir İstanbul’un batı ucundan başlayıp Bolu Dağı’nda bile kopmadan Ankara’ya kadar kesintisiz uzanmıştı. Sabah erken saatte otobüslerle, özel araçlarla Bursa, Adapazarı, Balıkesir gibi zincirde olmayan çevre illerden on binlerce kişi çoluk çocuk Bolu’ya gitti, zinciri tamamlamak için. Zincir kopmamalıydı ve kopmadı. Tek bir halkası bile. Saat tam 11’de herkes elini yanındakine uzattı ve on dakika öylece bekledi sessizce. Milyonların sessiz çılgılığı göklere yükseldi. Boğaziçi Köprüsü’nde bir değil onlarca yüzlerce el ele zinciri oluştu. Yine Beyazıt Meydanı’nda onbinlerce halkadan oluşan zincirler kuruldu. Başu açık, kapalı, genç, yaşlı çoluk çocuk ellerinde balonlar bayraklar... O gün tam bir bayram kutlamasıydı. Şimdiye kadar hiç böyle bir coşku görmemişti memleketin dağı, taşı, ovası, yaylası, deresi, çayı... Bundan sonra da belki görmeyecekti”<sup>16</sup>.*

Türkiye tarihinin bugüne kadar gördüğü en büyük katılımlı eylemi “İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele” eylemi olmuştur. Tüm ülke sathında 3-4 milyon kişinin katılımının sağlandığı bu eylemle tutsaklığın ve esaretin sembolü “zincir” artık özgürlüğün sembolü olmuştur. Bu eylem egemen iradenin tüm baskı ve sindirme mekanizmalarını işlettiği bir dönemde olması açısından da önemlidir<sup>17</sup>.

### 3.7.2. Başörtüsü Eylemine Medyanın Bakışı

Bu denli büyük katılımlı ve toplumca kucaklanan bir eylem yerel kanallar dışında sadece Kanal 7’de yayınlanmış, dönemin kartel medyası tarafından görmezden gelinmiştir. Dünya’da bu bağlamda en büyük çaplı eylem olan bu zincir

<sup>15</sup> [https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#\\_ftn6](https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#_ftn6), Erişim Tarihi: 05.01.2018.

<sup>16</sup> <https://bianet.org/bianet/kadin/161061-kisisel-bir-basortusu-mucadele-oykusu>, Erişim Tarihi: 02.01.2018.

<sup>17</sup> [http://www.haksozhaber.net/okul/article\\_detail.php?id=2193](http://www.haksozhaber.net/okul/article_detail.php?id=2193), Erişim Tarihi: 06.05.2018.

medyaca küçük gösterilmiş, çarpıtılmak istenmiştir<sup>18</sup>. Eylem önceden planlı olmadığı için Guinness'e girememiştir. 28 Şubat Darbesinin en önemli aktörü olan medya, bu sevgi zincirini, "Büyük Tahrik", "Türban Zincirine Öfke"<sup>19</sup>, "Şeriat Pazarı"<sup>20</sup> "Genç Kızları Kullanıyorlar"<sup>21</sup>, "Türban Çığırından Çıktı", "Cumhuriyete Karşı Eylem"<sup>22</sup> manşetleriyle itibarsızlaştırmaya çalışmıştır.

Dönemin ana akım medyası eylemi itibarsızlaştırmanın yanında yalan haberlerle olayı çarpıtmaya ve sulandırmaya çalışmıştır. Örneğin Milliyet Gazetesi "Cumhuriyet'e karşı eylem" manşetiyle sunduğu 13 Ekim 1998 tarihli haberinde eylemi:

*"Zincirde kopmalar oldu" şeklinde ele almış; "Avrasya Maratonu'na gölge düşüren türban eylemleri nedeniyle bazı kentlerde olaylar çıktı. Üniversitelerde uygulanan türban yasağını protesto etmek amacıyla 'İnanca Saygı, Düşünceye Özgürlük İçin El Ele' sloganıyla İstanbul'dan Hopa ve Diyarbakır'a kadar özgürlük zinciri oluşturmaya çalışan İstanbul Üniversitesi Başörtüsü Mağduru Öğrencileri, amaçlarına tam anlamıyla ulaşamadılar. Zincir, Türkiye'nin bazı yerlerinde kesintiye uğradı. Günler öncesinden eyleme çağrı yapan türbanlı öğrenciler, 2 bin 800 kilometre boyunca el ele tutuşarak kırmayı hedefledikleri Guinness rekorunu da kıramadılar." şeklinde haberleştirmiştir.*<sup>23</sup>

Cumhuriyet Gazetesi ise yine 13 Ekim 1998 tarihli baskısında eylemi "genç kızları kullanıyorlar" diyerek haberleştirmiş<sup>24</sup>; irtica eylemi olarak gördüğü özgürlük zinciri eylemine karşı tepkilerin büyüdüğünü belirterek olayı farklı mecralara çekmeye çalışmıştır.

Günümüze kıyasla internet ve sosyal medyanın henüz yaygınlaşmadığı, televizyon yayınlarının daha az olduğu bir dönemde toplumun tamamına ulaşmak mümkün olmasa da eylem toplumun büyük bir kısmı tarafından ilgiyle karşılanıp destek görmüştür. Bazı Avrupa ülkeleri medyaları da eylemi haberleştirmişlerdir.

Eyleme olumlu bakan ve destek veren kamu görevlileri takibata uğramıştır. Bu bağlamda türban eylemine katılan Van 100. Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı

<sup>18</sup> <https://bianet.org/bianet/kadin/161061-kisisel-bir-basortusu-mucadele-oykusu>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>19</sup> <http://www.milliyet.com.tr/1998/10/13/siyaset/siy00.html>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>20</sup> <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index2.xhtml>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>21</sup> <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index2.xhtml>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>22</sup> [http://www.akyazihavadis.com/wp-content/uploads/2017/06/19247792\\_10155459292809308\\_5533706552336937676\\_n.jpg](http://www.akyazihavadis.com/wp-content/uploads/2017/06/19247792_10155459292809308_5533706552336937676_n.jpg), Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>23</sup> <http://www.milliyet.com.tr/1998/10/13/siyaset/siy00.html>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

<sup>24</sup> <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index2.xhtml>, Erişim Tarihi: 06.05.2018.

Prof. Dr. Dursun Odabaşı YÖK tarafından açığa alarak hakkında soruşturma başlatılmıştır. YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz, Odabaşı'nın meslekten ihraç talebiyle açığa alındığını belirterek şunları söylemiştir: "Odabaşı'nın izinsiz eyleme katıldığına ilişkin basında çıkan haberleri ihbar kabul ettik. Anayasa Mahkemesi'nin kılık - kıyafet konusundaki kararları açıktır. Herkes yasalara uymak zorunda. Bu işin sonu atılmaya kadar gider".

Yükseköğretim Kurumları Yönetici Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği'ne göre, türban eylemlerine destek veren üniversite elemanları ihraç ediliyor. "İdeolojik, siyasi, yıkıcı, bölücü amaçlarla eylem yapmak veya destekleyenler kamu görevinden çıkarılır" hükmü getiren yönetmeliğe göre, YÖK hakkında başlatılan soruşturma ardından Odabaşı'ı üniversiteden ihraç edilebilecek.<sup>25</sup>

Dönemin Van Milletvekili Fethullah Erbaş, TBMM'deki konuşmasında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanının görevden alınmasına ilişkin gündem dışı konuşmasında Dursun Odabaşı'nın uğradığı haksızlığı şu şekilde dile getirmiştir<sup>26</sup>:

"...İdarecilerimiz, pazar günü el ele tutuşmayı çok gördüler ve zinciri kırmak için polisleri seferber ettiler. Eylemin sonunda da, başta basın mensuplarını gözaltına aldılar. Gecenin bir saatinde evlere baskınlar düzenlendi, karakollara adamlar taşındı; sabah sorguları yapıldı, savcılıklara götürüldüler; Ahmet Taşgetiren, Abdurrahman Dilipak serbest bırakıldı, Ekrem Kızıltaş ve diğerleri serbest bırakılmayı bekliyorlar. Ben, bu gibi olaylarda kabağın birinin başında patlayacağını bekliyordum; hep İstanbul'a bakıyordum; heyhat! Bir de baktım ki, 1993 yılında Yüce Meclise vermiş olduğumuz yasa teklifinin kanunlaşmasıyla kâğıt üzerinde kurulan bir fakülteyi, beş yılda bölgenin en büyük tıp merkezi haline getiren, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesinin Dekanı, çalışkan, dürüst ve herkes tarafından çok sevilen Prof. Dr. Dursun Odabaşı'nın başına patlamıştır. Fakülteyi, gece gündüz çalışarak, her kesimden Vanlının -zenginiyle fakiriyle- desteğiyle yüzlerce yataklı bir üniversite hastanesi haline getiren bu demokrasi ve cumhuriyet aşığı insan, ulusal bir TV yayınından öğrendiğimize göre, o gün hastane civarında çocuklarıyla birlikte gezerken, polislerin önüne katıp dağıtmaya çalıştığı bir kalabalıkla karşılaşması sonunda, yine insanını müdafaa etmek için, olmayan ve Van'da yapılamayan, yapılması da düşünülmeyen bu eylemlerin tertipleycisi gibi gösterilerek YÖK tarafından "meslekten ihraç" talebiyle açığa alınmıştır."

<sup>25</sup> <http://www.milliyet.com.tr/1998/10/13/siyaset/siy00.html> e.t 06.05.2018

<sup>26</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 20. Dönem 4. Yasama Yılı 7. Birleşim 14 Ekim 1998 Çarşamba

### 3.7.3. Başörtüsü Eyleminin Toplumsal Etkileri

Türkiye'nin toplumsal yapısındaki birlikteliği göstermesi açısından adeta çığır açan sivil bir eylem olan özgürlük zinciri eyleminde çocuklardan yaşlılara, başörtülülerden başı açıklara toplumun her kesiminden birçok insan yerini almıştır. Aslında özgürlük zinciri bir eylemden öte bir sevgi gösterisi olmuştur. Eylemin özünde “Bize yapılanlar artık yeter. Biz buradayız, hep beraberiz. Kardeşlik duyguları taşıyoruz, bizi anlayın, bizden korkmayın” demek isteyen kaynaşmış bir toplum olup; eylemde militan değil ev hanımları, vandal değil yaşlıca dedeler nineler saf tutmuştur. Bu zincir barış içinde bireylerin tepkilerini dile getirmekte yepyeni bir aşama olmuş; Türkiye “barışçı direnişi”, “sivil inisiyatifi”, “sivil eylemi” tanımıştır. Türkiye, tarihinin en geniş katılımlı sivil toplum gösterisine sahne olmuştur. Her ne kadar bazı kesimlerce “devlete karşı başkaldırı” olarak görülmüşse de eylem en demokratik hak olan sevgi zincirlerini oluşturarak sivil bir direnişin sembolü olmuştur. Ortak ses “kimsenin acının üstünde iktidar olamayacağını, kimsenin zulmün üstünde yükselmeyeceğini” söylemiştir.<sup>27</sup>

Özgürlük Zinciri Eylemi dönemin kartel medyasının tüm üzerini örtme ve önemsiz gibi gösterme çabalarına karşı, beklenenin üzerinde bir katılımın olması, bir başarının göstergesi ve toplumun 28 Şubat'tan bu yana devam eden sürece yönelik duyarlılıklarını yansıtmaya açısından önemlidir. Tüm bunlar 11 Ekim 1998 yılındaki toplumsal birlikteliğin olumlu bir göstergesidir.

Özgürlük Zinciri Eylemi zamanında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi öğrencisi olan Nilüfer Pehlivan röportajında eylemin toplumsal yansımalarına ilişkin görüşlerini şu şekilde açıklamıştır<sup>28</sup>:

*“O coşkuyu anlatabilmem çok zor. Kadın, erkek, çoluk çocuk, yaşlı, genç bir bayram havasında. Ellerde Türk bayrakları. Bu duyguyu bayramlarda yaşamak bile zor. Mağdur değil mutluyuz. Biz öğrenciler Beyazıt Meydanındaki zincirin halkalarıyız. Boğaziçi köprüsüne akın etmiş herkes. Bir değil onlarca zincir oluşmuş yoğunluktan. O zamanlar cep telefonları herkeste yok. Haberleşiyoruz olanlarla. Zincirde olmayan iller örneğin Bursa, Balıkesir, Bilecik Bolu dağlarında zincir kopmasın diye otobüslerle sabahın erken saatlerinde yola koyuldular. Ve Bolu dağlarında da zincir kopmadan Ankara'ya kadar ulaştı. Ankara'dan sonra her şehir*

<sup>27</sup> <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d153s053m1>, Erişim Tarihi: 09.01.2018.

<sup>28</sup> <https://www.yenisafak.com/hayat/bedel-odedim-ama-iftihar-duyuyorum-2424176>, Erişim Tarihi: 09.01.2018.

*merkezlerinde kilometrelerce insan zinciri oluştu. Noter tutanakları tutuldu. Basın yoğun ilgi gösterdi. Helikopterlerle zincir takip edildi.”*

MAZLUMDER Genel Başkanı Yılmaz Ensaroğlu, “İnanca Saygı, Düşünceye Özgürlük İçin Elele” eylemi dolayısıyla Başbakanlık Takip Kurulu'nun basına yansıyan bir raporu ile ilgili olarak, Başbakan Mesut Yılmaz'a ve BTK Başkanı ve Başbakanlık Müsteşarı Yaşar Yazıcıoğlu'na aşağıdaki mektubu göndermiştir<sup>29</sup>:

"Sayı :Ankara, 20 Ekim 1998

Sayın Yaşar YAZICIOĞLU

Başbakanlık Müsteşarı ve Başbakanlık Takip Kurulu Başkanı

ANKARA

*“18 ve 19 Ekim 1998 tarihli bazı gazetelerde, başkanlığınızda oluşturulan Başbakanlık Takip Kurulu'nun; 11 Ekim Pazar günü ülke genelinde yapılan "İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük İçin El Ele" eylemi hakkında "Bu eylemler, sade bir gösteri ve yürüyüş hakkını kullanmak değil, bu eylemler Cumhuriyet'e karşı başkaldırıcıdır. Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana gerçekte ilk fiili eylemdir. Devlet bu eylemleri geçiştiremez, küçümseyemez, sadece polisiye önlemlere bırakamaz. Sorun hafife alınacak gibi değil. Daha büyük eylemlere kalkılmadan, mücadele için, devlet topyekün bir anlayışla mücadeleyi daha ciddi bir şekilde sürdürecektir. Bu çerçevede, Cumhuriyet Savcıları, bu eylemlere katılanları Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'na muhalefetten yargılamamalı. Eğer savcılar, Cumhuriyet'in savcıları ise, bu eylemlere katılanların Cumhuriyet'e başkaldırdıklarını görmeliler.”* şeklinde birtakım değerlendirmeler yaptığına ve sözkonusu eylemlere katılanların TCK'nın 149.maddesi uyarınca yargılanmalarının gerektiği yolunda uyarılarda bulunduğuna ilişkin haberler yayınlanmıştır. Birçok kez aramamıza rağmen, bu haberlerin teyidi mümkün olmamışsa da, bugüne kadar bu haberler yalanlanmamıştır.

11 Ekim günü yapılan eylemi, birçok ulusal ve uluslararası insan hakları örgütü gibi derneğimiz de birçok yerde gözlemiştir. Yapılan gözlemler sonucunda bu eylemin, demokratik ülkelerde sıklıkla görülen barışçıl bir hak arama eylemi olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim eyleme katılanlar da, amaçlarının din özgürlüklerini, çalışma ve öğrenim özgürlüklerini kısıtlayan başörtüsü yasağı uygulamasına son verilmesi taleplerini dile getirmek olduğunu dile getirmiş ve bunun dışındaki suçlamaları tamamen reddetmişlerdir.

Üç milyona yakın kişinin katıldığı eylemlerde, kamu düzenini bozucu, kamu güvenliğini sarsıcı ve başkalarının özgürlüklerini engelleyici hiçbir olay yaşanmamış; hiçbir kanıt görülmemiştir. Sadece, bazı gazetelere yansıyan tek kare fotoğrafta görülen bir karton afişten hareketle yüzbinlerce insan, bazı basın organları tarafından suçlanmış ve zan altında bırakılmıştır. Bu afişin bu eylemi gölgelemek amacıyla kasıtlı sergilenmiş olduğuna ilişkin iddialar da göz ardı edilmemelidir.

<sup>29</sup> <http://www.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/inanca-saygi-ve-basortusune-ozgurluk-eylemi-h/8684> E.T 12.03.2019

Daha sonraki günlerde ise, bazı basın organlarının, devletle halkı karşı karşıya getiren bu talihsiz ve manipülasyon amaçlı yaklaşımının, Başbakanlık Takip Kurulu raporuna ve bu raporun da basına yansımaları, üzüntü vericidir. Bu tutumun, toplumsal dokuyu yaralayacağı, devlet-millet kucaklaşmasını zedeleyeceği açıktır. Zira devleti temsil edenlerin/yönetenlerin, bunun sorumluluğunun gerektirdiği ciddiyetle olaylara yaklaşımları gerekir. Kaldı ki, yargıya intikal etmiş bir olayla ilgili olarak, Cumhuriyet Savcılarına talimat vermekle de yetinmeyip, onları tahrik ve tehdit edici beyanlarda bulunmak, yargı ve yargıç bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri açısından da son derece yanlış ve tehlikelidir. Üstelik anılan eylemin TCK'nın 149.maddesi kapsamında değerlendirilmesinin, hangi hukuk anlayışıyla açıklanabildiği, ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü söz konusu madde, "*Her kim, hükümet aleyhine halkı silah veya uyuşturucu yahut boğucu veya yakıcı gazlar veya patlayıcı maddeler kullanmak suretiyle isyana veya Türkiye ahalisini birbirini aleyhine silahlandırarak mukateleye teşvik eylese yirmi seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır.*

*Eğer bu teşvik neticesi olarak isyan veya katal zuhur etmişse, buna sebebiyet veren veya asilere kumanda eden kimseler hakkında ölüm cezası verilir.*

*Bu cürümlere yalnız iştirak etmiş olanlar altı seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.*

*Birinci fıkrada yazılı silahlar ve diğer maddeler yalnız bir yere depo edilmiş olsa dahi isyan, silahlı sayılır."* hükmünü içermektedir. Bu eylemin böyle bir madde kapsamında değerlendirilmesini öngören anlayışın, İstiklal Mahkemeleri özlemi içinde olmadığı söylenemez.

Bir süreden beri sürdürülen baskıcı politikalara rağmen, yüzbinlerce insanın, hak ve özgürlük talebiyle el ele tutuşmasının verdiği korku ve panik ile, halkı sindirme amaçlı bu tür yaklaşımların, Başbakanlık Takip Kurulu'nun varlığını ve meşruiyetini daha fazla tartışmaya açmaktan başka bir sonuç vermeyeceği açıktır. Toplumun devlete ve yargıya güvenini zedeleyici bu sürece katkı sağlayıcı bir tutum takınmak, kimseye yarar sağlamayacak; sadece toplumsal barışı bozacak ve ülkemizin itibarını uluslararası kamuoyu nezdinde biraz daha tartışılır hale getirecektir.

Herşeye rağmen, Kurulunuzdan böyle bir raporun çıkmadığına ve gerçekdışı bir haberin gazetelerde yayınlanmış olduğuna inanmak istiyor ve Kurulunuzun en kısa sürede, hukukun üstünlüğünü esas alan ve insan hak ve özgürlüklerini herkes için savunan bir yaklaşım sergileyerek, bu tehlikeli gidişe son vermesini diliyorum.

Saygılarımla”

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilere göre 1998 yılı Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 64 milyon civarındadır<sup>30</sup>. Özgürlük Zinciri Eylemi'ne katılanların sayısının 4 milyon civarında olduğu düşünüldüğünde ülkenin oldukça büyük bir kesimi eyleme aktif olarak katılmış ve toplumsal bir eyleme dönüşmesini sağlamıştır. Aynı dönem oy kullanan seçmen bazında değerlendirildiğinde de yine katılım oranının yüksek olacağı görülecektir.

<sup>30</sup> [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1047](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047), Erişim Tarihi: 09.01.2018.

İnanca Saygı ve Düşünce Özgürlüğü İçin El Ele Eylemi (Özgürlük Zinciri) üzerinde özellikle durulması gereken husus toplumdaki bireylerin iç tepkilerini, toplumsal ve geniş katılımlı bir eylemlilikle beraber yerine getirmeleri; özgürlükler yanında saf tutmaları olmuştur. Bunun karşısında dönemin baskıcı gücü sindirme, yıpratma operasyonlarını daha da artırmıştır. Yıllar sonra hedeflenen özgürlükler gelebilmiştir.

#### **4. KATSAYI UYGULAMASI VE BAŞÖRTÜSÜ SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ**

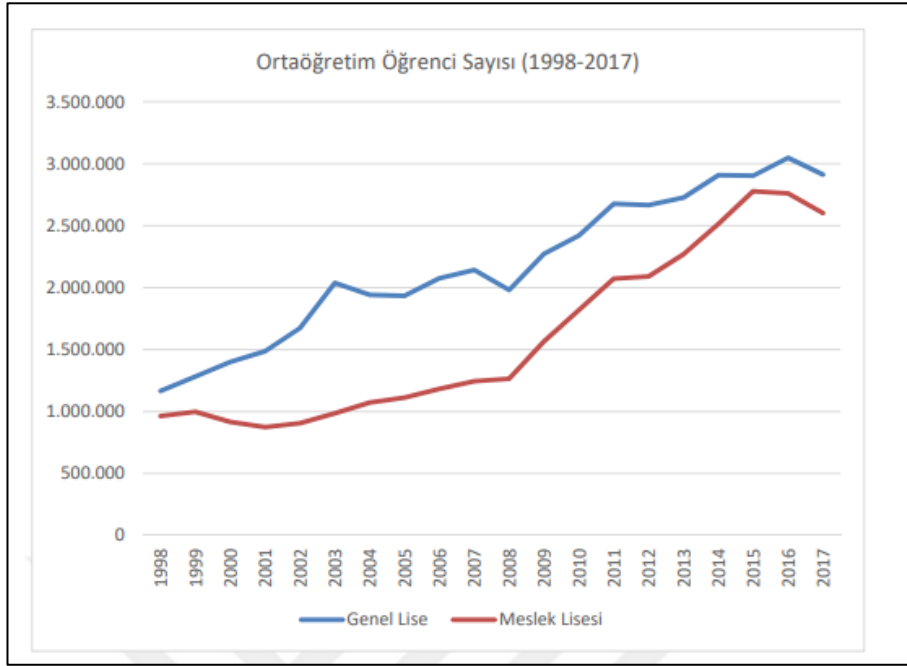
Türkiye’de 2000’li yılların ortalarından itibaren yükseköğretimde önemli bir genişleme süreci yaşanmıştır. Bununla yeni üniversitelerin kurulması ve örgün yükseköğretim kontenjanlarındaki artışın karakterize ettiği bu gelişmenin arkasında yükseköğretime olan talebin sürekli artması yer almaktadır (Kelecioğlu, 2004). Artan üniversite sayısı ve kontenjanların olmasına rağmen ÖSS başvuru sayılarında 2014 yılında ilk kez 2 milyonun üstüne çıkmıştır. Talep, arzdan daha fazladır. Yükseköğretime geçiş, merkezi şekilde yapılan sınavlarla gerçekleştirilmeye devam etmektedir. 1981 yılında Üniversitelerarası Seçme Sınavı tek aşamalı yapılmıştır. 1981 yılında YÖK’ün kurulmasıyla sistemin yeniden yapılandırılması sonrasında ise bu sınav iki aşamalı sınav sistemi olarak uygulanmaya başlanmıştır (Dökmen, 1992: 59). 1999 yılında tek aşamalı sınav sistemine tekrar dönüş yapılmış ve 2011 yılına kadar tek aşamalı sınav devam etmiştir. 2011 yılından itibaren ise tekrar iki aşamalı sınav sistemine geçilmiştir.

1982 yılında ise sınavlardan alınan puanların hesaplanmasında adayların lise eğitimindeki başarısı da dikkate alınarak hesaplamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu puanlara Ortaöğretim Başarı Puanı ismi verilmektedir. YÖK tarafından belirlenen katsayılarla sınav puanı ortaya çıkar ve öğrencilerin liseden mezuniyet notu alınır bu puan üzerine eklenmektedir (Tanrikulu, 2009). OBP, kamuoyunda bilinen yaygın isimle katsayı uygulaması 1990 yılından itibaren tartışma konusu hale gelmiştir. OBP’nin hesaplanmasında kullanılan katsayıların okul türlerine göre farklılaştırması aslında tartışmanın temelinde yer almaktadır. OBP’nin üniversiteye girişte ne kadar ağırlığa sahip olacağı YÖK’ün belirlediği katsayılar tayin etmektedir. 1999 yılına kadar geçen sürede meslek liselerinden mezun olanların bu liselerin devamı olan nitelikte yükseköğretim programlarını tercih etmeleri durumunda diğer liselere göre



avantaj sağlayacak şekilde uygulamalar yapılmıştır. Bu dönemde ek puan adı altında meslek liselerini teşvik etmeye yönelik farklı katsayı uygulamaları söz konusu olmuştur. Bu durumda mezun oldukları liselerin devamı olan okulları tercih etmeyenler açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Meslek lise mezunlarının genel lise mezunlarına kıyasla tercih imkânlarının sınırlı olması sebebiyle farklı katsayı uygulaması, mesleki eğitimi tercih etmemeye neden olmuştur. 1999 yılı itibariyle meslek lisesine giden öğrenci sayısı azalmaya başlamış ve bu düşüş eğilimi 2004 yılına kadar sürmüştür. 2004 yılından itibaren ise meslek liselerinde artış eğilimi görülmüş ve 2008 yılı ile birlikte hızlanmıştır (Tanrıkulu, 2009).

**Şekil 3.1. Genel Lise ve Meslek Liseleri Bazında Ortaöğretimdeki Öğrenci Sayısı (1998-2017)**



**Kaynak:** Dolu, 2018: 44

Şekil 3.1’de görüldüğü üzere, ortaöğretimde öğrenci sayısı 1998 ile 2017 yılları arasına bakıldığında, genel liseler ile meslek liselerinde öğrenci sayılarında yakınlaşma söz konusudur. Bunun temel nedeni ise katsayı uygulamasında yapılan değişiklik yer almaktadır.

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununda 2004 yılında değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik katsayı uygulamasının kaldırılmasıdır. Tüm okul türleri açısından eşit

katsayı uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu düzenleme, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından TBMM'ne iade edilmiş böylece yürürlüğe girmemiştir. Meslek liselerinin o dönemde öğrenci sayılarında artış başlamıştır. Kamuoyunda bu uygulamanın yakın zamanda kaldırılacağına ait bir kanaate yol açtığı da görülmüştür. 2009 yılına kadar katsayı uygulaması 1999 yılında kabul edildiği biçimde uygulanmıştır. Ancak 2009 yılının son aylarında 2010 yılında yapılacak sınavlarda geçerli olmak üzere YÖK farklı katsayı uygulamasına son verdiğini duyurmuştur.

Bu karar Danıştay'da dava konusu olmuş ve Danıştay tarafından yürütülmesi durdurulmuştur. Bunun üzerine YÖK yeni bir karar almış ve tüm okullar için katsayılarını eşitlemiştir. Böylece farklı katsayı uygulamasının kaldırılmasıyla öğrenciler açısından artık yeniden cazip hale gelmiştir. Katsayı uygulamasının kaldırılmasıyla İmam Hatip liselerinin kurumsal yapısı yeniden yapılmasını sağlayan 12 yıllık zorunlu eğitim kanunu çıkartılmıştır. 28 Şubat öncesinde olduğu gibi İmam Hatip okulları bağımsız ortaokul olarak kurulmaya tekrar başlanmıştır. Bu katsayı mağduriyetinin bitmesiyle artık başarılı öğrenciler imam hatipli doktorlar, mühendisler, avukatlar, öğretmenler olabilme haklarını geri kazanmışlardır (Ayt, 2010: 78).

Türkiye'de 28 Şubat'la birlikte ülke gündemine giren başörtüsü meselesi de zaman içinde çözüme kavuşmuştur. Katsayı sorununa göre bu sorunun çözümü aslında daha yeni yeni aşılmıştır. Başörtü her zaman irticayı isteyenlerin kullandığı bir sembol olarak adlandırılmıştır. Her başörtü takan için irticacı genellemesi yapılarak toplumda ciddi bir ayrımcılık yapılmış, toplum içerisinde düşmanlık oluşturulmuştur. Başörtü sorunu, birçok alanda sıkıntılar yaratmıştır. Örneğin eğitim ortamında, kamu alanlarında vb. olduğu gibi (Özdemir,2010).Bu nedenle başörtüsünün başlangıcı belki eğitim haklarının alınmasıyla başlamış gibi görünse de aslında birçok alanda bu sorun yavaş yavaş etkilerini göstermiştir. Başörtüsü yasağı genişlemiş, kamuda hizmet almak isteyenleri de kapsar duruma gelmiştir. Bu sorunun çözümü uzun bir zaman olsa da günümüzde artık bu sorun yasalarla çözüme ulaşmıştır. Bu sorunun çözümü esnasında birçok görüş ayrılığı, farklı taraflar oluşmuş ve birbirlerine düşman gözüyle bakılmış, toplumda ayrımcılıklar yaşanmıştır. Bu sorunun çözümünde herkesin üzerine düşen en önemli görev, hak ve özgürlüklere olan saygının korunmasına saygı gösterilmesi olmalıdır.

Yasal bir dayanağı olamayan başörtü yasağının kalıcı olarak çözülmesi zaman almıştır. Tüm vatandaşlar için temel hak ve özgürlüklerin geçerli olduğu girişimler daha anlamlı uygulamalarla toplumda uygulanması gerektiği herkes tarafından kabul görmüştür(Çelik, 2016: 10-15). Çalışma hayatında bütün kadınlara eşit hakların güvence altına alınacağı hususunda bir kanun maddesi konulmuştur. Böylece eğitimde de yavaş yavaş başörtü sorunu çözüme kavuşmaya başlamıştır. Özel ve resmi her alanda çalışma özgürlüğünün uygulanması, din ve inanç özgürlüklerinin yasaklanmaması gerektiği bilinci oluşturulmuş ve kanunlarla desteklenmiştir. Ancak burada en önemlisi başörtülü kadınların siyasal kutuplaşmaya izin vermemeleri gerektiğinin sinyalini vermesiyle kalıcı çözüm oluşturacağı görülmüştür. Eşitliğin kurumsal bir şekilde tanımlanması ve her türlü ayrımcılığın hukuki ve kurumsal güvencelerle korunması kesin çözüm yoludur. Ayrıca bu kesin çözümde, siyasi ve toplumsal değişiminde kalıcı olarak devam etmesi bu tarz sorunların oluşmaması içinde önem arz etmektedir. Günümüzde artık bu iki sorun kesin çözüme kavuşmuştur. Ancak yaşanan mağduriyetler giderilememiştir(Çelik, 2016: 10-106).

## SONUÇ

28 Şubat, hedef aldığı kesimlerle birlikte tüm toplumun hak ve özgürlüklerini derinden etkileyen post modern bir darbedir. 28 Şubatın temel aktörü MGK'dır. MGK, aslında 1961 Anayasasıyla hayatımıza girmiş ve 1982 Anayasasıyla görev ve yetki alanı genişleterek asıl iktidar organı olmuştur. Kriz kavramına bile askerler karar verir hale gelmiştir. 28 Şubat 1997 yılında en uzun MGK toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıdan 18 maddelik bir dizi karar ülkeye dayatılmıştır. Ülkede artan baskılar neticesinde 30 Haziran 1997 yılında Erbakan hükümeti istifa etmiştir. Bu süreçte ülkenin en önemli iç tehdidinin bölücülük ve irtica olduğu ifade edilmiştir.

28 Şubat kararlarının uygulanmasının denetlenmesi gerekmektedir. O dönemlerde denetleme yapması için BÇG oluşturulmuştur. BÇG alınan kararlar uygulanmasında aktif rol oynamış, özellikle 28 Şubatın takibatını yapmakta görev almıştır. Bu darbeye psikolojik savaşlar, dindar insanların özellikle başörtülü kadınların ve eşlerinin fişlenmesi, işletmelere ambargolar konulması, 28 Şubatın zulümleri olarak sayılmaktadır. Bu zulümlerin ana karargâhı ise, BÇG ve BTK'dir.

28 Şubat, her alanda insan haklarının ihlallerine yol açmıştır. Birçok dernek ve vakıflara baskılar yapılmış hatta mal varlıklarına el konulmuştur. 1998 ile 1999 yıllarında başörtü yasağıyla keyfi göz altılarla yurt, kurs, mescitlere yapılan baskınlarla birçok insan gözaltına alınmıştır. Bu darbe öncelikle eğitim alanında kendini göstermiştir. Eğitimde, ilk olarak 8 yıllık kesintisiz eğitim getirilmiştir. Aslında 8 yıllık kesintisiz eğitim gerçekte ülkenin kalkınması açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak 8 yıllık kesintisiz eğitimdeki amaç, ilköğretimden sonra imam hatip ortaokullarına geçişi engellemek olmuştur. Yoksa 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitimle herkes ilkokulu ve ortaokulu okumak zorunda bırakılarak, ülkenin çocuklarının ilkokuldan sonra okumamaları, direkt çalıştırılmaları böylece engellenmiştir. Bu açı ile darbe ve yapılanlar meşrulaştırılmak istenmiş olabilir. Ancak amaç farklı olduğu için tartışmalara sebep olmuştur. Arkasından katsayı uygulamasıyla öğrenciler arasında ayırım yapılması, başarılı öğrencileri okudukları alan ve okuldan dolayı mağdur edecek bir yasa çıkartılması, diğer liselerin, imam hatip liselerinden üstün hale getirilmesi eğitimde fırsat eşitliğini ortadan kaldırmıştır.

8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yasası ve katsayı uygulamasıyla İmam Hatip liseleri kapatılmak istenmiştir. Resmi Kuran kurslarına gitmek sınırlandırılmış, ilahiyatçıların öğretmenlik hakları ellerinden alınmıştır. Yurt dışından mezun olan ilahiyatçıların diplomaları geçersiz sayılarak YÖK'teki görevlerinden alınmışlardır. Refah Partisi, Fazilet Partisi kapatılmıştır. Çok sayıda gazeteci ve politikacı hakkında irticayı destekleme gerekçesiyle soruşturmalar ve davalar açılmıştır. Medyaya olan güven tamamen bitmiştir. Medya, doğrunun yanında değil, sadece güçlünün yanında yer alan kurum olarak itibarını kaybetmiştir. Haksızlıkların, eğitim haklarının verilmemesi, var olan hakların geri alınması, iş hayatında başörtü ayırımının yapılması, aile bağlarının bitme noktasına gelmesi, insanların toplumdan soyutlanması hepsi üzücü, hukuka aykırı, sosyal devlet anlayışından uzak tutumlardır. Büyük oyunlar oynayan güçler halkın inançları üzerinden oyunlar oynayarak halkın mağdur olmasını, halk arasında taraflar oluşturmaya çalışarak, ülkeyi bölmeye çalışmışlardır.

28 Şubat, ülkemizde yaşanan diğer darbelerden daha kansız ancak bütün diğer darbelerin toplamından ise, daha etkili daha dönüştürücü ve sonuçları ise, çok daha büyük bir siyasi kültür yaratmış ve etkisini günümüze kadar da taşımıştır. Bu darbenin çalışmada anlatıldığı gibi eğitimde açtığı yara halen devam etmektedir. Başörtü meselesi, katsayı gibi sorunlar düzelse de, halen İmam Hatip liselerine bakış açısı değişmemiş, imam hatip liseleri siyasi bir sembol olarak irtica yetiştiren kurumlar olarak akıllarda kalmıştır.

Eğitimde 12 yıllık zorunlu eğitim sonrasında okullarda yaşanan ve giderek derinleşen sorunlar, acil çözüm bekleyen okula başlama yaşındaki sıkıntılar ve gelişmeler, kalabalık sınıflar, okullarda yeterli altyapının olmaması, fiziki donanım hususunda eksiklikler, anadilin eğitimindeki engeller, eğitim sisteminde yıllardır çözüm bekleyen sorunları ayrı ve bağımsız değerlendirilmemesi gerekmektedir. Eğitim yılında büyük ölçüde paralı hale gelmesi eğitimde dini inançların istismar edilmesi, son yıllarda eğitimin bütün aşamalarında yaşanan ciddi bir sorundur. Bu sorunlarında bir an önce MEB tarafından çözülmesi gerekmektedir. Maalesef MEB eğitim sisteminde sürekli değişiklik yaparak maalesef birçok öğrenciyi mağdur etmiştir. Eğitimde somut ve çözüme dayalı politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için sınavdan sınava koşturan bir eğitim sisteminden vazgeçilmesi

gerekmektedir. Tüm toplumun ve öğrencilerin geleceğini olumsuz etkileyecek politika ve uygulamalardan kaçınılması ve hiçbir öğrencinin sınav baskısı altında kalmadan, kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda, hangi alanda okuyacağına kendisinin karar vereceği bir eğitim sistemi oluşturulmalıdır.

Eğitimde ayrıca okulöncesi eğitimden başlayarak eğitim yatırımlarına, ders kitaplarına hazırlanılmasına, sınıf mevcutlarının bilimsel ilkelere uygun şekilde oluşturulmasına, anadilde eğitime ağırlık verilerek, demokratik, nitelikli, bilimsel, parasız bir sistem oluşturulmalıdır. Eğitimde ticarileştirme ve “eğitimi dinselleştirmeye” son verilmesi ilk atılması gereken adımlardır. Okulöncesi eğitiminde devlet desteğiyle teşvik edilmesi gerekmektedir.

28 Şubat sürecinde yükseköğretimde yaşanan sorunlar ülkede ciddi kaosa neden olmuştur. Özellikle başörtü yasağının üniversiteye girişte sorun haline gelmesi, kızların üniversite başörtüden dolayı okuyamaması gibi olumsuzluklar ülkede başörtülü kişilere karşı irtica ortamı yaratmak isteyen kişiler gibi düşünülmesini sağlamıştır. Üniversiteye girişte katsayı uygulamasında yaşanan haksızlıklar birçok kişinin istediği bölümde veya okulda okuyamamasına, istediği mesleğe sahip olamamasına neden olmuştur. Her insanın eşit eğitim hakkına ve eşit ve özgürce yaşama hakkı vardır. Bu yasaklarla bunlar engellenmeye çalışılmıştır. Bu yasakların kalkmasıyla mağduriyetler ortadan kalkmıştır. Darbeler bu olumsuzlukların en çok kullanıldığı ve sebep gösterildiği konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde her yapılan darbe bizi geriye götürmekte, güvensizlik yaratarak gelişmemize engel olmaktadır. Bu nedenle darbenin yaratacağı olumsuzluklar tüm ülkeyi olumsuz etkilediği ve toparlanmasının da uzun zaman aldığını bilmek ve bu bilinçte hareket etmek gerekmektedir. Ülkemizde şu anda geçmişteki darbelerin açtığı yaralar halen eğitim, sağlık, enerji, savunma, gibi birçok alanda bizi geriletmiştir. Bu gerilemeden kurtulmanın ilk şartı eğitim sistemini çağdaş medeniyetler seviyesine taşıyarak, herkese temel hak ve özgürlüklerini sunan bir hayata sahip olmasını sağlamak, din ve vicdan hürriyetinin olduğu toplumlar yaratarak, fırsat eşitliğinin mümkün olduğu, eğitim hakkının herkese verildiği bir ülke ortamı yaratarak sunmaktan geçmektedir. Kalıcı sistemler kurup bu sistemlerin geliştirilmesi de ülkemizi daha da geliştirecektir.

## KAYNAKÇA

- Afyoncu, E., Önal, A. & Demir, U. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul
- Akay, H. (2011), "Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler.", [http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/guvenlik\\_siyasal.pdf](http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/guvenlik_siyasal.pdf), (28.06. 2018).
- Akbulut, Neslihan,(2008), *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü*, Akder Yayınları, İstanbul.
- Akdağ, B. (2010), '28 Şubat Askeri Müdahalesi ve Türk Siyasetine Etkisi: Türkiye'de Asker Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme', Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Akel, A. (1998). *Erbakan ve Generaller*, İstanbul
- Akın, K. (2000). Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Akıncı, A. (2013). "Türkiye'de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.8, S.1
- Akpınar, H. (2001). 28 Şubat "Post Modern" Darbenin Öyküsü, Ankara: Ümit Yayıncılık<
- Aksoy, E. (2000). 28 Şubat'tan Balgat'a Mücahit, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Akşit, B., Coşkun, M. K. (2004). "Türkiye'nin Modernleşmesi Bağlamında İman-Hatip Okulları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Aktaş, M. (2014). Avrupa'da Yükselen İslamofobi ve Medeniyet Çatışması Tezi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), s. (31-54)
- Akyüz, Y. (2010). Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S.2010, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Altıparmak K., Karahanoğulları O. (2004) "Pyrrhus Zaferi: Leyla Şahin/Türkiye, AİHM/Hukuk, Düzenleyici İşlem/Kanun", *Hukuk ve Adalet Dergisi*, Yıl 1, S: 3,Ankara.
- Altıparmak, İ. B. (2011). Türban ve örtünmenin Sosyolojik Anlamı Isparta Örnekleme, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Arıkan, N. (2011). *28 Şubat Sürecinde Medya Arena Programı ve Medyanın Siyasal Sürece Etkileri*, Okur Kitaplığı Yayınevi, İstanbul
- Arısoy, M. (2005). Başörtüsü- Türban Batılılaşma- Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.

- Arikan, N. (2011). *28 Şubat Sürecinde Medya*, Metamorfoz Yayınları, İstanbul.
- Arikan, N. (2011). *28 Şubat Sürecinde Medya: Arena Programı ve Medyanın Siyasal Sürece Etkileri*, Okur Kitaplığı, İstanbul.
- Armutçu, O. (1997),” Sözcüklerim Partimi Bağlama”, Hürriyet, “<http://webarsiv.hurriyet.com.tr>, ( Erişim Tarihi: 02.06.2018).
- Arslan, M. (2014). “28 Şubat Süreci Ve Ana Akım Medyanın Siyaset Mühendisliğindeki Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayhan, H. (1999). *Türkiye’de Din Eğitimi*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ayhan, H. (2000). “İmam Hatip Lisesi”, DİA, C. 22, İstanbul.
- Ayt, F. S. (2010). *İslam’ın Bilinçaltında Kadın*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bahçekapılı, M. (2014). *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012) Araştırma Raporu*, İlke Yayınları, İstanbul
- Balcı, M. (Kasım 2000) *MGK ve Demokrasi: Hukuk Ordu Siyaset*, Yöneliş Yayınları, İstanbul s. (158-160)
- Balcı, M., (1998). "MGK ve Demokrasi Demokrasi, Hukuk, Ordu, Siyaset". Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Barbarasoğlu, K. F. (2006). *Şov ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Bayram, A.K. (2001). “Türkiye’de Askeri Darbeler, Kemalizm ve Demokrasi”, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, (Der. Davut Dursun), Şehir Yayınları, İstanbul, s (207-231)
- Bayramoğlu, A. (2007). ‘28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi’, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2010). “Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği Geleceğe Dair Genel Bir Çerçeve”, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Edt. Nihal Boztekın, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, İstanbul
- Bayramoğlu, A. (2013). *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Benli, F. (2005).Başörtüsü İle İlgili Hukuka Aykırılıkta Sınır Yok, Akder Yayınları, İstanbul.
- Birand, M.A. ve Yıldız, R. (2012). *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul
- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme, Gazi Akademik Bakış Dergisi, S.3, s.(211-226)



- Boray, F.E. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İsyandar*, Kum Saati Yayınları, İstanbul
- Bölügiray, N. (1999). '28 Şubat Süreci I', İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Brzezinski, Z. (2017). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Çev Y. Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- Bubikoğlu (Bayraktar),A. (1985). İmam-Hatip Liseleri (Plan, Program, İstihdam), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Bulut, Y. (2016). Demokrat Parti Eğitim Politikaları Bağlamında İmam Hatip Okulları, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Burak, B. (2011). "Osmanlı'dan Günümüze Ordu- Siyaset İlişkileri", History Studies, S. 3/1.
- Cebeci, S. (1989). Orta Öğretimde Mesleki Din Eğitiminden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara.
- Cebeci, S. (1992). "İmam-Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri", Din Öğretimi Dergisi, MEB Yayınları, Ankara.
- Cevizoğlu, H. (2001). *28 Şubat: Bir Hükümet Nasıl Devrildi*, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara
- Ceylan, Ş.Ş. (Şubat 2006). "Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, S.10
- Cindoğlu, D. (2010). Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık İş Hayatında Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar, Tesev Yayınları, İstanbul.
- Çalmuk, F. (2004). Kod Adı *IHL*: Bir İmam-Hatip Hikâyesi, Merdiven Yayınları, Ankara.
- Çelen, N. (2008)." Batı Çalışma Grubunun Fişlediği Mağdurlar BÇG'ye Tepkili". Zaman, <http://www.zaman.com.tr/haber>, (02.05.2018).
- Çelik, N. (2003). 28 Şubat ve İrtica Tehdidi, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Çelik, Ö. F. (2016). Katsayı Uygulamasının Kaldırılması Sonrasında İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Davranış, Tutum ve Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çetin, S. (2010). "Türkiye Din ve Vicdan Özgürlüğü 2009 Yılı İzleme Raporu", İHAD, Ankara.
- Çiçek, N. (2015). 28 Şubat-Gannuşi ve Malatya [www.timeturk.com/28-subat-gannusi-ve-malatya/yazar-1738](http://www.timeturk.com/28-subat-gannusi-ve-malatya/yazar-1738) (e.t. 12.04.2019)

- Daryal, M. (1971). İmam Hatip Okullarının Eğitimimize Getirdikleri, Milli Eğitimimizde İmam Hatip Okullarının Yeri Ve Köy Enstitüleri İçinde Yeri, Tohum Yayınları, İstanbul.
- Değirmenci, A. (2012). *28 Şubat'ın İstihbarat Ağı*. Çıra Yayınları, İstanbul
- Deniz, M. (2017). 28 Şubat Sürecinde Medya ve Siyaset İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Batın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Dilaveroğlu, E. (2012). 28 Şubat Süreci Ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD'ın Sürece Bakışı, Sakarya İktisat Dergisi, Sakarya.
- Dinçer, N. (1974). 1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi, İstanbul.
- Doğan, A. (2006). 1997 Yılından Sonraki Dönemde İmam Hatip Liselerindeki Gelişmeler, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Doğan, K., Yuret, T. (2015). Üniversitelere Yerleşmede Farklı Katsayı Uygulamasının Etkileri, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt:70, No:1, Ankara.
- Doğan, M. (2007). "Bugün 28 Şubat", 28 Şubat Post modern Bir Darbenin Sosyal
- Doğançay, M. (2014). "28 Şubat Sürecinin Türkiye'de İç Politikaya Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dolu, A. (2018). Sentetik Kontrol Metodu: Nafta Antlaşması Ve Meslek Liselerinde Katsayı Uygulamasının Etkileri, Doktora Tezi, Ankara üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Donat, Y. (1999). Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Dökmen, Z. (1991). Bem Cinsiyet Rolü Envanterinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi Dergisi, Sayı:35, Ankara.
- Düzen, C.(2017). "Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, s.(107-128)
- Eğitim-Bir-Sen, (2014). "17 Yıl Sonra 28 Şubat Raporu, Ankara.
- Erdoğan, M. (2007). '28 Şubat Darbesi', 28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Ersin, İ. (2015) *Necmettin Erbakan'ın Ekonomik Söylem ve Uygulamaları*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu
- Esen, Kenan,(2015). Dünden Yarına İmam Hatip Ortaokulları, Eğitime Bakış Dergisi, Yıl:11, Sayı:35, İstanbul.
- Fukuyama, F. (1999). *Tarihin Sonu mu?* (çev. Yusuf Kaplan), Der. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, Vadi Yayınları, Ankara

- Gemalmaz, M. S. (2005). *Türk Kıyafet Hukuku ve Türban (Tarihçe-İdeolojiMevzuat-İçtihat- Siyaset)*, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Genç, Ö., İlhan, E. (2012). *Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*, Tesev Yayınları, İstanbul.
- Gökaçtı, M.A. (2005). *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam-Hatipler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Göle, N. (2001). *Modern Mahrem*, 7. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gül, A. (1998). *Cumhuriyet Dönemi (1923-1997) Orta Öğretimde Din Eğitimi, Türkiye Din Eğitimi Vakfı Yayınları*, Ankara.
- Gülmez, İ. (2014). “28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri, Erzurum.
- Gündüz, M. (2011). “Zorunlu ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi”, *Eğitime Bakış Dergisi*, Sayı.21, Yıl:7, İstanbul.
- Gündüz, T. (1998). “Türkiye’de, Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Bursa.
- Güneş, A. F. (2012). “Askerin Kolluk Gücü Olarak Kullanılması ve Emasya.”<http://www.tesev.org.tr/Emasya.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.06. 2018).
- Güneş, M., Güneş, H., (2003). *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Anı Yayıncılık, Ankara
- Gürkan, H. (2011). “28 Şubat Sürecinin Türk Eğitim Sistemine Etkileri ve İktidar Muhalefet Partilerinin Tutumu”, Yüksek Lisans Tezi, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.
- Gürses, E. (2009). ‘Türk Siyasal Hayatında Milli Güvenlik Kurulu’nun Yeri:28 Şubat Süreci Örneği’, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Haenni, P. (2014). *Piyasa İslam: İslam Suretinde Neoliberalizm. (L. Ünsaldı, Çev.)*. Heretik Yayınları, Ankara.
- Hongur, A. (2006). “28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- <http://darbeler.com/2015/05/18/postmodern-darbe-28-subat> Erişim Tarihi 04.02.2019
- <http://demokrasigunlugu.com/1998/10/11/oturma-eylemlerinde-sonuc-alinamayinca-turkiyenin-bir-ucundan-diger-ucuna-inanca-saygi-dusunceye-ozgurluk-icin-el-ele-adiyla-bir-eylem-gerceklestirildi-insanlarin-el-ele-tu/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

- <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d153s053m1>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d153s053m1>, (Erişim Tarihi: 09.01.2018).
- [http://www.akyazihavadis.com/wp-content/uploads/2017/06/19247792\\_10155459292809308\\_5533706552336937676\\_n.jpg](http://www.akyazihavadis.com/wp-content/uploads/2017/06/19247792_10155459292809308_5533706552336937676_n.jpg), (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- <http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index2.xhtml>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- [http://www.haksozhaber.net/okul/article\\_detail.php?id=2193](http://www.haksozhaber.net/okul/article_detail.php?id=2193), (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400317.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.05.2018).
- <http://www.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/inanca-saygi-ve-basortusune-ozgurluk-eylemi-h/8684> Erişim Tarihi 12.03.2019
- <http://www.milliyet.com.tr/1998/10/13/siyaset/siy00.html>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1047](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047), (Erişim Tarihi: 09.01.2018).
- <https://bianet.org/bianet/kadin/161061-kisisel-bir-basortusu-mucadele-oykusu>, (Erişim Tarihi: 02.01.2018).
- [https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#\\_ftn6](https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#_ftn6), (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- [https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#\\_ftn6](https://bianet.org/bianet/kadin/161062-basortusune-ozgurluk-icin-elele-zincirlerinden-bugune#_ftn6), (Erişim Tarihi: 06.05.2018).
- <https://www.yenisafak.com/hayat/bedel-odedim-ama-iftihar-duyuyorum-2424176>, (Erişim Tarihi: 09.01.2018).
- İpekliler, M. (2010). *Anılarla 12 Eylül Dönemi*, , Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- İşcan, İ. H. (2004). “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), s.(47-79)
- İşler, Feray, (2014). Türkiye’yi 28 Şubat Sürecine Götüren Gelişmeler ve Medyanın 28 Şubat Sürecindeki Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, *Siyaset ve Sosyal Bilimler*, Ankara.
- İz, Yaşar, (2011). “28 Şubat Sürecinde Yazılı Basın Ve Din -Hürriyet Ve Yeni Şafak Gazetesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Kantarci, Ş. (2012). “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi mi?”. *Güvenlik Stratejileri*, 8(16).
- Kara, Rana Fikriye,(2016). İmam Hatip Ortaokulu Öğrenci Velilerinin Beklentileri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karakaya, İ. ve Tavşancıl, E. (2008). Yükseköğretime Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS)'nin Yordama Geçerliği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), İstanbul.
- Karalı, H. (2005). ‘Medya İmparatorluğu, İhtilaller, İhaleler ve 28 Şubat’ın Kutsal İttifak’, Truva Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*, TİMAŞ Yayıncılık, İstanbul
- Kaynak, M. (2006). *Darbeli Demokrasi*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Kedikli, U., Akça, M. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Avrupa’da Artan İslamofobi. *Tesam Akademi Dergisi*, 4(1), s. (57-95)
- Kelecioğlu, H. (2004). Üniversiteye Girişte İki Aşamalı Sınavda Uygulanmış Olan Öğrenci Seçme Sınavı Puanları ile Öğrenci Yerleştirme Sınavı Puanları Arasındaki İlişkiler, *Eğitim ve Bilim*, İstanbul.
- Kılıç, A. (2012). “ Genelkurmay Belgelerinde Batı Çalışma Grubu.”*Haber Türk*,, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/-genelkurmay-belgelerinde-bati-calisma-> (Erişim Tarihi: 01.05.2018).
- Kırablar, Safiye,(2007). Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme, İşgal, İstanbul’unda Tesettür, *Akademik İncelemeler*, Cilt:35, Sayı:1, İstanbul.
- Kongar, E. (2008). ‘21. Yüzyılda Türkiye’, İstanbul: Remzi Yayınları.
- Korucu, B., (2012). “Darbenin Dili”, İstanbul: Aksiyon Dergisi.
- Kurt, Hasan,(2014). Anadolu İmam Hatip Liselerinin Tarihi Gelişim Süreci ve Öğrencilerinin Kalam İdaresine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *International Journal of Social Science* Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2276> Number: 24, Bartın.
- Küçükler, Melda,(2010). “28 Şubat ve 27 Nisan Süreçlerinde TBMM ve Basında Sivil Vurgusu”, Yüksek Lisans Tezi, *Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Luttwak, E. (1996). *Bir Uzman Gözüyle : Darbe*. Çev. Edip İ. Polat, Yaba Yayınları, İstanbul
- Manavbaşı, Nursel D. (2012). 28 Şubat’ın Aktörleri. <http://birdeburadandinleyin.blogspot.com.tr/2013/05/28-subatn-aktorleri-nursel-dilek.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

- Mavi, İbrahim, (2012). “İktidar ve Beden Türkiye’de Başörtüsü Sorunu”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Mazlumder Raporu, (2011), Başörtü Yasağı ve Ayrımcılık Raporu, Ankara.
- Nevzat Çiçek (2015) 28 Şubat-Gannuşi ve Malatya [www.timeturk.com/28-subat-gannusi-ve-malatya/yazar-1738](http://www.timeturk.com/28-subat-gannusi-ve-malatya/yazar-1738) (Erişim Tarihi 12.04.2019)
- Odabaşı, Battal, (2014). “Türk Eğitim Sisteminde Yeni Kanun Değişikliği Üzerine Düşünceler”, Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:43, Sayı:2, Adana.
- Öcal, B., (2009). “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerinde ki Değişimin Analizi, Felsefe Ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, S.1/4.
- Öcal, M., (1996). 15. Milli Eğitim Şurası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi, Türkiye Gönüllüler Vakfı, İstanbul.
- Öcal, Mustafa,(2003). Dünden Bugüne İmam Hatip Liseleri(1913-2013), Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa.
- Özalp, A., (2008). Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi, Yayınlanmamış Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, *İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı*, Ankara.
- Özdemir, Esin, (2010). Üniversiteye Girişte Katsayı Uygulamasına İlişkin YÖK ve Danıştay Kararları Hakkında İnceleme Ve Değerlendirme, Avrupa Birliği Dairesi TOBB AB Müzakere Ve Uyum Müdürlüğü, İstanbul. [http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/RaporlarYayinlar/KAT\\_SAYI\\_SORUNU.pdf](http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/RaporlarYayinlar/KAT_SAYI_SORUNU.pdf) (Erişim Tarihi: 01.05.2018).
- Özensel, Ertan,(2012). Türkiye’de İmam-Hatip Lisesi ve İmam-Hatipliler Algısı, Türkiye İmam-Hatipliler Vakfı, İstanbul.
- Özer, M.A. (2012). Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi ve İç Güvenlik Hizmetleri. Karadeniz Araştırmaları Der., 2012, Say.33.
- Özer, Nuri, Paşa, (2011). “Gazete Haberlerinde Manipülasyon: 28 Şubat Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, S.B.E, Konya.
- Özgan, A. (2008) *28 Şubat Sürecinin Siyasal Açısından Neden Ve Sonuçları*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla
- Özgan, A. (Mayıs 2008). “28 Şubat Sürecinin Siyasal Açısından Neden Ve Sonuçları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*” Muğla
- Özipek, B. B. (2004). “28 Şubat ve İslamcılar”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt:6 (İslamcılık), Ed. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Özkan, F. (2010), “ Emasya İle 28 Şubat'ın Son Tortusunda Kalkıyor.”, Star Gazetesi, <http://www.stargazete.com/yazar/fadime-ozkan/emasya-ile-28-subat-in-son-tortusu-da-kalkiyorhaber>, (Erişim Tarihi: 03.07.2018).
- Özkır, Y. (2011). Military–Journal/ist Relations from May the 27th to April 27th. Turkish Journal of Business Ethics.
- Öztürk, O. Metin,(2006). Ordu ve Politika, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Parmaksızoğlu, İsmet,(1996). Türkiye’de Din Eğitimi, MEB Basımevi, Ankara.
- Rakamlarla 28 Şubat Raporu (2014), Eğitim Bir Sen, s. 19-38.
- Rakamlarla 28 Şubat Raporu Bir Daha Asla*,(2014). 17 Yıl Sonra 28 Şubat Eğitimciler Birliği Sendikaları. Ankara
- Saka, Can, Yağmur, Altınöz, Güney, Betül, (2011). Dünü Bugünü Yarınıyla Başörtüsü Meselesi, Arge Analiz, Ankara.
- Sandıklı, A. (2011). “Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Rapor No:27 İstanbul
- Sarpkaya, Ruhi, (2008), “Köy Enstitülerinden Sonra İmam Hatip Liseleri”, Toplum ve Demokrasi 2(3), İstanbul.
- Sevimli, Damla, (2013), Türkiye’de Basın Ve Demokrasi 28 Şubat Sürecinde Hürriyet Gazetesi (28 Şubat 1997 – 28 Şubat 1998), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Soylu, Ö. (2013), “Türkiye’de Din Eğitimi Ve İmam Hatip Liseleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Sunay, C. (2009). *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980 – 1987)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Tayyar, Ş. (2012). *Kıt’a Dur!, 28 Şubat’tan 27 Nisan’a İktidar Kavgası*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Tayyar, Şamil (2009). *Kıt’a Dur!*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Tokmakçioğlu, E. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyandar*, Geçit Kitabevi, İstanbul
- Tunçkanat, H. (1996). *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, Çağdaş Yayınları İstanbul
- Turan, B. (Aralık 2015). “Fukuyama’nın Tarihin Sonu Tezi”,*Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, S.21, s.(485-502)
- Turan, Fethi, (2016). “Türkiye’nin Zorunlu Eğitim Politikaları- Tarihsel Perspektifi”, *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, Ankara.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, (Kasım 2012). Dönem 24, Yasama Yılı 3
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 20. Dönem 4. Yasama Yılı 7. Birleşim 14 Ekim 1998 Çarşamba
- Urul, A. (2008). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Uyan, H. D. (2011). *1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep
- Uzgel, İ. (2002). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt:2 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Ünsür, Ahmet,(2005). *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*, Ensar Neşriyat Yayıncılık, İstanbul.
- [www.anadoluplatformu.org.tr/kategoriler/haberler-kuruluslar/ректор-sehirdeki-ortamin-gerilmesine-yardimci-oldu/](http://www.anadoluplatformu.org.tr/kategoriler/haberler-kuruluslar/ректор-sehirdeki-ortamin-gerilmesine-yardimci-oldu/)((Erişim Tarihi: 12.04.2019)
- [www.yeniakit.com.tr/haber/28-subatin-utanc-belgesi-430341.html](http://www.yeniakit.com.tr/haber/28-subatin-utanc-belgesi-430341.html) (Erişim Tarihi. 12.04.2019)
- Yıldırım, Rahmi,(2010), *Dördüncü Ordu Medya*, Karıca Yayınları, Ankara.
- Yıldız, Abdullah,(2000). *28 Şubat Belgeler*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, E. (2004). *Medya Güvenlik Kurulu, içinde " 28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı"*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimler Fakültesi Yayınları, Eskişehir.